

6

КИЇВ - 1979

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

60 РОКІВ
ЛКСМУ

- БРЕЖНЕВ Л. І. — В ім'я щастя радянських людей. Промова на зустрічі з виборцями Бауманського виборчого округу м. Москви 2 березня 1979 р. К., Політвидав України, 1979. 30 с.
- БОЕВ Ю. А. — Критика буржуазных концепций политики империалистических государств на Ближнем Востоке. Эпоха пробуждения Азии. К., «Вища школа», Издательство при Киевском университете, 1979. 135 с.
- ГАРКУША М. Ф., ШЕВЧЕНКО В. М. — Загін окрилений. Вид. 2-е, доп. К., Політвидав України, 1979. 71 с.
- ДОБРЕЦОВА В. В., МАЯНСЬКА Л. П. — Зловісний союз українського буржуазного націоналізму та уніатської церкви. К., 1979. 46 с. (Т-во «Знання» УРСР).
- ДЬЯЧЕНКО Н. Т., БОРИСОВА Т. М., УМАНСКИЙ М. В. — Историко-революционные памятники Харьковщины. Очерк. Изд. 2-е, перераб. и доп. Х., «Прапор», 1979. 215 с.
- ЖБАНОВА Ю. П. — Освободившиеся страны: тенденции и перспективы развития. Киев—Одесса, «Вища школа», Головное издательство, 1979. 151 с.
- История Ленинского Коммунистического Союза Молодежи Украины. Изд. 4-е, испр. К., «Молодь», 1979. 774 с.
- КОНОНОВ Г. Г. — Союз монополий и государства против трудящихся. К., Политиздат Украины, 1979. 129 с.
- Краснознаменный Киевский. Очерки истории Краснознаменного Киевского военного округа [1919—1979]. Изд. 2-е, испр. и доп. К., Политиздат Украины, 1979. 414 с.
- КРЕМПА И. — За интернациональное единство революционного рабочего движения Чехословакии. М., «Наука», 1979. 302 с.
- КРЕТОВА Т. — Западная Европа: молодежь в мире капитала. М., «Молодая гвардия», 1979. 191 с.
- Крупнейшие города — их настоящее и будущее. М., «Статистика», 1979. 126 с.
- Культура Кубы. 20 лет Кубинской революции. М., «Наука», 1979. 335 с.
- КУЛЬЧИЦКИЙ С. В. — Внутренние ресурсы социалистической индустриализации СССР [1928—1937]. К., «Наукова думка», 1979. 225 с.
- Ленинский Декрет о земле в действии. Сборник статей. М., «Наука», 1979. 311 с.
- МАРЧУК Л. И. — Исторический опыт КПСС по развитию и укреплению союза рабочего класса и крестьянства в годы социалистического строительства [1927—1937 гг.]. Харьков, «Вища школа», Издательство при Харьковском университете, 1979. 144 с.
- МУЛТИХ Г. М. — Міжнародне значення історичного досвіду КПРС. К., 1979. 64 с. (Т-во «Знання» УРСР).
- На фронтах идеологических битв. Проблемы идеологической борьбы на современном этапе. М., Политиздат, 1979. 254 с.
- Очерки истории советско-польских отношений. 1917—1977. М., «Наука», 1979. 584 с.
- ПАЩУК В. В. — Форпост социализма в Латинской Америке. Революционная Куба и межамериканские отношения. К., Политиздат Украины, 1979. 119 с.
- Полководцы и военачальники Великой Отечественной. Сборник. Вып. 2. М., «Молодая гвардия», 1979. 383 с.
- ПОТЕХИН О. В. — Становище робітничої молоді в країнах капіталу. К., 1979. 47 с. (Т-во «Знання» УРСР).
- Протоколы президиума Госплана за 1921—1922 годы. Т. 1. 1921 год. М., «Экономика», 1979. 239 с.
- РАХМАНИНОВ Ю. Н. — Проблемы европейской безопасности: исторический опыт ее решения. 1917—1977. М., «Мысль», 1979. 350 с.
- РОГОЖИН А. А. — Внешнеэкономическая политика Индонезии. 1966—1978. М., «Наука», 1979. 141 с.
- РУМ'ЯНЦЕВ А. П., ФІЛІПЕНКО А. С. — Економічна інтеграція і нові форми взаємозв'язків соціалістичних країн. К., 1979. 47 с. (Т-во «Знання» УРСР).
- СОЛДАТЕНКО В. Ф. — Большевицкая пресса Украины в 1917—1918 гг. Историко-графический обзор. К., «Вища школа», Издательство при Киевском университете, 1979. 207 с.
- Социальная политика коммунистических и рабочих партий в социалистическом обществе. М., Политиздат, 1979. 694 с.
- СССР на марше пятилеток. Статистическая служба «Известий». Рассказываем об основных этапах развития народного хозяйства страны, о славных ступенях советских пятилетних планов. М., «Известия», 1979. 159 с.
- СЭВ: международное значение социалистической интеграции. М., «Международные отношения», 1979. 316 с.
- ХИТРОВА Н. И. — Черногория в национально-освободительном движении на Балканах и русско-черногорские отношения в 50-х годах XIX века. М., «Наука», 1979. 336 с.
- ЧЕКАНОВ А. О. — Євген Оскарович Патон. К., «Наукова думка», 1979. 101 с.

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 6 (219)

ЧЕРВЕНЬ

1979

Науковий журнал
Заснований 1957 р.
Виходить щомісяця

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР,
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ПРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

КИЇВ

«НАУКОВА ДУМКА»

З М І С Т

СТАТТІ

60 років Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України

- Корнієнко А. І. Шлях героїки і слави 5
Кравченко Л. В. Участь комсомолу України у розвитку і зміцненні інтернаціональних зв'язків радянської молоді 15
Ковальов І. Я. Військово-патріотична робота серед молоді — важливий напрям діяльності Ленінського комсомолу 25

До 40-річчя возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі

- Гайковський М. І. (Львів), Слободян М. І. (Львів). Зустріч і всенародна підтримка Червоної Армії трудящим Західної України у дні визволення (вересень 1939 р.) 34

До 35-річчя визволення території України від фашистських загарбників

- Коваль М. В. Боротьба робітників за зрив фашистських планів використання промисловості України 42

Методологія і методика історичних досліджень

- Бабко Ю. В. Стан і завдання наукової розробки історії ЛКСМУ 57

ПОВІДОМЛЕННЯ

- Сидоренко В. П. Трудящі України в боротьбі за виконання завдань третього року десятої п'ятирічки 66
Агрошенко В. А. Піклування Компартії України про розвиток трудової активності молоді в роки першої п'ятирічки (1928—1932 рр.) 72
Кічий І. В. (Луцьк). Революційні солдати Південно-Західного фронту у боротьбі за владу Рад (жовтень—грудень 1917 р.) 81
Тимощук Б. О. (Чернівці). Давні слов'яни на території Північної Буковини 89

ЗАМІТКИ

- Поляков О. В., Солодков В. Т. Комсомол України — шеф Чорноморського флоту (1922—1940 рр.) 99
Русяєва А. С. До питання про початкове заселення греками Північно-Західного Причорномор'я 105

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

- Лаптінін П. Ф. (Кам'янець-Подільський). Проблемна лекція із загальної історії у вузі 111

ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

- Мицик Ю. А. (Дніпропетровськ). «Кройніка о землі Полской» Ф. Софоновича про визвольну війну українського народу 1648—1654 рр. і возз'єднання України з Росією 116.

ДОКУМЕНТАЛЬНІ РОЗПОВІДІ

- Калиниченко О. М. Прикордонники — герої сорок першого 124

НАШ КАЛЕНДАР

- Петерс І. А. До 60-річчя проголошення Словацької Радянської Республіки 133

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

- Терещенко Ю. І. Протоколи засідань колегії Наркомпроду України як джерело для вивчення продовольчої політики Радянської влади в роки громадянської війни 136

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

- Буцько М. О., Полурез В. І. Курсом XXV з'їзду КПРС 144
Гордієнко Л. М., Панчук М. І. В. Ф. Литвиненко. КПРС — вихователь комуністичної ідейності молоді 145
Калакура Я. С., Санцевич А. В. М. А. Варшавчик, Л. М. Спирин. О научных основах изучения истории КПСС 147
Білан В. Ю., Євселевський Л. І. (Кременчук), Ціцішвілі Г. С. (Тбілісі). История Ленинского Коммунистического Союза Молодежи Украины 150
Петров О. В. (Луцьк). Молодежь и общественный прогресс 152
Ніколаєнко В. Ю. В. Е. Васильев. И дух наш молод 153
Кузьмінець О. В. Дневники и письма комсомольцев 154

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

- Пирожков С. І., Кодак М. П. Сесія загальних зборів Академії наук Української РСР 155
Савельєв В. Л. Засідання у ВПШ при ЦК Компартії України, присвячене 60-річчю заснування Комінтерну 156
Чивець Л. В. «Історіографічна середа» у Відділенні історії АН СРСР 157
Склярєнко Є. М. Створення відділу історико-краєзнавчих досліджень в Інституті історії АН УРСР 158
Теми дисертацій і монографій 159

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Ю. Ю. Кондуфор (головний редактор), Ю. В. Бабко, В. К. Василенко, В. О. Замлинський (заст. головного редактора), П. М. Калениченко, М. В. Коваль (заст. головного редактора), І. П. Кожукало, М. Ф. Котляр, М. І. Крячок, М. Н. Лещенко, А. В. Санцевич, В. А. Чирко, Ф. П. Шевченко, А. М. Шлепаков, П. М. Шморгун

Відповідальний секретар редакції Г. Я. Туранська

Адреса редакції
252001, Київ-1, вул. Кірова, 4.
Телефон 29-62-34

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

60 лет Ленинского Коммунистического Союза Молодежи Украины

Корниенко А. И. Путь героики и славы	5
Кравченко Л. В. Участие комсомола Украины в развитии и укреплении интернациональных связей советской молодежи	15
Ковалев И. Я. Военно-патриотическая работа среди молодежи — важное направление деятельности Ленинского комсомола	25

К 40-летию воссоединения западноукраинских земель в едином Украинском Советском государстве

Гайковский М. И. (Львов), Слободян М. И. (Львов). Встреча и всенародная поддержка Красной Армии трудящимися Западной Украины в дни освобождения (сентябрь 1939 г.)	34
--	----

К 35-летию освобождения территории Украины от фашистских захватчиков

Коваль М. В. Борьба рабочих за срыв фашистских планов использования промышленности Украины	42
--	----

Методология и методика исторических исследований

Бабко Ю. В. Состояние и задачи научной разработки истории ЛКСМУ	57
---	----

СООБЩЕНИЯ

Сидоренко В. П. Трудящиеся Украины в борьбе за выполнение заданий третьего года десятой пятилетки	66
Атрошенко В. А. Забота Компартии Украины о развитии трудовой активности молодежи в годы первой пятилетки (1928—1932 гг.)	72
Квичий И. В. (Луцк). Революционные солдаты Юго-Западного фронта в борьбе за власть Советов (октябрь — декабрь 1917 г.)	81
Тимошук Б. А. (Черновцы). Древние славяне на территории Северной Буковины	89

ЗАМЕТКИ

Поляков А. В., Солодков В. Т. Комсомол Украины — шеф Черноморского флота (1922—1940 гг.)	99
Русяева А. С. К вопросу о начальном заселении греками Северо-Западного Причерноморья	105

В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ ИСТОРИИ

Лаптин П. Ф. (Каменец-Подольский). Проблемная лекция по всеобщей истории в вузе	111
---	-----

ДОКУМЕНТЫ И МАТЕРИАЛЫ

Мыщик Ю. А. (Днепропетровск). «Кройника о землі Полскої» Ф. Софоновича об освободительной войне украинского народа 1648—1654 гг. и воссоединении Украины с Россией	116
--	-----

ДОКУМЕНТАЛЬНЫЕ РАССКАЗЫ

Калиниченко О. Н. Пограничники — герои сорок первого	124
--	-----

НАШ КАЛЕНДАРЬ

Петерс И. А. К 60-летию провозглашения Словацкой Советской Республики	133
---	-----

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

Терещенко Ю. И. Протоколы заседаний коллегии Наркомпрода Украины как источник для изучения продовольственной политики Советской власти в годы гражданской войны	136
КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ	
Буцко Н. А., Полурез В. И. Курсом XXV з'їзду КПРС	144
Гордиенко Л. М., Панчук М. И. В. Ф. Литвиненко. КПРС — вихователь комуністичної ідейності молоді	145
Калакура Я. С., Санцевич А. В. М. А. Варшавчик, Л. М. Спирин. О научных основах изучения истории КПСС	147
Билан В. Ю., Евселевский Л. И. (<i>Кременчук</i>), Цицишвили Г. С. (<i>Тбилиси</i>). История Ленинского Коммунистического Союза Молодежи Украины	150
Петров А. В. (<i>Луцк</i>). Молодежь и общественный прогресс	152
Николаенко В. Е. В. Е. Васильев. И дух наш молод	153
Кузьминец А. В. Дневники и письма комсомольцев	154

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Пирожков С. И., Кодак Н. Ф. Сессия общего собрания Академии наук Украинской ССР	155
Савельев В. Л. Заседание в ВПШ при ЦК Компартии Украины, посвященное 60-летию основания Коминтерна	156
Чивец Л. В. «Историографическая среда» в Отделении истории АН СССР	157
Скляренко Е. М. Создание отдела историко-краеведческих исследований в Институте истории АН УССР	158
Темы диссертаций и монографий	159

Статті

60 років Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України

А. І. КОРНІЄНКО, перший секретар ЦК ЛКСМУ

ШЛЯХ ГЕРОЇКИ І СЛАВИ

26 червня 1979 р. минуло шістдесят років Ленінській Комуністичній Спілці Молоді України — бойовому загоні ВЛКСМ. Велике свято урочисто відзначили всі покоління трудящих нашої республіки. Адже школу громадянського змужніння, політичної зрілості в лавах комсомолу за шістдесят літ його історії пройшли мільйони радянських людей. Кожна сторінка цієї історії — переконливе свідчення єдності поколінь батьків і дітей, спільності їх помислів і думок.

Перший з'їзд КСРМУ розпочав свою роботу 26 червня 1919 р. в оточеному вогняним кільцем боїв Києві. На з'їзд мало приїхати 150 делегатів, але більшості з них не вдалося добратися до Києва. До початку роботи з'їзду прибуло 70 делегатів. Вони представляли 40 організацій, що налічували в своїх рядах близько 9000 юнаків і дівчат.¹ З'їзд завершив об'єднання розрізнених спілок молоді в єдину республіканську організацію, твердо заявив про підтримку програми і тактики КП(б)У, про те, що комсомол України завжди працюватиме «...під загальнополітичним керівництвом Комуністичної партії»².

З'їзд проголосив, що комсомол республіки є невід'ємною частиною Російської Комуністичної Спілки Молоді і ставить за мету пропаганду ідей комунізму, формування пролетарської свідомості у робітничої і селянської молоді, виховання стійких борців, вірних прапоріві пролетарського інтернаціоналізму³. Шістдесятирічна історія Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України є невід'ємною частиною героїчної історії Комуністичної партії України. З перших днів існування комсомол іде за партією комуністів. Оглядаючи звитяжний шлях ЛКСМУ, молодь ще і ще раз переконується, що всіма своїми успіхами і досягненнями, своєю долею вона зобов'язана Комуністичній партії, радянському народові. Партія завжди була для Спілки Молоді життєдайним джерелом сили і міцності, яскравим зразком служіння народу, вірності ленінським ідеям. Протягом усієї історії ВЛКСМ Комуністична партія постійно удосконалювала форми і методи керівництва молодіжною спілкою. Найважливіші напрями діяльності комсомолу на сучасному етапі чітко визначені в програмних документах партії, в рішеннях XXV з'їзду КПРС, пленумів ЦК. Виняткове значення для діяльності

¹ Історія Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України, К., 1971, стор. 83.

² ЛКСМ України в рішеннях з'їздів та конференцій 1919—1966 р., К., 1969, стор. 16.

³ Див.: Там же, стор. 16, 17.

ВЛКСМ мають праці товариша Л. І. Брежнєва, висока оцінка звершень радянської молоді, дана ним у промові на XVIII з'їзді ВЛКСМ.

Значну увагу вихованню молодого покоління приділяє і партійна організація України. Важливим політичним документом, конкретною програмою діяльності республіканської комсомольської організації є рішення листопадового (1977 р.) Пленуму ЦК Компартії України «Про роботу партійних організацій республіки по виконанню рішень XXV з'їзду КПРС про поліпшення комуністичного виховання молоді і посилення партійного керівництва комсомолом»,⁴ завдання, висунуті у доповіді на Пленумі члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України товариша В. В. Шербицького.

Всі шість десятиріч разом з радянським народом під керівництвом Комуністичної партії комсомол іде по ленінському шляху, вбачаючи суть своєї діяльності у виконанні ленінського заповіту «...допомогти партії будувати комунізм і допомогти всьому молодому поколінню створити комуністичне суспільство»⁵. За цей час Ленінська Комуністична Спілка Молоді України виросла від окремих невеличких молодіжних осередків до майже 6,5 мільйонної організації молодих ленінців.

Організаційно-політичному зміцненню республіканської комсомольської організації, зростанню її авторитету сприяє постійна турбота нашої партії про комсомольські кадри. За останнє десятиріччя кількість членів і кандидатів у члени партії, які працюють у комсомольських організаціях, збільшилась майже в чотири рази і становить тепер близько 180 тисяч. В ЛКСМУ нині успішно працює майже 180 випускників Вищої партійної школи при ЦК Компартії України та близько 140 випускників ВКШ при ЦК ВЛКСМ, а курсову перепідготовку у республіканській, 8 зональних і обласних школах тільки протягом 1977/1978 навчального року пройшло понад 3600 комсомольських працівників.

Народжений у вогні революції, вихований Ленінською партією, комсомол завжди і в усьому утверджував непорушну священну вірність багрянотому революційному знам'яну, був і є бойовим помічником комуністів, душею і серцем молоді. Наша молодь живе і працює в умовах розвинутого соціалістичного суспільства. Досягнення науково-технічної революції викликали величезні зміни в економіці, способі життя, психології радянських людей. Все це обумовило появу нових важливих рис в соціальному портреті молоді, зростання її ролі в житті республіки. Сьогодні майже половина членів ВЛКСМ республіки працюють безпосередньо у сфері матеріального виробництва, близько 2,7 млн. — учні шкіл, професійно-технічних училищ, технікумів, студенти вищих учбових закладів. У складі комсомольських організацій України — понад 400 тис. молодих вчених, педагогів, спеціалістів народного господарства.

Підвищення керівної і спрямовуючої ролі КПРС, посилення партійного керівництва комсомолом обумовлює розширення сфери його діяльності, активну і всезростаючу участь у створенні матеріально-технічної бази комунізму, вихованні підростаючого покоління, розвитку комуністичних взаємовідносин, в залученні молоді до управління державними і громадськими справами. Неухильно зростає представництво молоді в органах державної влади. Якщо в 1939 р. до місцевих Рад республіки було обрано близько 80 тис. молодих депутатів, то під

⁴ «Радянська Україна», 26 листопада 1977 р.

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 293.

час виборів у 1977 р. — понад 162 тис., близько 100 тис. з них — члени ВЛКСМ.

На всіх етапах своєї діяльності ЛКСМУ завжди приділяла значну увагу залученню молоді до управління виробництвом. Так, в 1927 р. в Одесі для боротьби з безгосподарністю і бюрократизмом було створено групи легкої кавалерії. В них працювало лише 220 чоловік. Це був прообраз нинішніх штабів і постів «Комсомольського прожектора», в складі яких нині — 680 тис. членів ВЛКСМ. Юнаки і дівчата беруть активну участь у роботі органів народного контролю республіки, де ЛКСМУ представлена 267 тис. молодих дозорців, постійно діючих заводських і цехових виробничих нарад, правління первинних організацій НТТ і ВТВР, громадських конструкторських бюро тощо.

Участь комсомолу в комуністичному будівництві — один з найважливіших критеріїв його діяльності. Комуністична Спілка Молоді України завжди була активним помічником партії у вирішенні найважливіших завдань господарського будівництва. Життєвим орієнтиром усіх поколінь радянської молоді став заповіт В. І. Леніна: «Тільки в праці разом з робітниками і селянами можна стати справжніми комуністами»⁶. У трудовій біографії Ленінського комсомолу багато славних ударних справ: Турксиб і Магнітка, Комсомольськ-на-Амурі, Цілина і КамАз. Сьогодні це вже історія, у творенні якої брав активну участь і комсомол України. Пліч-о-пліч з представниками братніх народів Радянського Союзу зводила наша молодь ударні об'єкти на території республіки: Дніпрогес і шахти Донбасу, Харківський тракторний, гіганти металургії та машинобудування, найбільшу в світі доменну піч № 9 на заводі «Криворіжсталь», Калушський хіміко-металургійний комбінат і перші енергоблоки Чорнобильської АЕС. Кожен рік в літопис трудової героїки радянська молодь вписує нові адреси. І знову ударні загони комсомолії України — внуки дніпробудівців, синів першопрохідців цілини — вливаються в молоді лави будівників шахт Донбасу і комплексу підприємств по виробництву трактора Т-150, Микслайвського глиноземного заводу, каналу «Дніпро—Донбас» та інших важливих народногосподарських об'єктів.

«Комсомол завжди був надійним шефом великих радянських будов»,⁷ — відзначив у своїй промові на XVIII з'їзді ВЛКСМ товариш Л. І. Брежнев. Продовжуючи славні традиції ударництва, практично кожен комсомольський з'їзд вказував нові адреси важливих об'єктів народного господарства. Нині комсомол України здійснює шефство над 10 Всесоюзними, 10 республіканськими і 44 обласними ударними будовами. Ділом відповідаючи на довір'я партії, на завдання, поставлене товаришем В. В. Щербицьким на листопадовому (1977 р.) Пленумі ЦК Компартії України «...по-бойовому зайнятися роботою комсомольсько-молодіжних колективів у вугільній і металургійній промисловості»⁸, комітети комсомолу республіки успішно реалізують конкретну програму активізації участі молоді у розвитку цих важливих галузей народного господарства.

Центральний Комітет ЛКСМУ розробив широкий комплекс заходів, у який входить проведення оглядів роботи обласних комсомольських організацій по шефству над вугільною і металургійною промисловістю, розгортання соціалістичного змагання шахтарських комсомоль-

⁶ Там же, стор. 302.

⁷ Л. І. Брежнев. Промова на XVIII з'їзді Всесоюзної Ленінської Комуністичної Спілки Молоді 25 квітня 1978 року, К., 1978, стор. 6.

⁸ В. В. Щербицький. Избранные речи и статьи, М., 1978, стор. 511.

сько-молодіжних колективів за надплановий видобуток вугілля, закріплення молоді на шахтах. У доменні та мартенівські цехи, шахтарські бригади, профтехучилища відповідного профілю передбачено щорічно направляти за комсомольськими путівками не менше 24 тис. молодих ентузіастів. Багатотисячний трудовий колектив ударних будов, підшефних комсомолу України, поповнить за десяту п'ятирічку більше ніж 60 тис. його посланців.

Комсомол України бере дедалі активнішу участь у будівництві Байкало-Амурської магістралі, втіленні в життя грандіозної соціально-економічної програми перетворення Нечорнозем'я, посилює шефство над розвитком нафтогазового комплексу Західного Сибіру. Шість обласних комсомольських організацій республіки здійснюють постійне шефство над областями Нечорнозем'я, куди протягом нинішнього року на будівництво меліоративних та великих сільських об'єктів буде направлено близько тисячі юнаків і дівчат. Наприкінці березня цього року спецешелоном «Комсомолец України» на комсомольські будови Західного Сибіру прибуло 350 посланців республіки. Для них, першопрохідців, які свідомо, за покликом серця, міняють затишок міських квартир на брезентовий намет серед незайманої тайги, які в суворих умовах досягають значних успіхів, надихаючим прикладом служать «Комсомольські батальйони червоногвардійців» п'ятирічки, незабутні штурмові ночі на спорудженні ХТЗ. Літопис кожної великої будови нашого часу може назвати приклад, подібний до того, що його знає історія будівництва Харківського тракторного: протягом 18 днів і ночей не залишили «червоногвардійці» риштувань на бетонуванні механоскладального цеху заводу, відпочиваючи по 3—4 години на добу. Останній кубометр бетону було закладено на 13 днів раніше строку⁹. Покоління сьогоднішніх комсомольців, як і їх ровесників 30-х років, визнає прагнення не на словах, а на ділі, конкретними справами доводити свою непохитну вірність героїчним традиціям старших поколінь, безсмертним заповітам великого Леніна.

В умовах розвинутого соціалізму роль комсомолу як активної творчої сили неухильно зростає. Сама природа соціалістичного ладу, наша дійсність розкриває перед молододо людиною широкі можливості якнайповніше розвинути свої здібності, досягнути намічених життєвих висот. Комсомольці і молодь республіки, як і всієї нашої країни, вбачають свій патріотичний обов'язок у дальшому підвищенні ефективності і якості всієї роботи, розширенні і поглибленні сфери діяльності по здійсненню програми економічних перетворень, накреслених історичним XXV з'їздом КПРС. Визначні трудові успіхи і досягнення, яких добилися тисячі і тисячі молодих трудівників, свідчать про поліпшення роботи комітетів комсомолу в цьому напрямку, про якісно нову ступінь у реалізації ленінських принципів соціалістичного змагання.

Підхоплений комсомолом 70-х років і збагачений новими починаннями та ініціативами крилатий лозунг періоду закладення основ соціалізму «П'ятиріччі — ударну працю!» вилився в могутній рух багатомільйонних лав радянської молоді під девізом — «П'ятиріччі ефективності і якості — ентузіазм і творчість молодих!». Розвиваючи цей патріотичний рух, комітети комсомолу республіки першочергову увагу приділяють організації соціалістичного змагання, добиваються, щоб кожен молодий трудівник з честю виконував взяті зобов'язання. Діяль-

⁹ Історія ЛКСМ України, стор. 253.

ність комсомольських організацій характеризується сьогодні прагненням працювати конкретно, знайти головну справу, яка б визначала обличчя кожної з них. Так, для комсомольських організацій Львівської області це насамперед участь у впровадженні систем управління якістю продукції, для комсомольців Вінниччини — шефство над вирощуванням цукрових буряків, для молоді Херсонщини — механізаторський всебуч та ін. Особливого значення набуває дальший розвиток руху «Жодного відстаючого поруч!». Витоки його беруть свій початок з глибини історії комсомолу, з років першої п'ятирічки. Саме тоді на Донбасі, де на заклик партії молодь розгорнула напружену боротьбу за збільшення видобутку вугілля, народилась така ефективна форма участі комсомолу в піднесенні виробництва, як «громадські буксири», коли передові колективи допомагали відстаючим¹⁰.

Комсомольські організації вбачають своє завдання не тільки в досягненні високої трудової активності молодих виробничників, але й у вихованні в кожному з них почуття товариської взаємодопомоги, глибокого розуміння, що передовиком не має права називатися той, поруч з ким працює відстаючий.

Сприйнявши рішення липневого (1978 р.) Пленуму ЦК КПРС та липневого (1978 р.) Пленуму ЦК Компартії України як бойову програму дальшої активізації участі молоді республіки у всенародній боротьбі за піднесення сільського господарства, комсомольські організації постійно підтримують пошук та ініціативу молодих трудівників села, розвивають соціалістичне змагання, узагальнюють і поширюють передовий досвід, ведуть широку масово-політичну роботу, дбають про поліпшення умов праці та відпочинку, задоволення широких духовних потреб сільської молоді. Боротьба за високі урожаї зернових культур, цукрових буряків, створення міцної кормової бази, дальший розвиток тваринництва, впровадження нової техніки, передової технології та організації праці — ці напрями роботи стали ударною справою сільських комсомольських організацій. Дедалі більше молодих буряководів поповнюють ряди п'ятисотенниць, набуває поширення схвалений бюро ЦК ЛКСМУ досвід роботи Київської обласної комсомольської організації по розвитку руху «Тваринництво — ударна справа комсомолу». Зусилля комсомольських організацій зосереджуються на вихованні гідної зміни сільських трудівників, на повсюдному впровадженні високої культури землеробства, шефстві над хімізацією і меліорацією земель, сільським будівництвом.

Масовим стало технічне навчання юнаків і дівчат, що є значною мірою результатом дієвості заклику комсомолу «Живеш на селі — знай техніку!». Протягом десятої п'ятирічки за путівками комсомолу 770 тисяч юнаків та дівчат здобудуть професію механізатора. Це стане конкретним вкладом сільських комсомольських організацій республіки у роботу по підготовці молодого поповнення колгоспного селянства. Гідним був внесок молодих хліборобів в українські мільярди пудів хліба. Тільки на минулорічні жнива вийшло понад 580 тис. юнаків і дівчат республіки, більше 53 тис. комсомольсько-молодіжних збиральних і транспортних екіпажів, силами яких зібрано і перевезено майже 500 млн. пудів зерна. 427 молодих комбайнерів намолотили по 10 і більше тисяч центнерів зерна кожен.

За всіма цими здобутками, за названими цифрами стоять конкретні люди, для яких робота в колективі поруч із старшими товаришами, на-

¹⁰ Там же, стор. 257.

ставниками стала справжньою школою трудового гарту і громадянсько-го змушнення. Комсомол України по-праву пишається своїми вихованцями, молодими гвардійцями п'ятирічок, лави яких невпинно зростають. Всього кілька років тому у списку переможців змагання прозвучали імена шахтаря Анатолія Єременка, сталевара Віктора Бука, ткалі Надії Козуб, буяководи Устини Лендюк, механізатора Миколи Прихна, а сьогодні у прославлених майстрів заводів і нив з'явилися молодші, вже імениті послідовники і серйозні суперники по змаганням Микола Скрипник, Віктор Шепель, Євгенія Коробчук, Ірина Шара, Микола Сіроштан та інші. «Це гідні представники нинішнього покоління нашої чудової молоді, — сказав про таких людей член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький. — І їх тисячі і тисячі, справжніх героїв нашого часу»¹¹.

У повсякденному житті цих молодих людей, як і мільйонів їхніх ровесників, визначальними стали принципи морального кодексу будівника комунізму. Наша молодь прагне до того, щоб її життя було духовно багатим, щоб воно давало простір для всебічного розвитку особистості. «Сила нашого ладу. — підкреслював на XXV з'їзді КПРС товариш Л. І. Брежнев, — в свідомості мас»¹². Саме тому виховання у радянських людей комуністичної свідомості, готовності, волі й уміння будувати комунізм партія вважає своєю постійною турботою. Ці програмні настанови визначають зміст усієї роботи комсомольської організації республіки по комуністичному вихованню підрастаючого покоління.

Виховна робота з молоддю ведеться сьогодні в умовах загостреної ідеологічної боротьби на міжнародній арені. Це вимагає постійного підвищення її рівня та ефективності. Ключем до розв'язання цього важливого завдання має стати, як вказувалось в матеріалах XXV з'їзду КПРС, комплексний підхід до постановки всієї справи комуністичного виховання. Він передбачає єдність ідейно-політичного, трудового і морального виховання, тісний зв'язок ідеологічної роботи з усіма сторонами життя суспільства, врахування особливостей різних категорій та груп молоді, об'єднання зусиль всіх організацій, які покликані займатись цією важливою справою. Потрібна безперервність виховного впливу, об'єднання зусиль сім'ї, школи, учбових закладів і виробничих колективів, державних органів і громадських організацій. Тому комітети комсомолу прагнуть розвивати і удосконалювати в першу чергу ті форми і методи роботи, що забезпечують комплексний характер ідейно-виховного впливу на різноманітні категорії молоді, індивідуальний підхід, охоплення всіх сфер її життя і діяльності. Конкретною програмою дальшого вдосконалення ідейного загартування, формування активної життєвої позиції молоді стала постанова ЦК КПРС «Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи»^{12а}.

Ефективним засобом виконання накреслених партією ідейно-виховних завдань комсомолу став Ленінський залік, у якому беруть участь 6,5 млн. юнаків і дівчат республіки. Органічно увійшовши в практику комсомольської роботи, Ленінський залік став важливою складовою частиною всієї діяльності комсомолу, дає змогу всебічно охопити головні напрями діяльності комсомольських організацій. Досвід роботи комітетів комсомолу Дніпропетровської, Харківської, Миколаївської, Донецької, Полтавської, Черкаської та інших областей показав, що залік

¹¹ Матеріали листопадового (1977 р.) Пленуму Центрального Комітету Компартії України, К., 1978 р., стор. 28.

¹² Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 80.

^{12а} «Радянська Україна», 6 травня 1979 р.

значно підвищив увагу молоді до питання марксистсько-ленінської теорії. Комсомольські організації стали частіше організовувати науково-практичні конференції, семінари, Ленінські уроки, що сприяє не лише глибокому засвоєнню теоретичних знань, а й активному застосуванню їх на практиці.

В останні роки спільно з міністерствами, відомствами розроблені і здійснюються комплексні плани по роботі з сільською, учнівською, студентською, творчою молоддю, з юнаками і дівчатами, що працюють на будівництві, у вугільній, легкій промисловості. Ці плани стали основою спільної діяльності комітетів комсомолу із зацікавленими організаціями на місцях.

Як один з провідних напрямків в роботі по комуністичному вихованню молоді, партія завжди висувала перед комсомолом завдання формування наукового світогляду юнаків і дівчат на основі оволодіння революційним вченням марксизму-ленінізму. Зокрема ще VI конференція КП(б)У, яка відбулась у грудні 1921 р., поставила вимогу посилити ідейне керівництво комсомолом. Було вирішено виділити сорок комуністів для роботи в КСМУ, а також доручити старим членам партії керівництво комсомольськими марксистськими гуртками¹³. Це рішення започаткувало прекрасну традицію, що стала незаперечним свідченням ідейної спадкоємності всіх поколінь комуністів і комсомольців. Не тільки історія, а й наше сьогодення ще й ще раз переконливо підтверджують це.

На 1978/1979 навчальний рік для роботи в гуртках і семінарах системи комсомольського політнавчання республіки партійні організації направили майже 63 тис. кращих своїх пропагандистів, що допомогло охопити заняттями в гуртках і семінарах понад 1,7 млн. слухачів. В цілому ж різноманітними формами масового економічного навчання охоплено в республіці понад 2,7 млн. юнаків і дівчат.

За ініціативою ЦК ЛКСМУ в систему комсомольського політнавчання введено ряд нових курсів. Питання наукового атеїзму, соціалістичного способу життя, права — все це стає предметом глибокої зацікавленості юнацтва. Прагнучи наблизити зміст занять до вимог життя, комітети комсомолу, пропагандисти пов'язують роз'яснення програмних завдань партії з конкретними проблемами, над якими працюють кожен окремий колектив, кожен молодий трудівник. Увага пропагандистів спрямовується на широке використання найбільш ефективних методів навчання і самостійної роботи, зокрема методу практичних завдань, який дає можливість розширити соціальний досвід слухачів, залучати їх до активної виробничої і громадсько-політичної діяльності. Широко практикується і метод політичної самоосвіти.

Допомагаючи молоді оволодіти міцними знаннями марксистсько-ленінської теорії, політичним досвідом КПРС, комітети комсомолу працюють над удосконаленням форм політичної інформації, дбають про її дієвість і оперативність. Конкретним результатом цих зусиль стало те, що нині кожна третя лекція в республіці читається для молодіжної аудиторії. А на долю 40 тисячного загону лекторів комітетів комсомолу припадає більше півмільйона прочитаних лекцій. Поширення набуває і така форма роботи, як громадсько-політичні, героїко-патріотичні читання, теоретичні семінари, клуби інтернаціональної дружби.

Цікавий досвід роботи по ідейному загартуванню працюючої молоді нагромадили комітети комсомолу Дніпропетровської та Донецької областей, студентів та учнів — Харківської, по вихованню підрастаю-

¹³ Історія ЛКСМ України, стор. 134.

чого покоління на героїчних традиціях — Ворошиловградської та Миколаївської областей, інтернаціонального виховання — в Одеській, Закарпатській, Волинській, організації політичного та економічного навчання — у Запорізькій та Черкаській областях.

Підготовка до 60-річчя ВЛКСМ, 60-річчя комсомолу України та їх святкування сприяли активізації діяльності комсомольських організацій по відтворенню сторінок своєї героїчної історії. Ведеться робота по створенню музею комсомолу України, а також відповідних музеїв в обласних центрах республіки. Велика увага приділяється впорядкуванню пам'ятних місць, пов'язаних з історією республіканської комсомольської організації. В усій цій роботі активну участь беруть ветерани партії і комсомолу, вчені, комсомольський актив.

Успішно служать справі піднесення культурного рівня юнаків і дівчат цикли лекцій, бесіди, тематичні вечори, кінофестивалі, заняття гуртків художньої самодіяльності, клубів за інтересами та дискотек, колективні відвідування театральних вистав, музеїв, зустрічі з ветеранами праці і війни тощо.

Активно впроваджуються у наш побут нові обряди та звичаї. Центр ваги усієї роботи по моральному вихованню молоді перенесено в колективи, що допомагає юнакам і дівчатам зробити ідеали комуністичної моралі нормою свого життя.

Великий вплив на всебічний розвиток особи справляє художня творчість. Комсомол дбає про розширення масовості самодіяльного мистецтва, створення нових творчих об'єднань молоді безпосередньо в трудових колективах. Понад півтора мільйона юнаків і дівчат беруть участь у художній самодіяльності, багато з них присвячують свій вільний час технічній творчості, заняттю туризмом, підвищенню рівня своїх знань у школах, технікумах і вузах, в громадських університетах тощо.

Тільки в період між двома останніми з'їздами ЛКСМУ в республіці проведено фестивалі комсомольської і військово-патріотичної пісні, огляди дитячої та студентської художньої самодіяльності, вокально-інструментальних ансамблів, конкурси і фестивалі молодіжної пісні на ударних будовах, які вже стали традиційними. У справжнє свято талантів вилився присвячений 60-річчю ВЛКСМ перший фестиваль мистецтв «Молоді голоси», який вирішено проводити щорічно, а також перший республіканський зліт творчої молоді. Незабутнє враження у серцях всіх юнаків і дівчат республіки залишило велике свято — III республіканський фестиваль молоді, присвячений 60-річчю Велико-го Жовтня.

Важливе місце в ідейно-моральному вихованні підростаючого покоління належить літературі і мистецтву. У зв'язку з цим особливої ваги набуває робота з творчою зміною, новий поштовх у розгортанні якої дала відома постанова ЦК КПРС «Про роботу з творчою молоддю»¹⁴. Комітети комсомолу республіки успішно реалізують розроблену ЦК ЛКСМУ разом з творчими спілками комплексну програму підвищення ідейно-політичного рівня та професійної майстерності молоді творчої зміни. Спираючись на здобутки багатонаціонального соціалістичного мистецтва, яскраво і переконливо заявляють про своє обдарування молоді митці Радянської України. Свій вклад у духовну скарбницю радянського народу нині вносять понад 8 тис. молодих літераторів, журналістів, артистів, композиторів, художників, архітекторів і кінематографістів республіки. Високий авторитет серед творчої

¹⁴ «Правда», 21 жовтня 1976 р.

молоді завоювали премія Ленінського комсомолу та республіканська комсомольська премія імені М. Островського, якими свого часу було відзначено шлях у велике мистецтво багатьох відомих нині майстрів: Дмитра Гнатюка і Олександра Білаша, Ади Роговцевої і Анатолія Мокренка, Бориса Олійника і Дмитра Павличка, Олександра Скобликова і Миколи Машенка. Всього премії М. Островського з часу її заснування удостоєні 87 колективів та окремих молодих майстрів літератури, мистецтва, журналістики і архітектури. Більше 150 представників творчої молоді відзначено обласними комсомольськими преміями.

Всебічному і гармонійному розвитку особистості, вихованню наполегливості, вольових якостей молодого людини сприяють постійні заняття фізкультурою і спортом, до яких залучено понад 8,5 млн. юнаків і дівчат. Щорічно значкістами ГПО стають в середньому півтора мільйони комсомольців.

Комітети комсомолу підвищують відповідальність кожного члена ВЛКСМ за виконання статутної вимоги — загартовувати себе фізично, регулярно займатися спортом. Широко пропагується молодіжний туризм, молодь активно залучається до Всесоюзної туристської експедиції «Моя Батьківщина — СРСР».

Успішне вирішення багатогранного завдання комуністичного виховання юнаків та дівчат немислиме без постійного організаційно-політичного зміцнення всіх ланок ЛКСМУ, підвищення бойовистості первинних організацій, удосконалення форм і методів їх роботи, розвитку ініціативи і активності членів Комуністичної Співки Молоді. Комітети комсомолу республіки широко використовують багатий досвід організаторської і політичної роботи, нагромаджений партійними організаціями. І це приносить відчутні результати. Діяльність багатьох обкомів, міськкомів, райкомів комсомолу все більше визначається діловитістю, а також творчим підходом до вирішення складних питань комсомольського життя, постійним підвищенням вимогливості до кадрів. Удосконалюється робота первинних комсомольських організацій. Зростає їхня роль в житті трудових колективів, посиленню виховного впливу на молодь значною мірою сприяє огляд роботи комсомольських організацій по виконанню рішень XXV з'їзду КПРС, який проводить ЦК ВЛКСМ.

Виконуючи рішення XVIII з'їзду ВЛКСМ, листопадового (1977 р.) Пленуму ЦК Компартії України, удосконалює стиль своєї роботи Центральний Комітет комсомолу республіки. ЦК ЛКСМУ прагне зосередити увагу комсомольських кадрів і активу на головних, ключових напрямках, підвищенні ефективності керівництва комітетами комсомолу.

Широкий відгук серед комсомольських працівників і активу республіки мали підсумки республіканської науково-практичної конференції «Шляхи дальшого вдосконалення стилю роботи комсомольських організацій», проведеної ЦК ЛКСМУ, Інститутом історії партії при ЦК Компартії України — філіалом інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС, ВПШ при ЦК Компартії України.

Відбулось конкретне всебічне обговорення перспектив дальшого поліпшення діяльності комітетів комсомолу по виконанню рішень XXV з'їзду КПРС, XVIII з'їзду ВЛКСМ, XXIII з'їзду ЛКСМУ, гідній зустрічі 110-ї річниці з дня народження В. І. Леніна. Оволодіваючи ленінським стилем роботи, спираючись на багатий досвід організаторської і політичної діяльності партії, комітети комсомолу будуть і надалі добиватись поліпшення комуністичного виховання молоді.

Усі наші успіхи, все, чим пишається Ленінський комсомол, досягнуто завдяки піклуванню рідної Комуністичної партії. Сила комсомолу — в керівництві партії, запорука його успішної діяльності — в оволодінні багатим досвідом КПРС. Радянська молодь вчиться у ленінської партії безмежній відданості ідеям комунізму, вмінню по-революційному розв'язувати складні соціально-політичні і суспільні проблеми, самовідданості в боротьбі за щастя трудящих, непримиренності до класових ворогів, до буржуазної ідеології і моралі. Справа партії, слово партії для молодих будівників комунізму — священні. Під прапором ленінських ідей, під мудрим керівництвом партії, не шкодуючи сил і енергії в ім'я процвітання любимої Батьківщини, комсомол упевнено крокує в майбутнє.

А. І. Корнієнко
первый секретарь ЦК ЛКСМУ

ПУТЬ ГЕРОИКИ И СЛАВЫ

Резюме

В статье рассказывается о шестидесятилетней героической истории Ленинского Коммунистического Союза Молодежи Украины, о трудовом подвиге комсомольцев и молодежи по воплощению в жизнь решений XXV съезда КПРС.

УЧАСТЬ КОМСОМОЛУ УКРАЇНИ У РОЗВИТКУ І ЗМІЦНЕННІ ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНИХ ЗВ'ЯЗКІВ РАДЯНСЬКОЇ МОЛОДІ

З перших днів свого існування Ленінський комсомол в розвитку інтернаціональних зв'язків з молоддю світу керувався вказівками В. І. Леніна про значення виховання молодого покоління в дусі дружби народів і пролетарського інтернаціоналізму. «Щоб бути... інтернаціоналістом,— писав Володимир Ілліч,— треба думати *не* про свою тільки націю, а *вище неї* ставити інтереси всіх, їх загальну свободу і рівноправність»¹.

З інтернаціоналізмом зв'язана вся історія Ленінського комсомолу. Вже I з'їзд РКСМ (жовтень—листопад 1918 р.) одним з найголовніших завдань визначив «пропаганду серед трудящої молоді всіх країн ідей диктатури пролетаріату і створення Комуністичного Інтернаціоналу Молоді...»².

В перші роки Радянської влади головним завданням радянської молоді було згуртування демократичної молоді світу в боротьбі проти світового капіталу, за розвиток руху солідарності з Радянською Росією. «Молоді пролетарі Франції, Англії, Америки та інших країн! Протестуйте проти втручання ваших урядів в справи Росії, вимагайте припинення допомоги з їх боку контрреволюційним арміям російської буржуазії!»³, — закликав III з'їзд РКСМ (жовтень 1919 р.).

Комсомол України, як складова і невід'ємна частина РКСМ, з моменту свого заснування послідовно виконував інтернаціоналістські обов'язки перед трудящою молоддю капіталістичних країн. Заснування Комуністичного Інтернаціоналу Молоді у листопаді 1919 р. знайшло широкий відгук серед молоді республіки. Делегати II з'їзду КСМУ (травень 1920 р.), які представляли 22840 комсомольців, гаряче вітали утворення нової міжнародної комуністичної організації молоді. Створення КІМу обговорювалось на зборах комсомольських організацій, повсюдно проводилися мітинги, демонстрації солідарності з трудящою молоддю світу⁴.

У наступні роки встановилися тісні інтернаціональні зв'язки молоді нашої республіки з своїми ровесниками з капіталістичних країн. У грудні 1924 р., наприклад, в ЦК ЛКСМУ прийшов лист від Прикар-

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 30, стор. 42.

² Товарищ Комсомол. Документи съездов, конференций и ЦК ВЛКСМ. 1918—1968. т. I, 1918—1941, М., 1969, стор. 9.

³ II Всероссийский съезд РКСМ. Стенографический отчет, М., 1924, стор. 161—162.

⁴ История Ленинского Коммунистического Союза Молодежи Украины. Изд. третье, дополн., К., 1978, стор. 113, 114.

патського крайового комітету комсомолу Чехословаччини про подання їм допомоги. За рекомендацією ЦК шефство над ними взяли комсомольці Києва. Тісні зв'язки встановилися між комсомольцями Київського інституту народної освіти і м. Великий Бичків. Студенти листувалися з своїми друзями, надсилали їм книги, газети і журнали.

Комсомол України турбувався про виконання свого інтернаціонального обов'язку перед трудящою молоддю капіталістичних країн. У лютому 1925 р. ЛКСМ України встановив зв'язки з Комуністичною спілкою молоді Польщі. З метою ознайомлення радянської молоді з життям юнаків і дівчат в буржуазній Польщі в комсомольських організаціях проводились вечори інтернаціональної дружби та лекції про життя та боротьбу молоді Польщі. Урочисто відзначили молоді харків'яни, наприклад, третю річницю польського комсомолу⁵.

Чільне місце у зміцненні інтернаціональних зв'язків пролетарського юнацтва відіграли поїздки делегацій робітничої молоді капіталістичних країн до Радянського Союзу. Зарубіжні ровесники на власні очі бачили переваги соціалістичного ладу перед капіталістичним. Повернувшись додому, вони розповідали юнакам і дівчатам про Країну Рад, викривали вигадки буржуазної та соціал-реформістської пропаганди.

На запрошення ЦК ЛКСМУ восени 1925 р. республіку відвідала делегація робітничої молоді Австрії. Юнаки та дівчата Харкова розповіли гостям про свої досягнення та досвід у будівництві нового суспільства. «Хай австрійські молоді робітники уважно знайомляться з нашим побутом, роботою і навчанням, — говорилося у зверненні молодих харків'ян до членів делегації, — і, повернувшись додому, правдиво розкажуть про побачене товаришам по верстату. Робітнича молодь... переконана, що молоді робітники Австрії та інших країн зрозуміють брехливість шляху соціал-демократії і візьмуться за дійсно революційну боротьбу єдиним пролетарським фронтом під прапором Комінтерну і КІМу»⁶. В той же час молодіжні делегації Радянської України були гостями у своїх ровесників за кордоном.

У 1923 р. спад робітничого руху змінився новим революційним піднесенням. Молодь відігравала значну роль у класових битвах пролетаріату Німеччини, Польщі, Болгарії та інших країн. У більшості капіталістичних країн прокотилася хвиля грандіозних страйків, демонстрацій проти наступу фашизму. Ці події знайшли широкий відгук в СРСР: на зборах, мітингах, демонстраціях радянська молодь, вихована в дусі інтернаціоналізму, висловлювала солідарність з своїми зарубіжними ровесниками в їх боротьбі проти капіталістичного гніту, наступу фашизму, надавала значну матеріальну допомогу молоді. Так, ЦК РКСМ передав Виконкому КІМу 12 тис. крб. золотом на користь комсомолу Німеччини. У серпні 1924 р. ЦК РКСМ прийняв рішення, яке зобов'язувало кожного члена спілки вносити щороку по 5 коп. в фонд КІМу⁷. Молодь України брала активну участь у цій кампанії.

Братерські інтернаціональні зв'язки встановилися між радянською молоддю з Кривого Рогу та німецькою з м. Мансфельду. У 1928 р. в дні святкування II річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції делегація гірників рудника «Вицтум» приїхала в Кривий Ріг на рудник ім. Ф. Дзержинського. Українські робітники вручили членам делегації, як символ пролетарської дружби, пам'ятний червоний

⁵ Там же, стор. 186.

⁶ «Молодой ленинец» (Всеукраинская газета рабочей молодежи. Орган Центрального и Харьковского комитетов ЛКСМУ), 5 вересня 1925 р.

⁷ Славный путь Ленинского комсомола (в двух томах), т. I, М., 1974, стор. 282.

прапор. З того часу на першотравневих демонстраціях на чолі колони робітників в Мансфельді завжди майорить червоний стяг — подарунок радянських гірників⁸.

Юнаки та дівчата України у складі груп кращих ударників країни на теплоході «Абхазія» у 1930 р. побували в Туреччині, Італії, Німеччині, у червні 1931 р. на теплоході «Україна» посланці радянської молоді також виїжджали за кордон⁹. Ці поїздки кращих робітників справляли значний моральний вплив на пролетарів Європи, особливо робітничу молодь, сприяли встановленню нових контактів радянських юнаків і дівчат з зарубіжними ровесниками.

Ленінський комсомол повсякденно розширював і зміцнював інтернаціональні зв'язки з братніми спілками молоді зарубіжних країн, виступав за єдність пролетарської молоді планети в боротьбі проти імперіалізму, на захист СРСР. Комсомольці Країни Рад брали активну участь в роботі МОДРу — Міжнародної організації допомоги борцям-революціонерам. Все це було підпорядковано головному завданню — згуртуванню всього комуністичного і демократичного юнацького руху в боротьбі проти сил реакції і фашизму, за мир і демократію. Значну роль у зміцненні комуністичного молодіжного руху відіграла участь делегацій радянської молоді в роботі Міжнародного антиімперіалістичного конгресу молоді у Франкфурті-на-Майні (1929 р.), Міжнародного конгресу молоді проти війни і фашизму в Парижі (1933 р.), на Всесвітньому конгресі молоді в Женеві (1936 р.). На цих представницьких форумах делегати радянської молоді продемонстрували не тільки необхідність, але й можливість єдиного фронту демократичних молодіжних сил. На Всесвітньому конгресі молоді в Женеві Генеральний секретар ЦК ВЛКСМ А. Косарев заявив: «Якщо ми здійснимо загальне співробітництво молоді, фронт миру стане нездоланим, і загроза війни буде послаблена і віддалена»¹⁰. Основна лінія конгресу: «Мало бажати миру, потрібно боротися за мир!» знайшла широку підтримку серед прогресивної молоді світу. Ленінський комсомол подавав всемірну допомогу КІМу в його діяльності по створенню єдиного фронту молоді в боротьбі за мир.

Героїчна боротьба радянських людей у Великій Вітчизняній війні, спільні зусилля народів антигітлерівської коаліції сприяли об'єднанню антифашистського юнацтва світу. Авангардну роль у цій боротьбі відігравала молодь Радянського Союзу. У вересні 1941 р. в Москві було створено Антифашистський комітет радянської молоді (АКРМ), активним членом якого стали молодіжні організації України.

У жовтні—листопаді 1945 р. в Лондоні відбулася Всесвітня конференція молоді, на якій було проголошено створення Всесвітньої федерації демократичної молоді (ВФДМ), у 1946 р. на Всесвітньому конгресі студентів у Празі — Міжнародну спілку студентів (МСС).

Інтернаціональні зв'язки радянської молоді набрали широкого розмаху після XX з'їзду КПРС (лютий 1956 р.). На V Пленумі ЦК ВЛКСМ у квітні 1956 р. була розроблена програма розвитку і зміцнення міжнародних зв'язків та посилення їх ролі в інтернаціональному вихованні молоді. У липні того ж року на конференції представників молодіжних спілок Радянського Союзу АКРМ був перетво-

⁸ Друзья навеки, Дрезден, 1973, стор. 25.

⁹ Славный путь Ленинского комсомола, т. 1, стор. 528; «Молодой коммунист», 1970, № 5, стор. 100.

¹⁰ Г. И. Янаев. Роль ВЛКСМ в сплочении международного движения, М., 1978, стор. 15.

рений на Комітет молодіжних організацій СРСР (КМО СРСР)¹¹. У жовтні 1956 р. було створено Комітет молодіжних організацій УРСР, у який увійшли представники всіх верств молоді республіки. З цього часу поширюються інтернаціональні контакти молоді Радянської України з зарубіжними ровесниками.

Вся діяльність КМО УРСР була спрямована на виховання молоді в дусі радянського патріотизму та соціалістичного інтернаціоналізму, зміцнення братерських зв'язків з молодіжними організаціями соціалістичного світу, з прогресивним юнацтвом капіталістичних країн та країн, що розвиваються. Головне завдання КМО УРСР — участь у реалізації миролюбного зовнішньополітичного курсу КПРС і Радянського уряду, пропаганда серед іноземної молоді рішень з'їздів КПРС, марксистсько-ленінської теорії, показ переваг радянського способу життя, успіхів та досягнень народів СРСР у комуністичному будівництві та ролі молодого покоління у житті суспільства.

Одним з головних напрямів інтернаціональної діяльності Ленінського комсомолу є боротьба за зміцнення і згуртування міжнародного демократичного молодіжного руху в боротьбі за мир, демократію, національну незалежність і соціальний прогрес. Важливою подією в житті молоді планети став IV Конгрес Всесвітньої федерації демократичної молоді, який відбувся в серпні 1957р. у Києві. У форумі юності брали участь 320 делегатів з 80 країн, а також 188 спостерегачів від 141 національної та міжнародної організації — не членів ВФДМ¹². В центрі роботи конгресу стояли питання про участь молоді в активному русі за заборону атомної зброї, за використання досягнень сучасної науки в мирних цілях та питання дальшого розширення інтернаціональних зв'язків молоді планети.

IV конгрес ВФДМ прийняв Звернення до молоді світу, до всіх народів, парламентів, урядів і ООН про негайне припинення випробувань ядерної зброї та її заборону. У резолюції «Молодь у сучасному світі і завдання ВФДМ» конгрес схвалив діяльність ВФДМ за звітний період, визначив основні шляхи її діяльності в майбутньому. Виходячи із змін, які сталися в молодіжному русі, конгрес затвердив новий Статут ВФДМ.

Ленінський комсомол з кожним роком розвивав і зміцнював на двусторонній та багатосторонній основі інтернаціональні зв'язки з комуністичними та іншими демократичними спілками молоді всіх континентів. Нині ЦК ВЛКСМ і КМО СРСР співробітничать з 1350 молодіжними і студентськими організаціями 130 країн світу. Свій внесок в цю справу вносить і молодь Української РСР.

Керуючись визначеними КПРС завданнями по розвитку міжнародних зв'язків, комітети ЛКСМУ особливого значення надають зміцненню дружніх зв'язків з братніми спілками молоді соціалістичних країн. Так, лише в Українській РСР нині 23 обласних, а також Київська, Запорізька, Одеська, Харківська, Макіївська міські, Готвальдовська районна комсомольська організація Харківської області підтримують постійні дружні зв'язки з 58 окружними, воєводськими, обласними, повітовими та міськими комітетами Димитрівської комуністичної спілки молоді, Спілки вільної німецької молоді, Федерації соціалістичних спі-

¹¹ Див.: Мы — интернационалисты. Документы и материалы съездов, конференций и ЦК ВЛКСМ, АКСМ и КМО СССР об интернациональных связях советской молодежи и международном молодежном движении (1918—1972 гг.), М., 1972, стор. 181—182.

¹² Українська Радянська енциклопедія, т. 3, К., 1960, стор. 35.

лок польської молоді, Спілки комуністичної молоді Румунії, Соціалістичної спілки молоді ЧССР, Спілки соціалістичної молоді Югославії¹³.

Молодь України разом з своїми ровесниками з соціалістичних країн вносить певний вклад у розвиток економічної інтеграції. В ході співробітництва з братніми спілками молоді народжені такі форми спільної роботи, як міжнародні молодіжні будови, міжнародні студентські будівельні загони, шефство над експортною продукцією, міжнародні молодіжні клуби по професіям, міжнародні суботники, виставки науково-технічної творчості, конкурси професійної майстерності. На XXIII з'їзді ЛКСМ України відзначалось, що у роботі, «по міжнародному вихованню ми повинні й надалі активно використовувати соціалістичне змагання, зв'язки з трудовими колективами союзних республік, співробітництво з молодіжними організаціями країн соціалістичної співдружності»¹⁴.

У розвитку співробітництва з побратимами головна увага приділялася поглибленню змісту та удосконаленню форм міжнародного спілкування насамперед у сфері матеріального виробництва. Нині в республіці понад 450 комсомольсько-молодіжних колективів, які спляні міцною дружбою із своїми ровесниками в соціалістичних країнах. Заочно змагаються колективи молодих трансформаторобудівників Запоріжжя та Вроцлаву, будівельників Києва та Лейпцигу, ткалі Хмельницького та Силістри, трудівники ланів Радянського Закарпаття та Східно-Словацького краю (ЧССР). Творче, ділове соціалістичне змагання сприяло розвитку та зміцненню зв'язків між країнами — членами РЕВ. Взаємний обмін технічними та науковими ідеями сприяв і обміну формами організації праці, досвідом участі молодих робітників в управлінні суспільним виробництвом.

У 1970 р., наприклад, розпочали змагання молоді гірники комсомольсько-молодіжної бригади шахти «Новопавлівська», на чолі якої стояв член ЦК ВЛКСМ, лауреат премії Ленінського комсомолу Олександр Сілкін з м. Красного Луча Ворошиловградської області та молодіжної дільниці шахти «Пасков» (ЧССР). Гості з Чехословаччини побували в забої на шахті «Новопавлівська», ознайомились із швидкісним проходженням гірничих виробок, вивчили методи роботи комсомольсько-молодіжного колективу, в якому працювали представники вісімнадцяти національностей країни. Наступного року молоді шахтарі з Ворошиловградщини побували на шахті «Пасков» і там уклали договір про розвиток змагання з молодіжною бригадою Рудольфа Кулібика. Радянські гірники зобов'язалися до XXIV з'їзду КПРС добути понад план 7,5 тис. т вугілля. Своє завдання вони перевиконали — дали на гора 9,5 тис. тонн. За рахунок раціонального використання техніки, економії електроенергії та матеріалів заощадили кошти і внесли їх у «Комсомольський фонд економії». На шахті було також проведено трудову вахту на честь 50-річчя Компартії Чехословаччини¹⁵.

Вагомим спільним внеском молоді соціалістичних країн у реалізацію планів країн — членів РЕВ стала її участь у будівництві газопроводу Оренбург — Західний кордон СРСР. На цьому велетенському будівельному міжнародному майданчику, який проходив через десять областей України, чотири роки йшло активне спілкування моло-

¹³ В. І. Яровий. Демократична молодь планети у боротьбі за мир. К., «Знання», 1978, стор. 32.

¹⁴ Див.: XXIII з'їзд ЛКСМ України. Документи і матеріали, К., 1978, стор. 68.

¹⁵ В. Тимошенко. Ми — інтернаціоналісти. В кн.: Вірні заповітам Ілліча, К., 1974, стор. 139.

дих робітників Польщі, Угорщини, НДР та нашої республіки. Яскравим виявом соціалістичного інтернаціоналізму та співдружності братніх народів став фестиваль Дружби, присвячений 60-й річниці Великого Жовтня, що проходив на трасі спорудження газопроводу «Союз» влітку 1977 р.

На важливих народногосподарських будовах країн — членів РЕВ в останні роки щорічно працює 1200 бійців студентських будівельних загонів вузів України. В свою чергу на об'єктах республіки працює 30 студентських будівельних груп із споріднених інститутів соціалістичних країн¹⁶.

Цікаву форму інтернаціонального спілкування знайшли комсомольці Кіровоградщини і Толбухінського округу (НРБ). З їх ініціативи у 1970 р. було створено міжнародний клуб молодих механізаторів. Почесним головою його є член Президії Верховної Ради СРСР, двічі Герой Соціалістичної Праці О. В. Гіталов. В рамках клубу нині змагаються 40 комсомольсько-молодіжних колективів. Щорічно на спільних засіданнях підбиваються підсумки. При цьому враховуються, крім виробничих успіхів, підвищення загальноосвітнього та професійного рівня, участь у суспільному житті. Переможцям соціалістичного змагання вручаються пам'ятні прапори Кіровоградського обкому ЛКСМУ і Толбухінського окружкому ДКСМ.

Досвід клубу механізаторів набув в останні роки поширення в нашій республіці. Міжнародні молодіжні клуби по професіях стали дійовими центрами обміну передовим досвідом з виробничих питань та питань комуністичного виховання молоді. Серед них слід назвати міжнародний клуб молодих портовиків Одеси і Варни (НРБ), шахтарів Донецька, Катовіце (ПНР) і Магдебурга (НДР), Червонограда Львівської області та міст Комло і Мечек (УНР), машинобудівників Харкова і Познані (ПНР).

Широкою популярністю серед молоді соціалістичних країн користуються конкурси професійної майстерності. Так, навесні 1976 р. на третьому конкурсі молодих токарів, який відбувся на заводі важкого машинобудування ім. К. Лібкнехта в Магдебурзі (НДР), одно з призових місць завоював молодий робітник з Донецька П. Шубін. Новою формою співробітництва молоді у галузі матеріального виробництва є також взаємний контроль за виконанням у строк експортних замовлень в умовах все більшої інтернаціоналізації процесів виробництва, спеціалізації і кооперації країн — членів РЕВ.

В ході співробітництва у друзів з соціалістичних країн особливий інтерес викликає досвід роботи комсомолу по комуністичному вихованню молоді, проведенню Ленінського заліку, військово-патріотичної та спортивно-масової роботи серед різних категорій молоді. Постійний обмін досвідом дозволяє активістам молодіжних організацій братніх країн знайомитися з конкретними напрямками організаційної та ідеологічної діяльності комсомолу, успішно використовувати цей досвід в роботі своїх спілок. З цією метою організовуються семінари, науково-практичні конференції та зустрічі, які проводяться спільно комітетами комсомолу з братніми спілками молоді.

Дієвість соціалістичного інтернаціоналізму та щира зацікавленість у співробітництві яскраво виявилась під час святкування 60-річчя Великого Жовтня. Так, у Закарпатській області відбувся VI фестиваль «Ленінська дружба народів», в якому взяли участь представники

¹⁶ «Молодь України», 30 жовтня 1978 р.

молоді Сабольч-Сатмарської області (УНР), Сату-Марського повіту (СРР), Східно-Словацької області (ЧССР). В рамках фестивалю відбулася конференція на тему «Ленінська дружба народів — велике завоювання Жовтня». Прикордонні зустрічі молоді відбулися також в інших областях республіки.

З кожним роком зростає кількість молодіжних зарубіжних делегацій, що приїждять до нашої республіки. Якщо в 1956 р. на Україні побувало 15 зарубіжних делегацій з 18 країн, то в 1978 р. — 34 молодіжні організації з 30 країн світу. В республіці за останні роки були проведені зустрічі молоді СРСР і США, СРСР і Японії, СРСР і Фінляндії, СРСР і ФРН, радянсько-португальський та радянсько-американський семінари. Під час заходів відбуваються цікаві зустрічі на заводах і колгоспних ланах, в студентських аудиторіях і концертних залах. Зарубіжні ровесники з перших рук дістають інформацію про життя радянських юнаків та дівчат. Особливий інтерес викликають умови життя і права молоді, її участь у суспільних та державних справах.

Один із міжнародних семінарів був присвячений проблемі «Молодь: культурна спадщина і сучасність», який відбувся влітку 1977 р. у Києві. В його роботі брали участь представники ВФДМ, МСС, ЮНЕСКО, національні молодіжні організації з 28 соціалістичних, капіталістичних країн та країн, що розвиваються. Дискусії проходили в трьох проблемних секціях: «Культурна спадщина, сучасність та формування гуманістичного ідеалу молодого покоління», «Молодь і соціальне будівництво, розвиток національної культури», «Культурний і духовний розвиток молоді в умовах розрядки міжнародної напруженості». Всього було заслухано 22 пленарні доповіді та повідомлення, а також більше 50 виступів на секціях¹⁷.

Встановилися контакти між молодіжними організаціями України та Федеративної Республіки Німеччини. З 1975 р. ведеться плідне співробітництво між КМО УРСР та Земельним колом молоді Бремену. Щорічно відбуваються зустрічі радянської та західнонімецької молоді: 1975 р. — в Запоріжжі, 1976 р. — у Бремені, 1977 р. — в Криму та Харкові, 1978 р. — на острові Лангоок (Бремен). Під час цих зустрічей представники молодіжних організацій СРСР та ФРН обговорювали важливі питання участі молоді в суспільно-політичному житті, про одержання освіти та професії в своїх країнах. Особлива увага приділялася внеску молодіжних спілок у процес розрядки в Європі, в боротьбу за мир та роззброєння, участі молоді у практичному втіленні рішень Народи в Хельсінкі¹⁸.

У липні 1977 р. були встановлені контакти між КМО УРСР і німецькими молодими демократами землі Північний Рейн — Вестфалія (ФРН) і підписано угоду про співробітництво. У жовтні 1978 р. відбулися двосторонні семінари — у Львові на тему: «Молодь і освіта» та у Флотто (ФРН) — «Роль молоді СРСР та ФРН у соціально-економічному житті суспільства». На цих семінарах обговорювалися також доповіді про внесок молодіжних організацій в боротьбу за мир, розрядку та роззброєння. У майбутньому передбачається розширення обміну делегаціями, групами туристів і журналістів та інформацією.

Розвиткові міжнародного спілкування молоді значною мірою сприяв туризм, обсяг якого з кожним роком зростає. У 1973 р. було ство-

¹⁷ «Дніпро», 1978, № 6, стор. 13.

¹⁸ В. І. Яровий. Назв. праця, стор. 42.

рено Бюро міжнародного молодіжного туризму (БММТ) «Супутник» ЦК ЛКСМ України. Нині в усіх областях та великих містах республіки діють БММТ комітетів комсомолу. Тільки у 1978 р. на Україні побувало 63,5 тис. молодих туристів з 43 країн світу, 24,8 тис. юнаків та дівчат республіки побували по путівках «Супутника» за кордоном. Для радянської та зарубіжної молоді відкрито понад 300 туристських маршрутів по СРСР, 200 — по країнах Європи, Азії, Африки, Америки, Австралії. В республіці діють міжнародні молодіжні табори «Супутник» (Гурзуф) та «Верховина» (Ужгород). Близько 80% загальної кількості прийнятих та направлених туристів становить обмін з країнами соціалістичної співдружності¹⁹.

Міжнародні туристські зв'язки радянської молоді сприяють активному вихованню юнаків та дівчат в дусі гуманізму, миру і дружби.

Одним із конкретних виявів інтернаціоналізму радянської молоді є запрошення представників прогресивних молодіжних організацій різних країн на навчання в Радянський Союз і надання їм стипендій КМО СРСР. Нині тільки на Україні навчається 118 стипендіатів із 37 країн світу. Здобувачи освіти у вищих навчальних закладах, стипендіати КМО СРСР мають змогу ознайомитися з радянським способом життя, взяти участь у студентських походах по місцях революційної, бойової і трудової слави радянського народу, зустрітися з молодими робітниками, колгоспниками, представниками інтелігенції.

Однією із форм патріотичного та інтернаціонального виховання є клуби інтернаціональної дружби (КІД), яких нині у республіці понад 12 тисяч. Вони створені на підприємствах, в установах, колгоспах та навчальних закладах. Члени цих клубів листуються, проводять вікторини, виставки, створюють музеї та куточки інтернаціональної дружби.

Інтернаціональні за своєю суттю, походи місцями героїчної слави поширилися за межі нашої Вітчизни і проводяться в інших соціалістичних країнах. З великим успіхом пройшли спільні походи радянської і польської молоді по місцях бойових дій дивізії ім. Тадеуша Костюшка, молодих слідопитів Одеси і болгарського міста Варна — за маршрутом, яким транспортувалася ленінська газета «Искра» в Росію. Копітку роботу по вивченню героїчної біографії Чехословацької бригади генерала Л. Свободи провели учні Соколовської школи на Харківщині. У 1970 р. вони пройшли бойовим шляхом до Праги, де юних слідопитів прийняв президент ЧССР. У жовтні 1971 р. прибули на Україну молоді робітники Остравського заводу «Ява»²⁰.

Справжньою школою класової солідарності та вагомим внеском молодого покоління України в рух протесту проти імперіалістичної політики агресій і мілітаризму є участь юнаків і дівчат в акціях солідарності і всесвітніх кампаніях «Юність викриває імперіалізм» (1970—1974) та «Молодь — за антиімперіалістичну солідарність, мир і прогрес» (1974—1978). На масових мітингах і зборах юнаки і дівчата гнівно засуджували агресивні дії світової реакції, висловлювали солідарність з народами країн, які борються за свою національну незалежність, викривали расизм і імперіалізм. Великого поширення набули «роботники, недільники, трудові десанти, дні трудової солідарності. «Молодь нашої республіки, — відзначалось на XXI з'їзді ЛКСМ України, — гнівно засуджує підступні злочини американської воєнщини у В'єтнамі, їхніх ізраїльських поплічників на Близькому Сході., рішуче

¹⁹ ЛКСМ України в цифрах і фактах. Довідник, К., 1978, стор. 112—115.

²⁰ О. С. Капто. Актуальні питання патріотичного і інтернаціонального виховання молоді.— Актуальні питання патріотичного і інтернаціонального виховання молоді, К., 1973, стор. 19.

підтримує політику Комуністичної партії і Радянського уряду, спрямовану на всебічну допомогу народам, що борються за національну незалежність і свободу!»²¹.

Комсомол України був одним із ініціаторів всесоюзної кампанії «Радянська молодь — юному поколінню В'єтнама». Під час цієї кампанії комсомольські організації перерахували близько 300 тис. крб. на проектування Палацу піонерів в Ханой та спорудження дитячого госпіталю імені Нгуєн Ван Чоя. І коли пекінські керівники організували напад на соціалістичний В'єтнам, молодь нашої республіки гнівно таврувала китайських загарбників, які зазіхають на свободу і незалежність багатостраждального в'єтнамського народу, і вимагала негайно припинити агресію. Юнаки і дівчата Горлівки підтримали ініціативу забійника шахти ім. Румянцева М. Михайлова, який передав присуджену йому премію Ленінського комсомолу в галузі виробництва у фонд миру. За його прикладом комсомольці міста почали збір коштів для спорудження дитячого садка на 280 місць у В'єтнамі замість одного із зруйнованих китайськими агресорами. Як і весь радянський народ, відмічалось на XXII з'їзді ЛКСМУ, комсомольці, молодь Радянського Союзу таврують ганьбою расизм і апартеїд, будь-які політичні репресії і диктаторські режими, палко підтримують героїчну боротьбу мужніх патріотів усіх континентів за свободу, незалежність, демократію і соціальний прогрес²².

Юнаки і дівчата республіки брали участь в кампанії «Радянська молодь з тобою, Чілі!» У 1974 р. на Україні відбувся VII Тиждень дружби і солідарності радянської та чилійської молоді, в ході якого відбулися мітинги та зустрічі з молодими чилійськими патріотами, проведені трудова акція і семінар «Фашизм — загроза миру, демократії та соціальному прогресу».

У видавництві «Молодь» вийшла книга молодих українських поетів «Нескорене серце Чілі», гонорар за яку перерахували у фонд боротьби і солідарності. Кожного року на початку вересня у всіх організаціях відбуваються заходи, спрямовані на підтримку і солідарність з боротьбою чилійських патріотів.

У програмі солідарних дій молоді республіки чільне місце посідає підтримка національно-визвольної боротьби народів і молоді Південної Африки, Намібії та Зімбабве. У середніх школах республіки розгорнута кампанія «Радянські піонери — дітям Анголи!» Школярі допомагають ангольським ровесникам обладнувати Будинки піонерів у Луанді, в Анголу буде направлений «Корабель солідарності». Тільки за два останні роки молодь республіки внесла у фонд солідарності 1,5 млн. карбованців.

Борючись за зміцнення миру, молодь України активно відгукнулася на нову Стокгольмську відозву Всесвітньої Ради Миру. В ході проведення цієї кампанії відбулися десятиденний агітпереліт та «Рейс миру» по Дніпру, по містах республіки під девізом «Програма миру в дії». У цих заходах взяли активну участь ветерани праці, провідні вчені, відомі діячі мистецтв.

Комсомол республіки брав участь в підготовці та проведенні всесвітніх фестивалів молоді і студентів, які займають особливе місце у діяльності прогресивної молоді в боротьбі за мир і дружбу між наро-

²¹ XXI з'їзд ЛКСМ України. Документи і матеріали, К., 1970, стор. 90.

²² Див.: XXII з'їзд ЛКСМ України. Документи і матеріали, К., 1974, стор. 85.

дами і антиімперіалістичну солідарність. На XI Всесвітньому фестивалі молоді і студентів у Гавані у складі делегації СРСР було 160 кращих представників юнаків і дівчат України.

Міжнародне співробітництво молоді Радянської України є переконливим підтвердженням вірності наших юнаків та дівчат принципам пролетарського інтернаціоналізму, діяльність ЛКСМ України — це школа інтернаціоналізму для широких мас радянської і зарубіжної молоді.

Л. В. Кравченко.

УЧАСТИЕ КОМСОМОЛА УКРАИНЫ В РАЗВИТИИ И УКРЕПЛЕНИИ ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНЫХ СВЯЗЕЙ СОВЕТСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Резюме

В статье освещается участие ЛКСМ Украины в развитии интернациональных связей советской молодежи с момента зарождения комсомола республики и до наших дней. На фактическом материале показано вклад молодежи республики в реализацию миролюбивого внешнеполитического курса КПСС и Советского государства. Рассматриваются основные формы и методы международного сотрудничества юношества на всех этапах развития молодежного движения в республике.

ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНА РОБОТА СЕРЕД МОЛОДІ — ВАЖЛИВИЙ НАПРЯМ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЕНІНСЬКОГО КОМСОМОЛУ

Ленінська Комуністична Спілка Молоді з часу свого виникнення виступає бойовим і надійним помічником Комуністичної партії в будівництві соціалізму і комунізму, в забезпеченні надійної оборони Радянської Батьківщини, у підготовці молодих поколінь до її захисту. Військово-патріотична робота серед молоді становить одну з яскравих сторінок у багатогранній діяльності ВЛКСМ і його бойового загону — ЛКСМУ.

У рішеннях I, II та III з'їздів РКСМ підкреслювалося, що вся організована робітничо-селянська молодь Росії віддасть увесь свій революційний запал, усі свої сили на захист завоювань пролетарської революції¹. Готовність до рішучої боротьби проти ворогів Радянської влади і тверду впевненість у перемозі над ними висловили також делегати I (червень — липень 1919 р.) і II (травень 1920 р.) з'їздів Комуністичної спілки молоді України.

На заклик Комуністичної партії РКСМ провела три Всеросійські мобілізації, на які відгукнулося понад 25 тис. представників робітничо-селянської молоді. Загалом у збройній боротьбі проти зовнішніх і внутрішніх ворогів Країни Рад брало участь 200 тис. комсомольців. В єдиному строю проти іноземних інтервентів і білогвардійців билися росіяни і українці, білоруси і латиші, представники всієї молоді багатонаціональної Радянської країни. Говорячи про участь робітничо-селянської молоді у громадянській війні, Голова ВЦВК М. І. Калінін відзначав, що вона поповнювала військові батальйони й висувала з свого середовища талановитих воєначальників, які вели за собою полки Червоної Армії².

Переможне завершення громадянської війни означало, що соціалізм виграв першу вирішальну битву проти сил капіталістичного світу. Проте небезпека воєнного нападу на молоду Радянську республіку зберігалася. «Ми закінчили одну смугу воєн, — говорив В. І. Ленін у 1920 р., — ми повинні готуватися до другої; але коли вона прийде, ми не знаємо, і треба зробити так, щоб тоді, коли вона прийде, ми могли бути на висоті»³.

В. І. Ленін закликав усіх радянських людей, у тому числі й молодь, глибоко усвідомлювати життєву необхідність зміцнення оборони

¹ Товарищ комсомол. Документи съездов, конференций и ЦК ВЛКСМ, т. I, М., 1969, стор. 14, 20, 22, 31.

² О комсомоле и молодежи, М., 1970, стор. 27.

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 42, стор. 137.

Радянської Батьківщини, в нерозривній єдності розв'язувати завдання будівництва комунізму в нашій країні і забезпечення її надійним захистом від посягань імперіалістів. З трибуни III з'їзду РКСМ Володимир Ілліч говорив, звертаючись до молоді: «У попереднього покоління завдання зводилось до повалення буржуазії... Перед новим поколінням стоїть завдання складніше... Ви повинні бути першими будівниками комуністичного суспільства серед мільйонів будівників... Ви повинні об'єднати всі свої сили, щоб підтримати робітничо-селянську владу проти нашествия капіталістів»⁴.

Керуючись ленінськими настановами, Комуністична партія визначила конкретні завдання комсомолу по зміцненню оборонної могутності соціалістичної Вітчизни та її Збройних Сил, обґрунтувала роль, значення і принципи організації військово-патріотичної роботи ВЛКСМ серед широких мас молоді. В рішеннях партії розкривається зміст цієї роботи. Це — комплекс заходів з морально-політичної, військової, військово-технічної і фізичної підготовки молоді до захисту Батьківщини та забезпечення активної участі молодого покоління в будівництві військової організації соціалістичної держави⁵. Ідеологічну сторону військово-патріотичної роботи, серцевину морально-політичної підготовки підростаючих поколінь становить військово-патріотичне виховання.

Надаючи першорядного значення ролі морального фактора у війні, КПРС виявляла і виявляє повсякденне піклування про виховання у молоді високих морально-політичних якостей, прищеплює їй почуття особистої відповідальності за долю Радянської Батьківщини. Головними напрямками ідейно-виховної роботи з морально-політичної підготовки до захисту Вітчизни, її патріотичного та інтернаціонального виховання є: вивчення праць основоположників наукового комунізму К. Маркса, Ф. Енгельса і В. І. Леніна; пропаганда революційних, бойових і трудових традицій Комуністичної партії, робітничого класу, Радянських Збройних Сил; вивчення історії юнацького руху і комсомолу; пропаганда переваг соціалізму над капіталізмом. Морально-політична підготовка юнаків і дівчат здійснюється у нерозривній єдності з формуванням у них високих морально-бойових якостей: мужності, відваги, героїзму, готовності до подвигу в ім'я захисту Батьківщини.

Важлива роль у військово-патріотичній роботі серед молоді належить оборонно-масовій роботі. Ні в мирний, ні у воєнний час, писав В. І. Ленін, не можна забувати «...про науку стрільби, про розповсюдження вищир і вглиб у масах азбуки військової справи»⁶, про необхідність «...вчитися військової справи по-справжньому...»⁷. Тому в довоєнні роки головним завданням оборонно-масової роботи стала військово-технічна підготовка юнаків і дівчат.

Керуючись ленінськими настановами, комсомол у тісному співробітництві з Тсоавіахімом та іншими масовими громадськими організаціями країни проводив інтенсивну підготовку юнаків до служби в армії і на флоті, готував бойові резерви для Радянських Збройних Сил, кадри масових технічних професій, що мали важливе оборонне і народногосподарське значення, а також здійснював масову підготовку населення до протиповітряного і протихімічного захисту. Цією роботою охоплювалися найширші верстви молодих робітників, селян, учні по-

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 293—294.

⁵ Див.: КПСС в резолюціях і рішеннях съездов, конференцій и пленумов ЦК, т. 2, М., 1970, стор. 359; т. 3, стор. 115, 118.

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 10, стор. 340.

⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 24.

чаткових, неповних середніх і середніх шкіл, студенти вищих учбових закладів та ін.

Оборонно-масова робота, що проводилася комсомольськими організаціями під керівництвом Комуністичної партії у довоєнні роки, набула широкого розмаху. Про це, зокрема, свідчить той факт, що з 1935 по 1940 рр. при активній допомозі комсомолу Тсоавіахім підготував 544 882 «Юних ворошиловських стрільців», 5 855 268 «Ворошиловських стрільців» I та II ступеня, а також багато кулеметників, снайперів, загалом 6 571 770 чол.⁸ У 1940 р. в СРСР налічувалося 4 авіашколи, 182 аероклуби, 36 планерних і 12 авіаційних клубів, де було підготовлено понад 24 тис. льотчиків і більш як 3100 авіатехніків⁹. А всього з 1930 по 1941 р. аероклуби країни випустили 121 тис. льотчиків і 122 тис. парашутистів¹⁰. Вагомий вклад у підготовку кадрів спортивної авіації внесли й аероклуби УРСР. У 1938 р. в них навчалося 18,2% майбутніх льотчиків, 19,2% — льотчиків-спостерігачів, 24,2% — авіатехніків, 22,5% — повітряних стрільців і 19% — спортсменів-парашутистів¹¹. За неповними даними, в 1940 р. усіма видами масової військово-морської справи у країні було охоплено майже 50 тис. чол.¹²

До Великої Вітчизняної війни в СРСР було проведено 7 Всесоюзних хімічних змагань, у процесі яких удосконалювалася масова підготовка трудящих до протиповітряної і протихімічної оборони. Лише в 1940 р. нормативи на значок «Готовий до ППХО» здало 9,8 млн. чол., а в першій половині 1941 р. — близько 6,4 млн. чол. За рівнем підготовки трудящих до ППО і ПХО Українська РСР займала одне з перших місць у країні.

Широка пропаганда військових знань мала величезне значення для підвищення бойової готовності комсомольців і молоді. Яскравим свідченням цього був досвід Великої Вітчизняної війни. «...Можна з впевненістю сказати, — підкреслював Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев, — що серед тисяч і тисяч героїв, які прославили нашу Батьківщину в боях з фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни, чимало знайдеться тих, хто вперше ознайомився з будовою кулемета, з планером чи парашутом, з штурвалом літака чи моторного катера в гуртках, клубах і школах, організованих при сприянні комсомолу»¹³.

Під керівництвом Комуністичної партії ВЛКСМ брала активну участь у розвитку фізичної культури і спорту. Вирішальну роль у військово-фізичному вихованні молоді відіграв комплекс «Готовий до праці й оборони», здача норм якого широко розгорнулася по всій країні. З 1931 по 1940 рр. в СРСР було підготовлено 7 млн. значкістів ГПО¹⁴. До 1941 р. налічувалося всього понад 5 млн. фізкультурників, з них 1 185 200 чол. — на Україні¹⁵. У передвоєнні роки особливо поси-

⁸ ЦДАЖР СРСР, ф. 8355, оп. 1, спр. 331, арк. 139.

⁹ Авиация и космонавтика СССР, М., 1968, стор. 401.

¹⁰ А. Т. Голодняк. Учитесь военному делу, К., 1977, стор. 26.

¹¹ Підраховано автором за матеріалами ЦДАЖР СРСР (ф. 8355, оп. 1, спр. 150, арк. 7, 80).

¹² ЦДАЖР СРСР, ф. 8355, оп. 1, спр. 197, арк. 112.

¹³ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, К., 1971, стор. 260.

¹⁴ История физической культуры и спорта, М., 1977, стор. 135.

¹⁵ История Ленинского Коммунистического Союза Молодежи Украины, К., 1978, стор. 379.

лилася військово-прикладна спрямованість у розвитку фізкультури і спорту.

Партія через комсомол залучала робітничо-селянську молодь до будівництва Збройних Сил СРСР. Основною формою цієї участі була військово-шефська робота. Шефство комсомольських організацій України над Чорноморським флотом, 1-м Кінним корпусом Червоного козацтва, прикордонною охороною і підрозділами ВПС¹⁶ сприяло зміцненню зв'язків між військовими і цивільними організаціями ЛКСМУ, єдності армії і народу — цього найважливішого джерела оборонної могутності Радянської держави.

Комуністична партія твердо вірила, що сини й дочки ідейно і політично згуртованого радянського народу виконують свій священний обов'язок по захисту революційних завоювань Жовтня. Молодь виправдала це високе довіря. В роки Великої Вітчизняної війни в усій повноті розкрилися високі морально-політичні і бойові якості молодого покоління Країни Рад. Ленінський комсомол був усюди. М. І. Калінін відзначав: «Немає такої зброї, немає такої форми боротьби у Вітчизняній війні, де б не брав участі комсомол, де б він не був у перших рядах»¹⁷. З самого початку воєнних дій тисячі молодих добровольців подали заяви у партійні, радянські, комсомольські та військові органи з проханням послати їх на фронт. Майже 1 млн. комсомольців України влилися до лав Червоної Армії. Загалом на фронтах війни билось 11 млн. представників Ленінського комсомолу. До кінця війни кожний п'ятий воїн був членом ВЛКСМ¹⁸.

Наслідуючи приклад комуністів, комсомольці були завжди там, де вирішувалася доля бою, вели за собою молодих бійців. Поруч з юнаками билися й дівчата. На заклик партії до лав захисників Батьківщини добровільно стали понад 400 тис. дівчат, з них 70% перебували безпосередньо в діючій армії¹⁹. Комсомольці, молодь були надійними помічниками комуністів у створенні партизанських загонів і розгортанні партизанської боротьби, вони становили 60% народних месників²⁰. «Я вважаю, — відзначав Маршал Радянського Союзу Г. К. Жуков, — що молодь понесла головну жертву у війні... Ми, люди старшого покоління, цього не забудемо. Важливо, щоб і молоді не забували»²¹.

Виховане в дусі пролетарського інтернаціоналізму, молоде покоління Країни Рад виконало свій обов'язок перед зарубіжними братами по класу. Борючись в рядах Збройних Сил, армійська і флотська молодь внесла гідний вклад у розгром німецького фашизму, японського мілітаризму та їх пособників, створивши цим сприятливі умови для повалення народами ряду країн Європи і Азії влади поміщиків і капіталістів, для успішного розвитку в цих країнах революційного процесу.

Досвід Великої Вітчизняної війни, набутий у важких випробуваннях, є неоціненним надбанням радянського народу. Тому нині Комуні-

¹⁶ Шефство комсомолу над Військово-Морським Флотом ухвалив V з'їзд РКСМ (жовтень 1922 р.), над Військово-Повітряними Силами — IX з'їзд ВЛКСМ (січень 1931 р.). IV з'їзд комсомолу України (травень 1922 р.) ухвалив взяти шефство над 1-м Кінним корпусом Червоного козацтва, а VII з'їзд ЛКСМУ (кінець травня — початок червня 1928 р.) — над прикордонними військами.

¹⁷ М. І. Калінін. О коммунистическом воспитании и воинском долге, М., 1967, стор. 563.

¹⁸ Великая победа советского народа 1941—1945, М., 1976, стор. 69.

¹⁹ Там же, стор. 70.

²⁰ Там же, стор. 71.

²¹ «Красная звезда», 28 серпня 1977 р.

стична партія всебічно й творчо використовує його в усій своїй діяльності по зміцненню обороноздатності Радянської країни, підготовці молоді до захисту соціалістичної Вітчизни.

Сучасна міжнародна обстановка, незважаючи на досягнуті успіхи у боротьбі за розрядку міжнародної напруженості, продовжує залишатися складною й суперечливою. «...І на заході, і сході від наших кордонів,— відзначив товариш Л. І. Брежнев у своєму виступі на крейсері «Адмірал Сенявін», — є сили, які заінтересовані в гонці озброєнь, у нагнітанні атмосфери страху і ворожості»²². США та їх союзники по НАТО розробляють нові види зброї, збільшують військові бюджети, готуючись до війни проти СРСР, інших країн соціалістичної співдружності. Загрозою для справи миру є реваншизм і неонацизм у ФРН, зростання милітаризму в Японії, Англії та інших імперіалістичних державах, агресивна політика Ізраїлю. На позиції союзника імперіалізму в боротьбі проти Радянського Союзу, інших держав соціалізму стали правлячі кола маоїстського Китаю. Свідченням цього є китайська агресія проти Соціалістичної Республіки В'єтнам. За таких умов, вчить КПРС, у нашій політиці повинні бути нерозривно зв'язані боротьба за мир і готовність дати рішучу відсіч агресорам.

У системі заходів Комуністичної партії по зміцненню оборонної могутності Радянської країни, як і в попередні роки, чільне місце належить військово-патріотичній роботі. В умовах розвинутого соціалізму вона набула всенародного характеру. КПРС вважає своїм першочерговим завданням виховувати всіх радянських людей у дусі постійної готовності до захисту соціалістичної Вітчизни, любові до своєї армії, всебічно сприяє дальшому розвитку діяльності громадських оборонних організацій²³. Про важливість неухильного поліпшення військово-патріотичної роботи говориться в рішеннях партійних з'їздів, зокрема, у Звітній доповіді ЦК КПРС XXIII з'їздові партії: «Треба... поліпшувати військово-патріотичну роботу серед трудящих, особливо молоді, посилювати шефські зв'язки колективів підприємств, учбових закладів, колгоспів і радгоспів з військовими частинами та підрозділами, більше піклуватися про солдатів, офіцерів Радянської Армії та їх сім'ї. Цією справою повинні постійно займатися вся партія, вся радянська громадськість»²⁴. Ця настанова партії одержала свій дальший розвиток у рішеннях XXIV та XXV з'їздів КПРС²⁵.

В документах партії визначені завдання комсомолу по дальшому розвитку військово-патріотичної роботи серед молоді. У привітанні ЦК КПРС XVIII з'їздові ВЛКСМ підкреслюється: «Важливо й далі вдосконалювати військово-патріотичну роботу, зміцнювати традиційні шефські зв'язки комсомольських організацій із Збройними Силами країни»²⁶. У промові на урочистому пленумі ЦК ВЛКСМ 25 жовтня 1968 р. товариш Л. І. Брежнев наголосив: «І в наші дні військово-патріотичне виховання залишається одним з важливих завдань формування молодого покоління... Комсомольська хватка, ентузіазм, дерзання молодості, мужність і відвага потрібні сьогодні так само, як і за часів громадянської війни та перших п'ятирічок, як у вогняні роки Великої Віт-

²² «Правда», 8 квітня 1978 р.

²³ Див.: Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1977, стор. 99.

²⁴ Матеріали XXIII з'їзду КПРС, К., 1966, стор. 72.

²⁵ Див.: Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 198; Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 84.

²⁶ «Правда», 25 квітня 1978 р.

чизняної. І в цьому... перед комсомолом — поле діяльності величезного загальнодержавного, загальнонародного значення»²⁷.

Вдосконалюючи військово-патріотичну роботу серед молоді, КПРС виходить насамперед з того, що сучасна війна, якщо її розв'яжуть імперіалісти, ставитиме високі вимоги до морально-політичної, психологічної, військово-технічної і фізичної підготовки захисників Батьківщини. Ці вимоги набувають особливого значення в умовах ядерної війни. Для забезпечення високої боездатності Збройних Сил СРСР на сучасному етапі необхідно, щоб радянські люди, воїни армії і флоту, юнаки і дівчата являли собою наймогутніший сплав морально-політичного загартування, військової майстерності, фізичної витривалості, мужності й героїзму. Виступаючи на науково-практичній конференції політпрацівників армії і флоту, член Політбюро ЦК КПРС, Міністр оборони СРСР, Маршал Радянського Союзу Д. Ф. Устинов сказав, що нашою перевагою завжди була й лишається перевага в людях, в їх ідейності і свідомості, в їх високому соціалістичному патріотизмі, а також в їх відмінній виучці. Цю перевагу ми повинні зберігати й надалі²⁸.

Ленінізм довів, а досвід збройного захисту соціалістичної Вітчизни підтвердив, що вирішальною силою на війні є людина — ідейно впевнена, яка майстерно володіє ввіреною їй зброєю, морально підготовлена до найтяжчих випробувань в ім'я перемоги. На підготовку і виховання мужніх, стійких і вмілих захисників Батьківщини спрямовані зусилля комсомолу та інших масових громадських і оборонно-патріотичних організацій нашої держави.

Керуючись постановами КПРС та її Центрального Комітету, рішеннями XVIII з'їзду ВЛКСМ і XXIII з'їзду ЛКСМУ, комсомольські організації республіки дбають про те, щоб молодь глибоко вивчала твори класиків марксизму-ленінізму, матеріали і документи XXV з'їзду партії, праці товариша Л. І. Брежнєва, ведуть активну пропаганду Конституції СРСР і Конституції УРСР, виховують у юнаків і дівчат гордість за історичні звершення Комуністичної партії і радянського народу, за радянський спосіб життя, соціалістичну демократію, формують класовий підхід до оцінки подій і явищ сучасності, непримиренність до буржуазної, реформістської, ревізіоністської і маоїстської ідеології та політики.

У центрі ідейного життя КПРС та її бойового помічника — Ленінського комсомолу — було, є і завжди буде вічно живе вчення — ленінізм. Безсмертне ім'я Ілліча, світлий ленінський геній є невичерпним джерелом натхнення і запорукою високих морально-політичних і бойових якостей творців нового світу і його захисників. Комсомол постійно вдосконалює форми й методи роботи по вихованню юнаків і дівчат на ленінських ідеях. Важливим засобом ідейної загартованості юнацтва, оволодіння ним революційною теорією і підвищення суспільно-політичної активності стали Ленінські заліки і Ленінські уроки. Зокрема, у Всесоюзному Ленінському заліку «Заповідям Леніна вірні», присвяченому 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, взяло участь понад 5200 тис. юнаків і дівчат республіки, з них 4310 тис. — комсомольців. У Ленінському уроці «По-ленінські вчитися комунізму», присвяченому 50-річчю промови В. І. Леніна на III з'їзді РКСМ, брало участь майже 8 млн. чол., у тому числі 4236 тис. членів ВЛКСМ. У Ленінському заліку «Рішення XXIV з'їзду — в життя!» взяло участь близько 6820 тис. юнаків і дівчат. Майже 6,5 млн. комсомольців і молоді республіки

²⁷ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, стор. 260—261.

²⁸ «Красная звезда», 8 липня 1976 р.

беруть участь у Всесоюзному Ленінському заліку «Рішення XXV з'їзду — в життя!»²⁹.

Пропагуючи серед молоді ідейно-теоретичну спадщину В. І. Леніна, комсомол виховує у юнаків і дівчат ленінські риси характеру, відданість справі комунізму, ненависть до ворогів, уміння мудро розв'язувати складні завдання творення нового суспільства і забезпечення надійного захисту завоювань Великого Жовтня.

Ідейному загартуванню комсомольців і всієї молоді сприяє значною мірою система комсомольського політнавчання. В 1977/78 навчальному році нею було охоплено кожного другого члена ВЛКСМ з числа робітничої молоді республіки. У гуртках і на семінарах по вивченню матеріалів XXV з'їзду КПРС і Конституції СРСР навчаються нині понад 1150 тис. юнаків і дівчат³⁰.

Комсомольські організації широко використовують різні форми масової пропаганди, агітації і культурно-освітньої роботи серед молоді. Лише в 1976 р. у республіці було прочитано для юнаків і дівчат майже 590 тис. лекцій, проведено понад 60 тис. тематичних вечорів, близько 28 тис. вечорів запитань і відповідей, більш як 22 тис. диспутів та 10 тис. теоретичних конференцій³¹. Чільне місце у лекційній пропаганді займає військово-патріотична тема.

Морально-психологічна готовність молоді до захисту Батьківщини перебуває у прямій залежності від глибокого розуміння нею вчення В. І. Леніна про оборону соціалістичної Вітчизни, ленінських принципів миролюбної зовнішньої політики, складності і суперечливості сучасної міжнародної обстановки, агресивної природи імперіалізму і маоїзму, історичного призначення Радянських Збройних Сил на сучасному етапі, забезпечення їх високої бойової готовності. Ці питання знаходять своє висвітлення в усіх формах політнавчання школярів, студентів середніх спеціальних і вищих учбових закладів, у мережі комсомольської політосвіти, лекційній пропаганді, агітаційно-масовій і культурно-освітній роботі. У процесі політнавчання кожний молодий громадянин усвідомлює значення сумлінної праці, неухильного і якісного виконання планових завдань, дотримання трудової дисципліни, зразкової поведінки у побуті для зміцнення оборонної могутності країни як вирішальної умови збереження і зміцнення миру.

Справжньою школою ідейного загартування, масово-оборонної роботи став Всесоюзний похід комсомольців і молоді по місцях революційної, бойової і трудової слави радянського народу. За 13 років у ньому взяли участь майже 34590 тис. юнаків і дівчат республіки. За цей же період організовано й оснащено 76400 громадських музеїв, кімнат і кутків революційної, бойової та трудової слави, збудовано 25 950 пам'ятників, обелісків і меморіальних знаків, встановлено 191 400 імен раніше невідомих героїв³². Досвід проведення Всесоюзного походу молоді свідчить про необхідність посилення його військово-прикладного значення.

Виховання молодого покоління на героїчних революційних, бойових і трудових традиціях Комуністичної партії, радянського народу, Збройних Сил СРСР, в дусі соціалістичного патріотизму та інтернаціоналізму становить важливе джерело сили і непереможності Радянської держави. «Ніколи і нікому не перемогти країну, — підкреслював

²⁹ ЛКСМ України в цифрах і фактах, К., 1978, стор. 61.

³⁰ Там же, стор. 63.

³¹ Там же, стор. 79.

³² Там же, стор. 107.

товариш Л. І. Брежнев, — де кожне нове покоління зберігає і примножує бойові традиції попередніх поколінь»³³.

Важливою формою військово-патріотичного виховання, морально-психологічного загартування юнаків і дівчат є шефство над ветеранами Великої Вітчизняної війни. «І сьогодні, через багато років після боїв, серед безлічі справ,— наголошує товариш Л. І. Брежнев у своїй книзі «Мала земля», — ми повинні постійно пам'ятати про тих, хто пройшов війну. Оточувати їх піклуванням і увагою, допомагати їм у життєвих справах — це моральний обов'язок органів влади, всіх громадян, це закон нашого життя»³⁴.

На Україні з ініціативи комсомольців металургійного заводу ім. Петровського (Дніпропетровськ) розгорнувся донорський рух під девізом: «За кров, пролиту в боях, — кров в ім'я життя». Комсомольці м. Переяслава-Хмельницького шефствують над республіканським госпіталем інвалідів війни. Велику шефську роботу здійснюють понад 30 тис. тимурівських команд республіки. У Харківській області комсомольці і школярі оточили піклуванням і увагою 8 тис. ветеранів війни, в Одеській — 12 тис., у Сумській — 28 тис.³⁵

Ленінський комсомол виховує у молоді почуття дружби народів, відповідальності за долю інтернаціональних завоювань соціалізму. Комсомольські організації роз'яснюють юнакам і дівчатам ленінську національну політику КПРС та її досягнення, виховують у них почуття гордості за свою велику багатонаціональну країну, належність до радянського народу, а також непримиренність до будь-яких проявів націоналізму і шовінізму.

У зв'язку із зростанням технічної оснащеності Збройних Сил СРСР, появою нових видів зброї, скороченням строків дійсної військової служби для рядового і сержантського складу по-новому ставляться й вимоги щодо підготовки молоді до військової служби. Досвід показує, що той юнак, який ще до призову в армію і на флот оволодів однією з військово-технічних спеціальностей, у найкоротший строк стає в ряди захисників Батьківщини, займаючи своє місце в бойовій обслузі чи екіпажі.

При активній участі комсомолу юнаки і дівчата оволодівають основами військової справи в учбових закладах, на пунктах початкової військової підготовки, у військово-спортивних таборах, клубах і школах ДТСААФ. У 1977 р. в республіці працювало 3830 університетів і клубів майбутнього воїна, 19 850 загонів юних друзів Радянської Армії, моряків, прикордонників тощо. 3750 тис. піонерів і школярів взяли участь у Всесоюзній піонерській військово-спортивній грі «Зірниця», 1500 тис.— у грі «Орлятко»³⁶.

Вдосконалюючи оборонно-масову роботу серед молоді, комсомол активно залучає юнаків і дівчат до лав ДТСААФ, посилює допомогу оборонному товариству в підготовці допризовної молоді до служби в армії і на флоті через систему автомобільних, радіотехнічних, морських шкіл, авіаційно-технічних і морських клубів, всебічно сприяє розвитку військово-технічних видів спорту — стрільського, мото- і радіоспорту, військово-прикладного багатоборства. Досвід, набутий у довоєнні роки, свідчить про те, що від активності й цілеспрямованості роботи організацій ВЛКСМ залежить якість учбового процесу. Ось чому комсомол приділяє особливу увагу тому, щоб весь учбово-виховний

³³ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, стор. 251.

³⁴ Л. І. Брежнев. Мала земля, К., 1978, стор. 23.

³⁵ «Красная звезда», 16 лютого 1979 р.

³⁶ ЛКСМ України в цифрах і фактах, стор. 107.

процес, життя і побут в організаціях ДТСААФ максимально наближалися до умов несення військової служби.

Виключно важливим напрямом в оборонно-масовій роботі на сучасному етапі є підготовка найширших мас молоді в системі цивільної оборони.

В ряді заходів по формуванню комплексу морально-вольових, психологічних військово-прикладних якостей і навичок, необхідних захиснику Батьківщини, значно зросла роль військово-фізичної підготовки молоді. Важливою подією в житті нашого народу, особливо молоді, стало запровадження з 1 березня 1972 р. нового Всесоюзного комплексу «Готовий до праці і оборони».

Комсомольці і молодь УРСР беруть найактивнішу участь у фізкультурно-масовій і спортивній роботі. Лише в 1976 р. у республіці було підготовлено 4,3 млн. значків ГПО, з них 1,6 млн. становлять члени ВЛКСМ. Систематичними заняттями фізкультурою і спортом охоплено 3,5 млн. школярів, 86% студентів вузів і учнів технікумів. Понад 263 тис. юних фізкультурників удосконалюють свою спортивну майстерність у дитячо-юнацьких спортивних школах, спеціалізованих школах-інтернатах і школах вищої майстерності. Майже 100 тис. юнаків і дівчат, що навчаються у вищих і середніх спеціальних учбових закладах, щороку стають спортсменами-розрядниками³⁷. Комсомол роз'яснює вимоги і нормативи Всесоюзного комплексу ГПО, його оборонне значення, дбає про масову участь молоді в підготовці і здачі норм, а також приділяє велику увагу розвитку фізкультури і спорту на підприємствах, у колгоспах і установах, підвищенню якості фізкультурно-масової і спортивної роботи.

У вихованні допризовної молоді використовуються різні форми військово-шефської роботи. Нині комсомол України шефствує над Червонопрапорним Чорноморським Флотом, Червонопрапорним Західним прикордонним округом, воїнами-авіаторами, а також багатьма військовими частинами і підрозділами. З свого боку, армійські комсомольці — воїни армії і флоту — проводять велику роботу по військово-патріотичному вихованню цивільної молоді, її підготовці до військової служби.

Інтереси оборони Країни Рад вимагають від ВЛКСМ й надалі тримати в центрі уваги питання військово-патріотичної роботи серед молоді. «Захист соціалістичної Вітчизни є священний обов'язок кожного громадянина СРСР» — ці рядки Основного Закону звучать як наказ Батьківщини, як бойовий заклик до молоді бути завжди готовими відстояти великі звершення народу, державні інтереси нашої Вітчизни.

И. Я. Ковалев

ВОЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКАЯ РАБОТА СРЕДИ МОЛОДЕЖИ — ВАЖНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЛЕНИНСКОГО КОМСОМОЛА

Резюме

В статье на основе ленинских идей, решений КПСС раскрывается содержание военно-патриотической работы комсомола среди молодежи как комплекса мероприятий по морально-политической, военно-технической и физической подготовке юношества к защите социалистического Отечества и обеспечению его активного участия в военном строительстве. Военно-патриотическая работа показана на различных этапах строительства социализма и коммунизма.

³⁷ Там же, стор. 101, 104.

До 40-річчя возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі

М. І. ГАЙКОВСЬКИЙ (Львів), М. І. СЛОБОДЯН (Львів)

ЗУСТРІЧ І ВСЕНАРОДНА ПІДТРИМКА ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ ТРУДЯЩИМИ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ. У ДНІ ВИЗВОЛЕННЯ (вересень 1939 р.)

Логічним, закономірним завершенням багатовікової боротьби трудящих західноукраїнських земель за соціальне й національне визволення було возз'єднання їх у єдиній Радянській соціалістичній державі.

У вересні 1939 р. гітлерівська Німеччина напала на буржуазно-поміщицьку Польщу, під владою якої перебували в той час західноукраїнські і західнобілоруські землі. Протягом короткого часу Польща як держава фактично перестала існувати. Над трудящими Західної України і Західної Білорусії нависла загроза поневолення німецьким фашизмом. Уряд Країни Рад не міг бути байдужим до того, що українці і білоруси, які жили на території колишньої Польщі, «покинуті напризволяще і залишилися беззахисними»¹. Згідно з рішенням Радянського уряду 17 вересня 1939 р. війська Червоної Армії перейшли радянсько-польський кордон і вступили на споконвічні землі українського і білоруського народів. Визвольний похід Червоної Армії злився з революційною боротьбою робітників і селян Західної України і Західної Білорусії за своє соціальне й національне визволення, з соціалістичною революцією, що стала закономірним результатом внутрішнього розвитку цих земель.

Рішення уряду СРСР прийти на допомогу трудящим Західної України і Західної Білорусії викликало серед радянських людей хвилю ентузіазму. На підприємствах, у колгоспах, установах відбувалися масові мітинги, на яких трудящі гаряче схвалювали і підтримували дії Комуністичної партії і Радянського уряду, вбачаючи в них акт історичної справедливості. Настрої і почуття українського народу, всіх народів СРСР яскраво висловив колектив київського заводу «Укркабель» у зверненні до західноукраїнських трудящих: «Ми з вами, дорогі брати Західної України і Західної Білорусії! Ми не залишимося байдужими до вашої долі. Ми готові за першим закликком нашого Радянського уряду, нашої партії... допомогти вам розгромити польських панів і звільнитись від гноблення й експлуатації»².

¹ Внешняя политика СССР. Сборник документов. т. 4. М., 1946. стор. 448

² Історія Української РСР, т. 6, К., 1977, стор. 498.

В процесі визвольного походу Червоної Армії до політичного життя залучалися широкі верстви населення Західної України. Трудящі активно відгукнулися на відозву командування радянських військ, в якій, зокрема, вказувалося: «Не повинно бути місця на землі Західної України панам і підпанкам, поміщикам і капіталістам. Забирайте до своїх рук панську землю, випаси, луки і вигони. Скидайте владу поміщиків, беріть владу до своїх рук, вирішуйте самі свою долю... До зброї, товариші! Ми йдемо вам допомагати, ми подаємо вам руку братерської допомоги, вставайте проти панів — споконвічних ваших ворогів»³.

Визволення Західної України Червоною Армією створило реальні можливості для возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Радянській соціалістичній державі. Буржуазні та буржуазно-націоналістичні фальсифікатори всіх мастей силкуються довести, нібито Радянська влада була експортована на західноукраїнські землі, принесена «на багнетах», а самий акт возз'єднання споконвічних українських земель в єдиній Українській Радянській державі намагаються зобразити як такий, що, мовляв, суперечив волі місцевого населення і т. д. Неспроможність і безпідставність подібних вигадок розкрито в працях радянських учених⁴. Автори даної статті на численних матеріалах, які незаперечно спростовують вигадки фальсифікаторів, прагнули показати процес визволення Західної України Червоною Армією, всенародну підтримку її частин, висвітлити події, пов'язані з возз'єднанням західноукраїнських земель у єдиній Радянській державі.

Факти переконливо свідчать, що під впливом Великого Жовтня та соціалістичного будівництва в СРСР робітничий клас, селянство, прогресивна інтелігенція Західної України на чолі з комуністами посилили боротьбу за своє соціальне й національне визволення, за возз'єднання з Радянською Україною. Цю боротьбу їм доводилося вести у важких умовах окупаційного режиму, встановленого польською буржуазією і поміщиками.

Силам революції протистояв табір реакції — буржуазія, поміщики, духовенство католицької і православної церков, лідери буржуазно-націоналістичних і клерикальних партій та угруповань, які орієнтувались на гітлерівську Німеччину.

Вже після перших звісток про вступ радянських військ на територію Західної України і Західної Білорусії місцеві комуністи розгорнули активну політичну діяльність. Вони оперативно скликали наради місцевого революційного активу, друзів Радянського Союзу, на яких обговорювався поточний момент, насамперед питання про встановлення робітничо-селянської влади та про зустріч Червоної Армії. Повсюдно на місцях створювалися революційні комітети як органи революційної влади. З їх ініціативи організовувалися загони робітничої гвардії і селянські дружини. У населених пунктах ревкоми ще до появи частин Червоної Армії знешкоджували окремі польські військові загони, заарештовували представників окупаційних властей, брали під охорону народне майно і покинуту ворогом зброю, розподіляли між селянами поміщицьку землю і реманент, готували урочисту зустріч своїм визволителям. Значну кількість ревкомів очолювали колишні підпільники-комуністи. Населення на чолі з революціонерами захоплювало тюрми

³ Там же, стор. 499.

⁴ Див.: М. Герасименко, Б. Дудикевич. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною, К., 1960; А. Д. Ярошенко. В. І. Ленін і революційний рух на західноукраїнських землях, Львів, 1962; Ю. С. Сливка. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення, К., 1973; та ін.

і випускало на волю політичних в'язнів, які активно включалися у боротьбу за встановлення Радянської влади на Західній Україні. Так, у середині вересня 1939 р. близько 500 політв'язнів-комуністів було визволено з Дрогобицької тюрми на Львівщині. Трудящі Коломиї на Івано-Франківщині також розгромили тюрму і випустили на волю політв'язнів⁵.

Революційні дії робітничого класу і трудящего селянства активно підтримувала прогресивна західноукраїнська інтелігенція. Так, Золочівський ревком на Львівщині та ревком у с. Заболоття на Волині очолили відомі письменники-комуністи С. Й. Тудор та О. Я. Гаврилюк.

Уже 17 вересня, одержавши відомості про те, що Червона Армія йде визволяти Західну Україну, комуністи Т. А. Голембовський, А. П. Панасевич, П. А. Онищенко та інші організували у м. Торчині ініціативну групу та червону міліцію, до складу яких входили українці, євреї, поляки та представники інших національностей, і почали роззброювати ставлеників окупаційного режиму, жандармів, рештки військових частин. Ініціативна група створила місцевий волосний революційний комітет, який взяв під свій контроль охорону майна, торгівлю, фінанси, розгорнувши при цьому активну діяльність по ліквідації старого експлуататорського режиму, зокрема усунув війта, розпустив окупаційні державні установи. Головне завдання ревкому полягало в тому, щоб «1. Навести революційний порядок. Зібрати зброю. Розброїти рештки окупаційних військ. 2. Організувати в селах сільські ревкоми, взяти на облік поміщицьке і державне майно»⁶.

Ревком організував групи, що охороняли від розкрадання майно великих власників, лісові угіддя. Одна з таких груп припинила самочинне розбазарювання поміщицького майна в с. Гать. Торгівцям було наказано безперебійно торгувати, не підвищуючи при цьому цін. Червона міліція, забравши в представників влади і ксьондзів зброю, машини, роззброїла понад 200 поліцаїв, майже 1,5 тис. солдатів і офіцерів окупаційних військ, витримала бій з великим військовим підрозділом⁷. Таким чином, у торчинському повіті ще до приходу Червоної Армії трудящі, керовані комуністами, приступили до встановлення Радянської влади.

В місті Любомлі, на Волині, 18 вересня 1939 р. було створено тимчасовий революційний комітет і Червону гвардію, до складу якої ввійшли 150 чол. З 18 по 23 вересня червоногвардійці усунули стару адміністрацію, роззброїли місцеву поліцію, два полки польської піхоти, полк важкої артилерії і забрали обоз з провіантом, частина якого була використана для допомоги колишнім політв'язням, що поверталися з польських тюрем, а частина — передана бійцям Червоної Армії. Напередодні приходу радянських військ у Любомлі відбулися збори представників селян усього повіту, на яких було проголошено встановлення Радянської влади. 23 вересня, коли частини Червоної Армії вступили в місто, ревком передав командуванню усі склади з майном, заарештованих чиновників польської адміністрації, а також архів і таємне листування дифензиви і староства⁸.

У містечку Олика, на Волині, ревком заарештував родину польського магната Радзівілла, роззброїв майже 500 солдатів, поліцейських і офіцерів. На станції Олика Червона гвардія, створена з місцевих

⁵ М. Герасименко, Б. Дудикевич. Назв. праця, стор. 192—193.

⁶ Архів Інституту суспільних наук АН УРСР (далі—АІСН), ф. 1, оп. 2, спр. 167, арк. 39.

⁷ Там же.

⁸ Там же, арк. 91—95.

мешканців, допомогла затримати ешелон з військовим майном і передала його Червоній Армії⁹.

Револуційний комітет було створено і в м. Кам'янці-Бузькій. Діяв він у складних умовах, оскільки місто захопили німецькі фашисти. 21 вересня німці залишили Кам'янку-Бузьку, і ревком приступив до встановлення Радянської влади у місті. Було роззброєно поліцію і рештки польських військ, зайнято вокзал, пошту, телеграф, банк та інші установи, взято під охорону підприємства. У місті налічувалося 1800 червоногвардійців. Ревком вжив заходів до очищення повіту від офіцерських та поліцейських банд, що ховалися по лісах. У кожному селі було створено ревком і озброєну групу. Коли в Кам'янку-Бузьку ввійшли радянські війська, ревком передав їм більш як 6 тис. гвинтівок, кілька десятків кулеметів, 8 гармат¹⁰. Все це свідчить про широкий розмах діяльності західноукраїнських революційних органів — влади трудящих, яка встановлювалася на всій території краю. Аналогічні події відбувалися на Тернопільщині (у Підгайцях, Великих Бірках, Шляхтицях), на Волині (Ковель, Торчин, Колки, Турійськ, Затурськ, Млинище і т. д.), у Станіславі (нині Івано-Франківськ), Коломиї, Рожневі, Кутах, Кобаках, Дебеславцях та інших населених пунктах нинішньої Івано-Франківщини¹¹.

Револуційне піднесення охопило в ці дні Лемківщину. Широкого розмаху набрали тут виступи за возз'єднання з СРСР. Так, у м. Криниці і в цілому повіті утворювалися революційні селянські комітети, селянська гвардія. Було випущено листівки із закликом активно готуватися до зустрічі Червоної Армії¹². Німецькі війська намагались придушити революційний рух на Лемківщині. Почалися арешти, і більшість активістів, уникаючи тюрем, переходила Сан¹³.

Ревкоми і Червона гвардія, ліквідуючи старий експлуататорський державний апарат, вели рішучу боротьбу проти українських буржуазних націоналістів — запеклих ворогів українського народу, агентів імперіалізму. Зокрема, рішуче були ліквідовані націоналістичні гнізда в Колемиї, Станіславі, Цумані¹⁴.

Червона Армія прийшла на землі Західної України і Західної Білорусії як захисниця трудящих, як прапорonoсець високих принципів гуманізму. Радянським військам було наказано не бомбардувати населених пунктів, оберігати від пошкоджень промислові об'єкти, майно трудящих. Під особливий контроль були взяті культурні та історичні цінності. Червоноармійці докладали чимало зусиль до того, щоб якнайшвидше відбудувати пошкоджені будівлі, господарські об'єкти, шляхи сполучення. Лише на території нинішньої Івано-Франківської області вони спорудили понад 30 мостів, відремонтували майже 1200 км шляхів. У Дрогобичі радянські солдати, ризикуючи життям, погасили пожежу на нафтоперегінному заводі, яка бушувала 10 днів. Червоноармійці виявляли батьківське піклування про дітей-сиріт, подавали всіляку допомогу біднякам¹⁵.

Трудящі маси західноукраїнських земель з великою любов'ю і вдячністю зустрічали армію-визволительку, яка допомогла їм позбутися соціального й національного гніту, відвернула загрозу поневолення фа-

⁹ Там же, арк. 84.

¹⁰ Там же, арк. 41—42.

¹¹ Там же, арк. 43—45, 48, 50, 52, 56—76, 78, 81.

¹² Там же, арк. 52.

¹³ Там же.

¹⁴ Там же, арк. 64, 86, 133.

¹⁵ Торжество історичної справедливості, Львів, 1968, стор. 562.

шистською Німеччиною. «Із сльозами радості кидаються трудящі Західної України в обійми до командирів і червоноармійців, виявляють зворушливе піклування про Червону Армію,— писала з цього приводу газета «Правда».— Жителі виходять назустріч, одягнуті по святковому, приносять квіти, частують бійців яблуками, молоком..., зустрічають Червону Армію, як армію-визволительку, як армію братнього народу, який хоче допомогти їм зажити щасливо і мирним життям»¹⁶.

Як справедливо відзначив Микола Бажан, разом з радянськими військами на віками сплюндровану землю «приходить щастя і свобода, і разом з ними до народу, який був приречений на загибель, голодне вимирання і культурне здичавіння, приречений на смерть, приходить найвища на землі радість вільної радянської людини»¹⁷.

По всій території Західної України ще до вступу радянських військ трудящі розгорнули активну підготовку до гідної зустрічі своїх визволителів. Вони вивішували червоні прапори і транспаранти, споруджували величні арки, готували урочисті промови і т. д. Революційні комітети скликали збори трудящих, на яких пояснювали їм політичну і воєнну ситуацію, закликали населення вийти назустріч Червоної Армії¹⁸. Арки, прикрашені червоними прапорами і лозунгами, були збудовані в Торчині, у селах Любомльського повіту та багатьох інших населених пунктах¹⁹. У Турійську жителі містечка і околиць вийшли вітати радянських воїнів з оркестром²⁰.

Нерідко організація урочистої зустрічі Червоної Армії була пов'язана з труднощами і небезпекою. «18 вересня рано, — згадував мешканець с. Сераховичі на Поліссі Ю. А. Ярошук, — ми спорудили арку. Трудно було дістати червоний матеріал, але ми роздобули. Зробили великий прапор і мали піднімати арку. Але після обіду нас повідомили, що польські війська... оточили село Грабове. Підпалили зі всіх сторін. Хто не встиг утекти, вбивали і знущались..., допитувались, хто керував роззброєнням, хто ініціатор спорудження арки»²¹. Відступаючи, окупанти знищили арку в Сераховичах, а 24 вересня в село прибув загін червоноармійців. Селяни плакали від радості.

В одному з населених пунктів Ровенщини селяни, які оточили бійців Червоної Армії, вибачалися за свій поганий одяг. «У нас щасливий день сьогодні, — говорили вони, — і ми з радістю наділи б найкраще нарядне плаття, але у нас нема одягу, ми ходимо в лахміттях»²². Жителі сіл, через які не проходили частини Червоної Армії, посилали своїх представників для зустрічі визволителів в інші населені пункти. Так, зокрема, зробили мешканці с. Летня на Львівщині. «На поширеній нараді активу села, — згадував колишній член КПЗУ Ф. Нестор, — було поставлене питання про встановлення Радянської влади, зустріч Червоної Армії. Нарада проводилась нелегально, бо у нас стояли фашистські війська. Після їх відходу ми на зборах селян обрали селянську Раду, створили загін Червоної гвардії. Гвардійці не тільки охороняли народне добро, а й виловлювали та роззброювали групи польських солдатів, поліцаїв. Для зустрічі частин Червоної Армії ми послали в Жидачів своїх представників — колишнього секретаря райкому комсомолу П. Хамондяка та колишнього секретаря

¹⁶ «Правда», 19 вересня 1939 р.

¹⁷ Там же.

¹⁸ АІСН, ф. 1, оп. 2, спр. 167, арк. 57.

¹⁹ Там же, с. 43, 93.

²⁰ Там же, арк. 79.

²¹ Там же, арк. 103.

²² Під прапором Жовтня. Документи і матеріали, Львів, 1966, стор. 435.

райкому КПЗУ С. Пелехатого. Повернувшись, вони розповіли селянам про Червону Армію. Зустріч Червоної Армії стала всенародним святом»²³.

18 вересня у Станіславі комуністи організували демонстрацію трудящих, в якій взяло участь близько 8 тис. чол. Вони пройшли через усе місто в бік Тисмениці, сподіваючись того ж дня зустріти Червону Армію. 19 вересня населення Станіслава знову вийшло на демонстрацію і рушило назустріч Червоній Армії. «Надійшли танкові частини, — згадував комуніст С. А. Демчук. — Робітники, селяни, інтелігенція, українці, поляки, євреї цілували бійців Червоної Армії, дарували квіти, сідали на танки і так їхали в місто»²⁴. У селі Кобаках Косівського району вже 17 вересня були організовані ревком і Червона гвардія, куди добровільно записалося більше 100 чол. За один день червоногвардійці захопили 8 автомашин і 17 мотоциклів з офіцерами, що намагалися втекти в Румунію. Були затримані також два літаки, які приземлилися поблизу села. 18 вересня в селі була проголошена Радянська влада. Для зустрічі червоноармійців у Кобаках з багатьох навколишніх сіл зібралося близько 4 тис. святково одягнутих людей. Вони йшли організовано, з музикою. Над Черемошем відбувся великий мітинг. Усі, хто виступав на ньому, дякували Радянській владі за визволення. Селяни, які жили на протилежному боці Черемоша, на Північній Буковині, що в той час перебувала під владою королівської Румунії, вилазили на дерева і будинки, щоб краще бачити своїх щасливих братів-галичан»²⁵.

Трудящі Західної України чим могли підтримували Червону Армію, допомагали їй буквально в усьому. «Якось, — згадують торчинські комуністи, — пристали артилерійські коні. Ми знайшли 36 пар добрих коней і виручили артилерійську частину»²⁶.

Група селян з-під Дубно допомогла витягти з багна військову машину, що застрягла. «Скажіть, чим ми можемо допомогти Червоній Армії, щоб хоч трошки віддячити їй? — запитав радянського комісара один із дубнівських робітників... І вони справді допомогли. Організувалися групи по охороні і наведенню порядку в місті. Молодь показала таємні склади зброї і боеприпасів»²⁷. В інших населених пунктах селяни показували червоноармійцям шляхи, бродили через річки, проходили через важкодоступні місця і т. д.

Хвилюючою подією цих радісних днів було спорудження моста через р. Збруч у м. Гусятині. Відразу ж після визволення мешканці обох сторін віками поділеного міста взялися за будівництво. Вже 24 вересня міст було урочисто відкрито²⁸. Він став символом єднання єдинокровних братів і краху штучних кордонів.

Місцеве населення постійно повідомляло радянське командування про дислокацію польських частин, допомагало ліквідовувати оборонні об'єкти противника. Так, під час боїв за Сарненський укріплений район мешканець с. Тинне П. Ф. Кротюк, ризикуючи життям, провів розвідників 194-го стрілецького полку до укріплення «Ліса гора», що дало змогу радянським бійцям взяти цей опорний пункт майже без втрат²⁹.

²³ КПЗУ — організатор революційної боротьби. Спогади колишніх членів КПЗУ, Львів, 1958, стор. 294.

²⁴ АІСН, ф. 1, оп. 2, спр. 167, арк. 133.

²⁵ Там же, арк. 70.

²⁶ Там же, арк. 44.

²⁷ «Правда», 23 вересня 1939 р.

²⁸ Там же.

²⁹ Центральний державний архів Радянської Армії, ф. 9, оп. 36, спр. 3370, арк. 392.

У с. Волошки на Волині селянин М. М. Григ показав червоноармійцям місце розташування загону польських прикордонників і разом з двадцятьма односельцями взяв участь у його роззброєнні³⁰.

Визвольну місію радянських військ доброзичливо зустріли й польські трудящі, які жили на території Західної України. Нещадно експлуатовані поміщиками і капіталістами, вони справедливо вбачали в радянських бійцях визволителів від тяжкого соціального гніту. Червона Армія виявляла надзвичайно гуманне ставлення до польського народу, подавала всіляку допомогу польським біженцям і полоненим.

Важливо підкреслити, що солдати польської армії нерідко відмовлялися чинити опір Червоній Армії, кидали зброю і добровільно здавалися у полон. Один з них, У. Жебровський, розповідав, що, коли над їхньою частиною радянський літак розкидав листівки, то солдати з радістю розхоплювали їх. «Ми вирішили не чинити опору Червоній Армії», — заявив він³¹.

22 вересня 1939 р. радянські війська оволоділи Львовом. Вулиці міста були заповнені трудящими, які щиро вітали червоноармійців. «23 вересня на Бернардинську площу (нині — площа Возз'єднання. — Авт.) на зустріч з визволителями виспало все місто. Тут майоріли червоні прапори і кокарди. Настрій трудящих добре передав один із транспарантів: «Робітники вітають Червону Армію». Цілий день ходили по місту колони громадян Львова і українською та польською мовами співали одну пісню — «Інтернаціонал»³².

Того дня заплечий антирадянщик, хроніст студитського монастиря у Львові змушений був із злістю констатувати: «Не описую перемаршу військ більшовицьких, але бачу крізь вікно.., як, обкидаючи танки більшовицькі квітами.., [люди] кричать: «Хай живе революція!», «Хай живе Україна!» і т. д.»³³. Отже, навіть клерикали, які вороже ставилися до Радянської влади, підтверджують щиру зустріч радянських воїнів трудящими Західної України і, таким чином, самі заперечують вигадки буржуазних «дослідників» про нібито «вороже ставлення» українського населення до Червоної Армії.

22 жовтня 1939 р. відбулися вибори до Народних Зборів Західної України. Ворожим буржуазно-націоналістичним і клерикальним елементам не вдалося перешкодити їх проведенню. Вибори продемонстрували високу активність, однастайність і єдність волі трудящих західноукраїнських земель. 26 жовтня 1939 р. у старовинному місті Львові відкрилися Народні Збори Західної України, а наступного дня обранці народу однастайно прийняли історичне рішення — Декларацію про встановлення Радянської влади на західноукраїнських землях. «Висловлюючи однастайну волю визволеного народу Західної України, наслідуючи приклад народів Радянського Союзу, — зазначалося в ній, — Українські Народні Збори проголошують встановлення Радянської влади на всій території Західної України. Віднині вся влада у Західній Україні належить трудящим міста і села в особі Рад депутатів трудящих»³⁴.

Виконуючи волю трудящих, Народні Збори ухвалили просити Верховну Раду СРСР прийняти Західну Україну до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік і возз'єднати її з Українською Радян-

³⁰ Там же.

³¹ В. Я. Клоков, А. Г. Ордин. Великий освободительный поход Красной Армии, Воронеж, 1940, стор. 15.

³² «Правда», 26 вересня 1939 р.

³³ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 684, оп. 2, спр. 85, арк. 93.

³⁴ «Известия», 28 жовтня 1939 р.

ською Соціалістичною Республікою. 1 листопада 1939 р. позачергова V сесія Верховної Ради СРСР прийняла історичний закон про включення Західної України до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік та возз'єднання її з Українською Радянською Соціалістичною Республікою. На основі цього закону позачергова III сесія Верховної Ради УРСР 15 листопада 1939 р. прийняла Західну Україну до складу Української РСР.

Возз'єднання відкрило для трудящих західних областей України шлях до щасливого майбутнього — комунізму. «Це, — як відзначив член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України тов. В. В. Щербицький на урочистому засіданні, присвяченому 60-річчю встановлення Радянської влади на Україні, — був глибокий, революційний поворот у долі населення західноукраїнських земель, поворот від соціального і національного гноблення, безправ'я і відсталості до свободи і всебічного прогресу»³⁵.

М. И. Гайковский, М. И. Слободян

ВСТРЕЧА И ВСЕНАРОДНАЯ ПОДДЕРЖКА КРАСНОЙ АРМИИ
ТРУДЯЩИМИСЯ ЗАПАДНОЙ УКРАИНЫ
В ДНИ ОСВОБОЖДЕНИЯ (сентябрь 1939 г.)

Резюме

В статье преимущественно на архивных материалах освещается всенародная поддержка населением частей Красной Армии в дни ее освободительного похода в Западную Украину, показано революционные действия трудящихся, направленные на установление в крае власти рабочих и крестьян.

³⁵ «Радянська Україна», 24 грудня 1977 р.

До 35-річчя визволення території України від фашистських загарбників

М. В. КОВАЛЬ (Київ)

БОРотьба робітників за зрив фашистських планів використання промисловості України

Розв'язуючи війну проти СРСР, німецькі фашисти ставили своїм завданням не тільки ліквідацію соціалістичного державного і суспільного ладу, викоренення комуністичної ідеології, винищення і поневолення мільйонів радянських людей, а й захоплення території, перетворення її на аграрно-сировинний придаток, джерело дешевої робочої сили, по суті, колонію (свого роду «німецьку Індію»), необхідну «третьому рейху» для продовження війни за світове панування.

Економічна політика фашистських колонізаторів на окупованій території Радянського Союзу зводилася до того, що після деіндустріалізації промислових центрів тут зосереджуватиметься лише видобуток сировини і як виняток допускалось виробництво напівфабрикатів. Ключові ж позиції промислового виробництва гітлерівські ватажки мали намір сконцентрувати в Західній Європі, насамперед у Німеччині. Економічний профіль загарбаних районів СРСР характеризувався б різкою перевагою сільського господарства і добувної промисловості над усіма видами обробної індустрії. В пам'ятній записці одного з керівників воєнної економіки Німеччини генерала Томаса (жовтень 1941 р.) говорилося, що «радикальних обмежень» на окупованій радянській території не зазнає лише мізерна кількість підприємств, які працюють на німецькі воєнні потреби¹.

В експансіоністських планах фашистських агресорів велике місце відводилось Україні, де знаходилася значна частина промислових та сировинних ресурсів країни. Маючи це на увазі, відомий буржуазний дослідник окупаційної політики гітлерівців А. Даллін відмічав: «З усіх східних районів, завойованих третім рейхом, Україна була найважливішим»². Загальні настанови окупантів щодо використання радянської економіки безпосередньо стосувалися добувної промисловості та сільського господарства. Один з керівників міністерства окупованих східних областей і постійний його представник на захопленій радянській території А. Майер підкреслював: «Головна мета німецького керівництва на Україні — використання виключно продовольчих і сировинних ресурсів для ведення війни»³.

¹ E. Hesse. Sowjetrussische Partisanenkrieg 1941 bis 1944 im Spiegel deutscher Kampfplanweisungen und Befehle, Göttingen, 1969, стор. 40.

² A. Dallin. German rule in Russia, New York, 1957, стор. 107.

³ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 9, спр. 115, арк. 12.

Але після провалу «бліцкригу» гітлерівці дещо змінили свої початкові плани: питання про деіндустріалізацію окупованих районів СРСР вони вже не порушували. Згідно з спеціальною настановою Герінга, який виконував роль економічного диктатора на окупованих територіях, про те, що «потреби вермахту повинні максимально задовольнятися за рахунок місцевих ресурсів», вживалися заходи до відновлення роботи окремих підприємств не тільки добувної, а й важкої, особливо машинобудівної, галузей промисловості з метою забезпечення невідкладних потреб фашистської армії⁴. Всі інші галузі економіки мали лишатися законсервованими.

Слідом за гітлерівськими військами, що просувалися вглиб території нашої країни, ринули цілі полчища чиновників, які були, по суті, агентурою німецького монополістичного капіталу. Військово-економічний апарат окупантів, що в гігантських масштабах здійснював пограбування господарства захоплених міст і сіл, особистого майна радянських громадян, очолювали «Управління економіки та озброєння головного штабу вермахту» і «Економічний штаб» (т. зв. «Ольденбург»). Ці органи підлягали безпосередньо Герінгу. У штабі кожної з армій діяв економічний відділ або група, в підпорядкуванні яких перебували загін економічної розвідки і технічний батальйон, що рухалися разом з передовими з'єднаннями вермахту. До їх завдання входило швидке налагодження роботи тих підприємств, продукція яких могла б сприяти веденню бойових операцій.

У міру дальшого переміщення фронту економічна експлуатація окупованих районів переходила до відання «господарських інспекцій». Останнім підлягали господарські управління або команди, які відали певним економічним районом чи галуззю господарства. Після сформування «цивільної» окупаційної адміністрації загальне керівництво економікою брали на себе її органи. Відбудова й експлуатація промислових підприємств відбувалися під контролем «інспекцій по спорядженню»: у рейхскомісаріатах «Україна» та «Остланд» і в дистрикті «Галичина». Діяльність усіх цих органів тотального пограбування національного багатства радянського народу спрямовували й контролювали німецькі монополісти Крупп, Стіннес, Флік, Тіссен та ін.

Ще до початку війни гітлерівська верхівка розробила директиви щодо використання економіки територій СРСР, які мали бути захоплені (т. зв. «Зелена папка Герінга»). Вже з перших днів окупації виникли, відповідно до цих директив, різні акціонерні товариства і компанії: «Головне управління вугільної промисловості «Схід», «Герман Герінг», «Енергібау Ост», «Східне хімічне товариство», «Східне нафтове товариство» і т. п. Таким чином, німецький монополістичний капітал поділив окуповану радянську територію на сфери впливу. Усі ці «управління» і «товариства», кількість яких досягала близько півсотні, засновувалися з незначними капіталами. В самій Німеччині, безперечно, вони не змогли б існувати. Але фашистські мародери вважали, що навіть зовсім невеликий капітал, підтриманий силою окупаційних військ і каральних органів, при нещадній експлуатації місцевих робітників зможе успішно діяти на захопленій радянській території на користь «рейху».

Подібна колоніальна, хижацька практика викликала цілковитий розлад народного господарства окупованих районів. Натомість почали повсюдно відновлюватися кустарне приватне підприємництво і торгівля. Фашистські пропагандисти, протиставляючи соціалістичному економіч-

⁴ Д. Григорович, П. Денисенко, В. Немятый. Коммунистическое подполье на Украине в годы Великой Отечественной войны, К., 1976, стор. 128; ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 14, спр. 533, арк. 4.

ному ладові капіталістичний спосіб господарювання, намагалися рекламувати його як основну рушійну силу всього суспільного життя.

Дії окупантів по руйнуванню підвалин соціалістичної економіки і насадженню капіталістичних порядків поєднувалися з терористичними каральними заходами проти трудящих. У системі гітлерівського «нового порядку» радянським людям, в тому числі й робітникам — представникам найпередовішого класу соціалістичного суспільства, — відводилася роль безсловесної робочої худоби, що мала задовольняти потреби фашистської воєнної машини і «раси панів». Нацисти, ці цепні пси монополістичного капіталу, які вислужилися на погромах пролетаріату своєї країни, обрушили на радянських робітників увесь запал тієї ненависті, що накопилася у них проти німецького і в цілому міжнародного робітничого руху.

Вже перші дні окупації радянських міст, сіл, промислових центрів позначилися масовими жорстокими репресіями проти трудящих і насамперед проти робітників — комуністів, комсомольців, депутатів місцевих Рад, активістів профспілкового руху. Так, у Маріуполі було розстріляно 130 робітників-комуністів заводу «Азовсталь», на заводі ім. Ілліча — 44, в Іллічівському районі міста — 70⁵⁻⁶. Вдершись у Конотоп, фашистські погромники на заводі «Червоний металіст» замордували робітника-формувальника, голову місцевого комітету профспілки І. Л. Обруча, робітника, члена ВКП(б) Я. Т. Натальчука, слюсаря, секретаря комсомольської організації С. Я. Комлика та інших. На підприємствах лише Дарницького району міста Києва було розстріляно 18 робітників-комуністів, на Макіївському металургійному заводі — 37 робітників — передовиків виробництва.

Одним з перших заходів окупаційних властей стало здійснення заздалегідь розробленої програми запровадження системи рабсько-кріпосницької праці. 5 серпня 1941 р. рейхсміністр окупованих східних областей Розенберг на підставі спеціального розпорядження Гітлера від 29 червня 1941 р. видав наказ про обов'язкову трудову повинність⁷. Рейхскомісари, генерал-комісари, штатд- і гебітскомісари, коменданти та інші фашистські «шефи» почали здійснювати примусове залучення жителів цих областей до праці в інтересах «третього рейху». В містах та інших населених пунктах були створені біржі праці. Як і різні «відділи» та «управління праці» при окупаційних органах, ці «біржі» займалися аж ніяк не вільним найманням на роботу. До обов'язків усіх цих установ входила організація системи примусової праці. З цією метою обов'язковій реєстрації в окупаційних органах і на біржах підлягали чоловіки і жінки віком від 15 до 60 років.

Невиконання розпоряджень окупаційних властей про примусову працю загрожувало населенню великими штрафами, ув'язненням до концентраційних таборів і навіть смертною карою як за саботаж. Так, у листопаді 1941 р. в наказі ніжинського військового коменданта про обов'язкову реєстрацію у «відділі праці» говорилося, що «залишення роботи або зміна місця праці без відома і дозволу відділу праці заборонені». Порушник, підкреслювалося далі, «буде покараний найсуворішою карою (в'язниця, каторга або смерть)»⁸. Такі ж кари визначалися в наказі цивільного губернатора «Трансїстрії» (радянських земель, окупованих румунськими загарбниками) про обов'язкову «трудоу по-

⁵⁻⁶ ПА ІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 9, спр. 106, арк. 61.

⁷ Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. 1941—1944 рр. (Збірник документів і матеріалів), К., 1963, стор. 28—29.

⁸ Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні 1941—1944 рр. (Збірник документів і матеріалів), К., 1951, стор. 230.

винність»⁹. Подібними наказами з переліком страхітливих покарань, що будуть застосовані до тих, хто не послухається новоявлених рабовласників, були обліплені стіни, паркани, стовпи в усіх населених пунктах.

Окупанти розробили особливу систему експлуатації населення на захоплених радянських територіях, яка своєю жорстокістю перевершила всі відомі в історії форми гноблення. Спеціальним циркуляром господарського штабу фашистського командування від 4 грудня 1941 р. для радянських робітників визначалися найбільш некваліфіковані, трудомісткі види робіт: в гірничій справі, шляховому будівництві, лісозаготівлі і т. ін.¹⁰ Однією з найнещадніших форм визиску робітників цих галузей були організовані за розпорядженням Герінга «трудова колонія». Вони використовувалися в оперативному тилу військ і на них у примусовому порядку покладалося знешкодження мінних полів, будівництво рокадних залізниць і автошляхів тощо.

На підприємствах, роботу яких гітлерівцям вдалося хоч якось налагодити, був створений найжорстокіший каторжний режим. У Донбасі, наприклад, робітника примушували навіть у шахті працювати по 16 годин на добу, до того ж із смертельним ризиком, оскільки адміністрація поспішно порушувала правила техніки безпеки. «Шефи» підприємств довільно збільшували робочий день для «відстаючих» робітників. Характер безправної рабсько-кріпосницької праці виявлявся і в її «оплаті». Заробіток кваліфікованого робітника не перевищував 300 крб., некваліфікованого — 150 крб.¹¹ Якою мізерною була ця сума, можна судити з того, що на «чорному ринку» 150 крб. коштував 1 кг хліба. Ніяких доплат за понаднормову працю не передбачалося.

Робітники, як і все населення окупованої радянської території, були об'єктом політики штучно створюваного голоду, яку здійснювали фашисти. На початку окупації міське населення було взагалі позбавлене будь-якого продовольчого постачання. З другої половини 1942 р. у зв'язку з намаганням гітлерівців забезпечити більш-менш стабільні контингенти робочої сили для підприємств, призначених до виконання воєнних замовлень, було запроваджено так зване нормоване постачання. Що то було за «постачання», можна судити з коментаря, який містився в огляді політичного становища в окупованих районах, складеному керівництвом поліції безпеки і СД: «Кількість продовольства, що видається, недостатня навіть для найскромнішого харчування»¹². Робітники київського заводу «Більшовик», наприклад, одержували такий продуктовий «пайок»: 4 кг муки та хліба, 4 кг гороху і 100 г масла на місяць¹³. З приводу подібного «постачання» навіть такий запеклий буржуазний фальсифікатор, як Д. Армстронг, не зміг не визнати: «Становище міського робітника було безнадійним. Ціни на ринках не відповідали оплаті праці, а тижневого заробітку не вистачало на існування»¹⁴.

Намагаючись тримати робітників у покорі, примусити беззаперечно виконувати накази окупаційних властей, фашисти запровадили цілу систему пайжорстокіших покарань. У директивній вказівці рейхскомісаріату «Україна» про поводження окупантів з місцевими робітниками прямо давалося завдання — добитися шляхом «суворого ставлення до робітників більшого виробничого піднесення»¹⁵. За запізнення на роботу

⁹ Там же.

¹⁰ Нюрнберзький процес, т. I. М., 1957, стор. 493.

¹¹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 14, спр. 553, арк. 35.

¹² ЦДАЖР УРСР, ф. 3676, оп. 4, спр. 475, арк. 453.

¹³ Там же, арк. 456.

¹⁴ Soviet partisans in World War II. Edited by G. Armstrong, Madison, 1964, стор. 39.

¹⁵ Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, К., 1951, стор. 292.

хоча б на кілька хвилин робітникам загрожували арешт на 10 діб, у разі повторення — відправка до концтабору, за непокори начальству — двотижневий арешт або штраф від 200 до 500 крб. Звичайним явищем на підприємствах були прилюдні биття батогами, мордування «винних». Навіть звичайні житлові бараки для робітників обносилися колючим дротом й охоронялися поліцейськими. Гітлерівці створювали на захоплених ними заводах карцери і концтабори для непокірних. За вказівкою «шефа» заводу «Азовсталь» Якуба в одній з мартенівських печей було влаштовано тюрму, куди кидали «штрафників».

Складовою частиною рабсько-кріпосницької системи фашистів було масове вигнання радянських робітників для примусової каторжної праці до Німеччини в інтересах монополій, що викликалося безперервно зростаючим дефіцитом робочої сили всередині «рейху» в зв'язку з військовими мобілізаціями. Марно сподівалися окупанти організувати добровільний виїзд радянських робітників до Німеччини. Їх полум'яна любов до соціалістичної Вітчизни і люта ненависть до її поневолювачів виявилися в масовому ігноруванні й бойкотуванні усіх заходів фашистських вербувальників.

Зазнавши невдачі у спробах добитися добровільного виїзду до «рейху», фашисти взяли курс на примусове вивезення на каторгу мільйонів «східних робітників» («остарбайтер»). Мобілізації підлягали особи обох статей від 15 до 60 років. Не обмежуючись вербуванням з допомогою повісток, окупанти перейшли до поставок «східних робітників» за системою розверсток по генерал-комісаріатах, гебітах, містах і селах. А з весни 1943 р. повсюдно на окупованій радянській території фашистські людолови вдалися до методу великомасштабних облав, а також різного роду провокацій, щоб силою й обманом загнати якнайбільше людей до «рейху». Злочинними методами гітлерівцям удалося відправити на німецьку каторгу близько 5 млн. чол., у тому числі 2400 тис. чол. — з України¹⁶.

Безприкладні випробування періоду окупації не зломити радянських робітників. З перших днів окупації вони були в перших рядах борців проти фашизму. Виявляючи притаманні найбільш передовому, революційному класові суспільства свідомість і згуртованість, організованість та героїзм, робітники знову показали здатність, за висловом В. І. Леніна, організувати «дійову боротьбу мільйонів пригноблених...»¹⁷.

Саме тому Центральний Комітет ВКП(б), приділяючи особливу увагу розгортанню загальнонародної боротьби в окупованих ворогом промислових районах України, залучав до неї якнайбільше представників робітничого класу. В усіх цих районах розгорнули роботу підпільні обкоми партії, тут же діяли майже 45% загальної кількості підпільних міськкомів, райкомів партії та інших керівних підпільних центрів¹⁸. Створена у надзвичайно складних умовах ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У розгалужена мережа нелегальних партійних органів та низових комуністичних організацій і груп очолила народну боротьбу в тилу ворога, що виявлялася у політичній і бойовій діяльності підпілля, діях партзанських формувань, в масовому ігноруванні, бойкотуванні, саботажі робітниками і всім населенням заходів фашистів.

Мільйони радянських патріотів, в авангарді яких були представники славного радянського робітничого класу, ставили своєю метою: будь-

¹⁶ Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг., т. 3, К., 1975, стор. 152—153.

¹⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 44, стор. 141.

¹⁸ История Коммунистической партии Советского Союза, т. 5, кн. 1. М., 1970, стор. 685—689.

якими засобами перешкодити гітлерівцям у здійсненні їх злочинних загартбницьких планів, зруйнуванні підвалин соціалістичного суспільного та економічного ладу, запровадженні рабсько-кріпосницької праці, насадженні фашистської ідеології. Організаторська і політична робота підпільних партійних органів сприяла згуртуванню робітників для антифашистської боротьби, причому її головним напрямом був зрив військово-економічних заходів окупантів. І ні садистська жорстокість окупаційного режиму, ні ідеологічні диверсії гітлерівців не змогли захитати віру робітників, усього населення в Комуністичну партію і Радянську владу, примусити їх служити людиноненавистницьким цілям фашизму. Недарма у таємному гестапівському звіті про обстановку на окупованій території України в 1943 р. зазначалося: «В робочому середовищі більшість симпатизує комуністам і бажає повернення радянської армії»¹⁹.

Завдяки невтомній ідеологічній, політичній і організаторській діяльності Комуністичної партії, її нелегальних органів на окупованій ворогом території кожний свідомий робітник розумів, яку величезну небезпеку несе фашизм, і зайняв своє місце в загальнонародній боротьбі проти нього. Страшна ж дійсність «нового порядку», кривавий терор, політичні провокації окупантів відігравали роль додаткового фактора у ще більшому розгортанні цієї боротьби. Характеризуючи настрої робітників, профашистська газетка «Донецький вісник», що видавалася в Сталіно, з обуренням писала: «Трудящий Донбасу... німців обманювати навчився, громадянського обов'язку не усвідомлює, скаржиться на труднощі повсякчасно, гучно лається і незадоволення висловлює»²⁰.

Штрафи, карцери, «трудові табори», звірячі катування, смертні вирoki не поставили радянського робітника на коліна перед фашистами. Ті з робітників, які з різних причин не змогли евакуюватися в радянський тил або влитися в лави Червоної Армії (загальна їх чисельність на окупованій території не перевищувала 17% довоєнної кількості²¹), не бажали своєю працею допомагати заклятим ворогам Радянської Батьківщини. В одному з гестапівських звітів за травень 1942 р. міститься підтвердження цього: «Настрій населення відповідно поганий; він проявляється у небажанні працювати»²².

Комуністична партія ставила перед робітниками і службовцями, що залишалися на окупованій території, важливе завдання — зривати плани гітлерівців по використанню ними промисловості й сировини на окупованій радянській території з метою посилення своєї армії. Наказ наркома оборони СРСР від 5 вересня 1942 р. закликав: «Руйнувати і палити вузли зв'язку, електростанції, котлові установки, водопостачання, ємкості з паливом та інші об'єкти, що мають військово-економічне значення»²³.

У винятково складній обстановці на окупованій території, зумовленій невсипним стеженням гестапо і поліції за радянськими людьми, безперервними провокаціями і жорстокими репресіями гітлерівських властей, виникали різноманітні форми боротьби проти фашистського режиму. Великого поширення набули, зокрема, ігнорування і бойкотування наказів гітлерівців про «загальну трудову повинність», про явку

¹⁹ ЦДАЖР УРСР, ф. 3676, оп. 4, спр. 476, арк. 208.

²⁰ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 658, арк. 155.

²¹ Н. Вознесенский. Военная экономика СССР в период Отечественной войны, М., 1948, стор. 56.

²² ЦДАЖР УРСР, ф. 3676, оп. 4, спр. 475, арк. 164.

²³ Д. Григорович, П. Денисенко, В. Немайть. Коммунистическое подполье на Украине в годы Великой Отечественной войны, стор. 128.

для від'їзду на роботу в Німеччину. Десятки тисяч представників радянського робітничого класу твердо усвідомлювали, що відмова виконувати розпорядження окупантів ослаблює ворожий тил і тим самим допомагає Червоній Армії громити фашистів на фронтах.

Масового характеру набули й відмова населення від обов'язкової реєстрації на біржах праці, а також неявка по повістках для відправки до Німеччини. Вже на початку грудня 1941 р. у Києві таких випадків виявилось так багато, що міська управа змушена була видати спеціальну постанову, якою керуючі будинками та коменданти зобов'язувалися «ретельно перевіряти всіх чоловіків у віці до 60 років, які живуть у даних будинках, чи мають вони реєстраційні картки або посвідчення з їх місця роботи». А всіх тих, хто ухилився від цього, «доставити на біржу праці, користуючись у разі потреби допомогою поліції»²⁴. У Краматорську біржа праці розсилала щоденно по 300 повісток, а з'являлося по них лише якихось 25—30 чол.²⁵ І так було всюди.

Гідний для наслідування приклад подавали передові представники робітничого класу Радянської України, які визнавали за краще вмерти або бути ув'язненими до концтабору, ніж співробітничати з ворогом. Так, коли фашисти зайняли Маріуполь, у місті залишилися відомий на всю країну робітник-сталевар М. М. Мазай, депутат Верховної Ради СРСР, і помічник начальника мартенівського цеху заводу «Азовсталь» М. С. Пузирьов, депутат Верховної Ради УРСР. Спочатку окупанти загравали з ними, намагаючись примусити їх працювати на фірму Крупна, що привласнила собі маріупольські заводи... До того ж окупантам дуже хотілося використати імена знатних металургів в антирадянських пропагандистських цілях. Але М. Мазай та М. Пузирьов не піддалися на провокації гітлерівців і були закатовані ними. Так само по-звірячому був убитий і відомий на всю країну шахтар, колишній ординарець С. М. Будьонного в роки громадянської війни Є. П. Єрмаков, який відмовився рубати вугілля для ворогів. Подібні факти були не поодинокими.

У серпні 1943 р. «спеціальний німецький суд» у Запоріжжі за ухилення від роботи засудив до тюремного ув'язнення чотирьох робітників²⁶. Через місяць, 9 вересня, у місті було розвішане таке оголошення штадткомісара: «Хто під час щоденної перевірки буде виявлений як безробітний або відмовлятиметься від роботи, хто не з'явиться до управління праці, згідно з даним оголошенням,— буде розстріляний»²⁷. Наступного ж дня на заводі «Запоріжсталь» фашисти покарали на смерть трьох робітників за те, що вони залишили роботу. У Дніпропетровську за ухилення від трудової повинності було «засуджено» до каторжних робіт, що в умовах окупаційного режиму означало неминучу смерть, 9 чол. За «втечу з місця роботи» гітлерівці у Миколаєві позбавили життя 10 юнаків та дівчат²⁸.

Втечі людей, залучених до роботи на користь гітлерівців, взагалі були дуже частим явищем. «Як стало відомо,— читаємо в одному з документів окупаційних властей,— багато людей, призначених на роботу в Німеччині, уникли відправки. Ці люди ховаються по селах або блукають по краю і є небезпекою для його спокою»²⁹.

²⁴ «Українське слово» (Київ), 11 грудня 1941 р.

²⁵ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 14, спр. 701, арк. 11.

²⁶ «Нове Запоріжжя», 9 серпня 1943 р.

²⁷ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 16, спр. 234, арк. 40.

²⁸ Там же, оп. 14, спр. 750, арк. 82; «Дніпровська газета», 16 квітня 1943 р.; Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, К., 1951, стор. 279.

²⁹ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 57, оп. 4в, спр. 100, арк. 4.

Ті ж робітники, яких окупанти силою примушували виконувати «обов'язкову працю», систематично під керівництвом місцевого підпілля вели прихований саботаж. Слюсар заводу «Запоріжсталь» А. А. Сироватка згадував: «Прийшовши на місце своєї роботи о 8.30 ранку і повісивши на дошку марки, ми одразу відходили далі від свого цеху. Під приводом збирання деталей залізали в підвал і просиджували там до сніданку. Після сніданку йшли до цеху і, якщо там не було німецьких жандармів або поліцаїв, сиділи і знову нічого не робили. Як тільки з'являвся жандарм, поліцай чи німецький начальник, про появу яких нас попереджали виставлені спостерігачі, всі заходилися щось робити: одні били молотками по залізу, щоб вчинити якнайбільше шуму, інші робили вигляд, що витирають верстат, треті ломиком довбали. Словом, робили так, аби день пройшов, з таким розрахунком, щоб нічого або принаймні якнайменше зробити для німців»³⁰.

З тривогою відзначаючи, що масовий саботаж перешкоджає реалізації економічних заходів властей, високопоставлений чиновник поліції безпеки і СД на окупованій території України в одному з донесень у Берлін писав: «Продуктивність праці навіть тих робітників, які з'являються на роботу, у багатьох випадках така незначна і незадовільна, що подібне ставлення не можна пояснити лише поганим харчуванням. Настрій робітників набуває дедалі більш сумнівних форм»³¹.

Істотних збитків фашистським господарникам завдавали масові «прогули» робітників, що також були однією з форм саботажу. Навіть ті підприємства, які, за офіційними відомостями окупаційних органів, вважалися такими, що стали до ладу, практично не діяли. Можна уявити, як «працював» Дарницький вагоноремонтний завод у Києві, якщо в 1942—1943 рр. щодня на роботу виходили в середньому від 25 до 35% робітників³². У Харкові кількість робітників на кожному з «діючих» підприємств у середньому становила... 25 чол.³³. У таємному звіті господарського штабу «Схід» за 1943 р. говорилося: «Місцеві робітники часто не виходять на роботу, і важко встановити, чи то вони втекли до партизанів, чи то з якоїсь іншої причини залишили своє місце проживання»³⁴.

Дуже поширеною формою боротьби проти економічних заходів окупантів були також масові, повсякденні й повсюдні диверсії, влаштовувані антифашистським підпіллям на тих об'єктах промисловості й транспорту, які гітлерівцям вдавалося частково пустити в хід. Робітники, майстри, інженери й службовці, що змушені були працювати на цих підприємствах, усіма силами і засобами шкодили фашистам: використовували будь-яку можливість, щоб розбивати або ховати деталі до машин і верстатів, псувати сировину, заплутувати документацію, зривати строки випуску продукції та знижувати її якість, підпалювати або руйнувати з допомогою мін виробничі приміщення, склади тощо. Не було такої господарської ділянки, де б радянські робітники та службовці не завдавали шкоди окупантам. Високу ефективність цих форм боротьби можна проілюструвати на прикладі ряду промислових центрів України.

Активною була підривна діяльність робітників Донбасу, якими керували Сталінський і Ворошиловградський підпільні обкоми, міськкоми

³⁰ ЦДАЖР СРСР, ф. 7021, оп. 61, спр. 706, арк. 8.

³¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 3206, оп. 4, спр. 475, арк. 305.

³² ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 9, спр. 25, арк. 369.

³³ М. М. Загорюлько, А. Ф. Юденков. Крах плану «Ольденбург». О срыве экономических планов фашистской Германии на оккупированной территории СССР, М., 1974, стор. 226.

³⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 3676, оп. 6, спр. 243, арк. 1.

та райкоми партії. Зразу ж після окупації Горлівки спеціальна комісія промисловців з «рейху» почала вивчати можливості відбудови й експлуатації місцевого машинобудівного заводу. Було вирішено налагодити ремонт пошкодженої військової техніки. Гітлерівці відшукали у майстернях заводської школи ФЗН шість напіврозібраних токарних верстатів, деякі інструменти. Незабаром по всьому заводському селищу були розклеєні оголошення про прийом на роботу, але ніхто не з'явився. Почалися облави. За місяць фашистам вдалося зігнати на завод лічені десятки робітників, та серед них не було жодного спеціаліста. З огляду на кепські справи окупанти вирішили пристосувати завод під виготовлення коліс для обозного транспорту. Але і з цього нічого не вийшло: то робітники занадто обточували втулки, коли готували ресори для автомашин, то закладали між сталевих штиб дизельний лист, і ресори в першому ж рейсі виходили з ладу³⁵.

Щось подібне спостерігалось й на Макіївському металургійному заводі. «Шеф» заводу Гофбауер з великими труднощами добився введення в дію однієї доменної печі. Під час облави фашисти затримали сталевара Романова. Гофбауер оголосив йому, що, коли він відмовиться варити сталь, його самого в печі живцем спалять. Змушений стати до печі, Романов вирішив зірвати гітлерівцям торжество: почав непомітно «травити» метал. За два тижні сталевар та його товариші переплавили 1700 т шихти, а потім зникли з міста. Фашисти не одержали жодного кілограма доброякісної сталі, і піч незабаром довелося зупинити³⁶.

Ще ефективнішим саботаж був там, де постійно діяло місцеве підпілля. У травні 1942 р. на шахті № 5/6 ім. Г. Димитрова Красноармійського району Сталінської області робітник О. С. Скиба створив підпільно-диверсійну групу. Вона складалася з 8 комуністів, 13 комсомольців і 18 безпартійних робітників. «Жодної тонни вугілля фашистським окупантам!» — таким був девіз патріотів. Члени групи систематично влаштовували завали в шахті, виводили з ладу електромотори, водовідлив, пошкоджували електростанцію тощо³⁷.

Самовіддано билось з ворогом партійне підпілля Краснодона, очолюване колишніми робітниками, а згодом інженерами комуністами П. П. Лютиковим і М. П. Бараковим. Перебуваючи на керівних постах у відновлюваних окупантами механічних майстернях, до завдань яких входила відбудова шахт і налагодження видобутку вугілля, підпільники зуміли створити тут міцну нелегальну партійну організацію з робітників. Гітлерівці спробували відбудувати шахту № 21, залиту водою. Тривалий час ішли роботи по відкачці води, що весь час прибувала, — не дарма Бараков і Лютиков «порадили» гітлерівцям «особливу увагу» звернути саме на цю шахту. Потім було вирішено відновити роботу шахти № 1 «Сорокіно». Підпільники знали: вугілля в ній майже нема, але «діяльно» готувалися до її пуску. В день пуску сталася «непередбачена» аварія, і шахта знову вийшла з ладу. «Раптово» обірвався канат підйомної машини, і завантажена вагонетками кліть упала вниз, руйнуючи на своєму 250-метровому шляху кабель, обшивку ствола, труби. Це комсомолец Ю. Вісеновський, за завданням Баракова, уночі підпилив канат. Очолювана партійним підпіллям видатний подвиг у боротьбі з фашистами здійснила підпільна організація робітничої молоді Краснодона «Молода гвардія»³⁸.

³⁵ Горловский машиностроительный завод имени Кирова, Донецк, 1971, стор. 35.

³⁶ Зарево над заводом. История Макеевского металлургического завода имени С. М. Кирова, Донецк, 1965, стор. 79.

³⁷ Очерки истории Донецкой областной партийной организации, Донецк, 1978, стор. 322.

³⁸ П. Тронько. Подвиг твоих отцов. 1941—1945. М., 1970, стор. 139.

Спробам фашистів відновити роботу металургійних підприємств України протипоставило диверсійну діяльність комуністичне підпілля Дніпропетровщини. Завдяки енергійному керівництву підпільного обкому КП(б)У на чолі з партпрацівником, колишнім слюсарем М. І. Сташковим і колишнім електромонтером, а згодом військовослужбовцем Г. П. Савченком у Дніпропетровську і загалом в області так і не був введений в дію жоден з гігантів індустрії. В січні 1942 р. обком партії скликав у Павлограді підпільну обласну нараду керівників патріотичних організацій, яка намітила шляхи активізації антифашистської боротьби. У зверненні до трудящих, прийнятому на цій нараді, зокрема, говорилось: «Усіма силами допомагайте Червоній Армії, не виконуйте наказів і розпоряджень німецького командування. Всіляко гальмуйте роботи на своєму виробництві..., організуйтеся в загони і групи..., бийте і знищуйте матеріальну частину, дезорганізуйте роботу транспорту»³⁹.

Велику активність на заводі ім. Г. І. Петровського виявляла підпільна група, керована Г. П. Савченком, який з метою легалізації був змушений працювати на цьому підприємстві. Заводи Дніпродзержинська, цю «перлину південної металургії», спробували ввести в дію фірми «Гютен-верке» та «ШВО». Але всі їх спробування були зірвані патріотами на чолі з підпільним міськкомом партії. На заводі ім. Дзержинського гітлерівці розгорнули відбудовні роботи зразу в усіх цехах, навіть намітили строки — 3—4 місяці — для пуску мартенівських печей. Але буквально на кожному кроці їх переслідували непередбачені ускладнення й невдачі. Коли фашистські спеціалісти дійшли висновку, що мартенівську піч № 9 можна вводити в дію, вони вирішили «для певності» випробувати кесони. Та «кимось» зіпсовані манометри неправильно показали тиск, і кесони вибухнули. Тоді окупанти переключились на відбудову печей № 7 і № 8, які, на думку спеціалістів із «рейху», потребували порівняно невеликого ремонту. Але тут почали зникати інструменти, сировина, матеріали, потрібні для ремонту. Гітлерівці вирішили замінити керівництво і призначили механіком цеху зрадника. Неначе у відповідь на це «хтось» того ж дня вибив болт з підкранової балки, і кран упав, завдавши великих пошкоджень. Пуск цеху був зірваний⁴⁰.

Боротьбою трудящих індустріального Запоріжжя керували підпільний центр «Ревком» і диверсійна організація на чолі з робітником комуністом М. Г. Гончаром. На алюмінієвому комбінаті робітники зірвали спробу гітлерівців налагодити виробництво, затягнувши на рік розчистку території підприємства від руїн. Знаючи, що ремонт «ванн» не дасть ніяких результатів, вони свідомо марнували час і поряд з цим псували те, що ще залишалося цілим⁴¹. Навіть на тих підприємствах міста, які начебто фашистам вдалося ввести в дію, справа не посувалася далі налагодження дрібного, напівкустарного виробництва. З двадцяти чотирьох цехів запорізького заводу «Комунар» гітлерівці частково пустили тільки три. Та й то виробляли у них лише лопати, обіддя для кінних возів, брички тощо⁴².

У перших лавах борців-антифашистів на окупованій території йшли робітники Харкова. Членами підпільного Харківського обкому КП(б)У, що очолював їхню боротьбу, були майстер кондитерської фабрики «Жовтень» А. М. Китаєнко, начальник цеху заводу «Котлодизель» І. П. Синицин, залізничник станції Основа О. І. Мотлевський і робітник

³⁹ «Зоря» (Дніпропетровськ), 23 жовтня 1963 р.

⁴⁰ Огонь Прометейя. Очерки истории завода им. Дзержинского, Днепропетровск, 1969, стор. 118—121.

⁴¹ ЦДАЖР СРСР, ф. 7021, оп. 61, спр. 706, арк. 6 зв.

⁴² «Коммунару» — 100 лет, Запорожье, 1963, стор. 64—65.

ХЕМЗу І. Ф. Гаркуша. Напередодні пуску було висаджено у повітря цех Харківського моторобудівного заводу, підготовлений гітлерівцями для ремонту військової техніки. Цей сміливий акт здійснила підпільна комсомольська організація, що діяла на території підприємства під керівництвом підпільного обкому ЛКСМУ⁴³. Активну диверсійну діяльність розгорнули підпільники на залізничному вузлі Лозова. Даремно окупанти намагалися тут організувати пряме сполучення Берлін—Лозова і перетворити станцію на базу постачання своїх військ. Організатором підпільної боротьби групи робітників-комуністів став член партії майстер депо О. І. Немченко⁴⁴.

Під керівництвом Одеського підпільного обкому партії проти намагань окупантів використати у своїх цілях промисловість виступили робітники Одеси. Героїчною сторінкою цієї боротьби була діяльність на судноремонтному заводі підпільної партійної групи на чолі з секретарем парткому І. М. Веден'євим та слюсарем М. Ф. Вороновим-Мельниченком. Після їх арешту сігуранцею й загибелі з червня 1943 р. і до кінця окупації активно функціонувала на заводі група чекіста М. О. Гефта, який працював тут інженером. Підпільники вміло затягували ремонт кораблів, підкидали у вугілля міни, зірвали вигнання до Німеччини 600 робітників⁴⁵.

Всемирно сприяли провалу широко задуманих фашистами планів експлуатації суднобудівних заводів та верфей Миколаєва і Херсона робітники, керовані підпільним центром. На чолі його стояли чекіст інженер В. О. Лягін, колишній робітник, згодом військовослужбовець А. В. Палагнюк, чекіст слюсар О. П. Сидорчук, залізничник П. Я. Защук та інші. За визнанням самих окупантів, їх диверсії завдали шкоди на 50 млн. марок⁴⁶.

Масовим саботажем і диверсіями на підприємствах Києва — заводах «Трансигнал», «Більшовик», «Ленінська кузня», «Укркабель», судноверфі, Дарницькому вагоноремонтному заводу, в депо Київ-Московський, на ТЕЦ та інших — безпосередньо керували вихідці з робітничого класу: технік заводу «Більшовик», заступник секретаря підпільного міськкому КП(б)У В. Г. Хохлов, колишній начальник цеху Київського паровозовагоноремонтного заводу, член підпільного міськкому партії В. С. Кудряшов (посмертно удостоєний звання Героя Радянського Союзу), колишній робітник, згодом директор фанерного заводу, секретар підпільного Залізничного райкому КП(б)У О. С. Пироговський (посмертно удостоєний звання Героя Радянського Союзу) та інші. Своєрідною оцінкою дій київських підпільників було визнання начальника поліції безпеки і СД Києва оберштурмбанфюрера Ерлінгера, зроблене ним у грудні 1942 р. Він писав: «Уже тепер можна встановити, що в широких масах населення зростає готовність розглядати акти диверсій і терору як відповідний спосіб дії і навіть схвалювати їх... Буде зростати кількість осіб, готових до терористичної діяльності»⁴⁷.

Дедалі активніші диверсійна робота підпілля, саботаж і бойкотування економічних заходів окупантів коштували життя багатьом радянським робітникам. Але на зміну загиблим приходили нові борці проти фашизму. І як не силкувалися гітлерівські господарники, як не лютувало гестапо, економіка окупованої території України не працю-

⁴³ Годы трудовых свершений, Харьков, 1965, стор. 288.

⁴⁴ Харьковщина в годы Великой Отечественной войны (июнь 1941—1943 гг.). Сборник документов и материалов, Харьков, 1965, стор. 288.

⁴⁵ Імени 50-летия Советской Украины, Одесса, 1973, стор. 141—142.

⁴⁶ «Южная правда» (Миколаїв), 27 березня 1969 р.

⁴⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 3676, оп. 4, спр. 475, арк. 637.

вала на фашистську військову машину. За даними гітлерівців, на весну 1943 р. тут було частково відновлено роботу лише 250 підприємств (2,3% довоєнної кількості) державної промисловості, видобуто 5% річного видобутку вугілля Донбасу, менше 1% залізної руди, вироблено 5% довоєнної кількості електроенергії тощо⁴⁸. Диверсії і саботаж радянських робітників сприяли Червоній Армії в її переможному наступі на фронтах.

У ході масового вигнання гітлерівців з радянської території велику роль відіграла також діяльність комуністичного підпілля по збереженню соціалістичної власності від вивезення та знищення ворогом. Застосовуючи тактику «випаленої землі», щоб завдати якнайбільше втрат народному господарству нашої країни, фашисти руйнували заводи і фабрики, затоплювали шахти, рудники. У таємному звіті господарського штабу «Схід» за вересень 1943 р. зазначалося, що всі промислові споруди після вивезення цінного устаткування мають бути висаджені в повітря. «Якщо щось і потрапить до рук Рад, — підкреслювалося у звіті, — то це ніщо порівняно із загальним обсягом вивезеного майна»⁴⁹.

В цих умовах ЦК КП(б)У, Раднарком УРСР і Президія Верховної Ради республіки звернулися до жителів міст і сіл з відозвою. В ній, зокрема, говорилося: «Ховайте від гітлерівців устаткування, закопуйте цінні деталі в землю, зберігайте їх. Прийде Червона Армія, — і вам це устаткування буде необхідне для відбудовування своїх заводів і фабрик»⁵⁰.

Партійне підпілля в тилу ворога провело велику роботу серед робітників, роз'яснюючи їм значення боротьби за врятування народного добра. Відповідаючи на заклик Комуністичної партії і Радянського уряду, підпільна група робітників станції Вінниця, наприклад, зберегла від угону фашистами п'ять паровозів⁵¹. Діючи на Одеському суперфосфатному заводі підпільна група закопала в землю і тим самим врятувала для підприємства 25 т міді, 10 т труб та інше майно⁵². Сміливо діяли й окремі робітники-антифашисти. Так, робітник дрогобицького нафтопромислу М. Литошенко зумів сховати від гітлерівців цінне устаткування, а після визволення передав його підприємству. Завдяки цьому ряд нафтових вишок одразу ж було пущено в експлуатацію⁵³. Нерідко патріоти рятували народне багатство ціною власного життя. Так, робітник Узинського цукрового заводу на Київщині тов. Шубін вилучив вибухівку, закладену фашистами у приміщенні заводу, щоб висадити його. Окупанти повісили патріота, але здійснити свого підлого наміру вже не встигли⁵⁴.

Складовою частиною антифашистської боротьби радянських робітників була участь у європейському русі Опору тих з них, кого силоміць вивезли до «рейху». Ні тортури та знущання гітлерівців, ні голод і обробка фашистською пропагандою не зломли морального духу основної маси «східних робітників» («остарбайтер»), не похитнули їх віру в Комуністичну партію, Радянську Батьківщину, в перемогу справедливої

⁴⁸ М. М. Загорулько, А. Ф. Юденков. Крах плану «Ольденбург», стор. 369—371; ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 14, спр. 533, арк. 28—34; Народне господарство УРСР. Статистичний довідник, К., 1940, стор. 11.

⁴⁹ ЦДАЖР УРСР, ф. 3206, оп. 6, спр. 243, арк. 1.

⁵⁰ Нариси історії Комуністичної партії України, К., 1977, стор. 531.

⁵¹ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 9, спр. 82, арк. 48.

⁵² Одесская область в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг. Документы и материалы, Одесса, 1970, стор. 232.

⁵³ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 16, спр. 208, арк. 79.

⁵⁴ «Ленінський шлях» (Біла Церква), 5 липня 1963 р.

визвольної боротьби. Однією з перших підпільних організацій «остарбайтер» був «Центральний комітет боротьби» (ЦКБ), створений восени 1942 р. у «робочому таборі» поблизу Нюрнберга. Йі очолив М. М. Шевченко (підпільна кличка — «Железнов») з Чернігова. ЦКБ проводив роботу в багатьох містах «рейху», в тому числі Нюрнбергу, Бамбергу, Нордлінгемі, Гайкенбрюккені⁵⁵.

В історію руху Опору в Німеччині ввійшла діяльність створеної в Лейпцігу підпільної організації «Інтернаціональний антифашистський комітет». У складі його керівництва були донецький робітник М. Румянцев і лейпцігський пролетарій М. Гауке. Комітет ставив мету — об'єднати у боротьбі проти гітлерівців іноземних робітників і німецьких антифашистів. У липні 1943 р. гестапо розкрило організацію. Більш як 80 її членів були страчені. Розгалужена мережа підпільних груп і організацій «східних робітників», тісно зв'язана з комуністичним підпіллям Німеччини, існувала в «робочих таборах», розташованих у Штутгарті, Штеттіні, Кобленці, Веймарі, Кельні, Дортмунді, Дюссельдорфі, Брауншвейгу, Кілі, Гамбургу та інших містах.

Найбільш поширеною й ефективною формою боротьби «східних робітників» були диверсії та саботаж на підприємствах. Під керівництвом підпілля вони завдавали значних збитків фашистській військовій економіці. Загрозуючих розмірів диверсії та саботаж набули навіть на заводі стрілецького озброєння «Густлоф-верке», що належав безпосередньому організатору вигнання радянських людей до Німеччини — Заукелю. Уже в 1943 р. продуктивність праці тут не перевищувала 40%. Цю діяльність антифашистів спрямовував досвідчений підпільник О. П. Позивай⁵⁶. Повсюдна боротьба «східних робітників» сприяла зриву гітлерівських планів максимального використання економіки «рейху» для продовження війни.

Підривні дії підпільних організацій та груп по зриву фашистських планів використання промисловості України для військових потреб з'єднувалися з боротьбою збройних партизанських формувань. Представники радянського робітничого класу взяли безпосередню участь і в цій найактивнішій, найдійовішій формі всенародної битви проти фашистів, що розхитувала тили ворога, перешкоджала йому використовувати економічні ресурси України у своїх цілях. За наявними даними про соціальний склад партизанів республіки, з 62 тис. чол. робітники становили 22 тис., або 35%⁵⁷. Значною була їх питома вага в усіх партизанських формуваннях, незалежно від регіону. Більше того, у загонах і з'єднаннях, що дислокувалися в сільських місцевостях і поповнювалися переважно вихідцями з селян, частка робітників також була вагомою. Наприклад, у з'єднанні під командуванням А. М. Грабчака (Житомирщина) з 1085 партизанів 332 були з робітників, у з'єднанні С. Ф. Маликова (Житомирщина, Волинь) — з 4400 бійців було 792 робітники, у з'єднанні С. А. Олексенка (Кам'янець-Подільська область) з 1972 чол. — 302, а з загальної кількості 1774 партизанів Одещини представники робітничого класу становили 319⁵⁸. Але навіть незалежно від чисельності вплив робітників у партизанських формуваннях був винятково великим, бо визначався він їх «творчою силою», «соціальним запалом»⁵⁹, провідною роллю в соціалістичному суспільстві класу, який вони представляли.

⁵⁵ ЦА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 166, оп. 2, спр. 131, арк. 4—6.

⁵⁶ Там же, спр. 187, арк. 61—62.

⁵⁷ Рукописний фонд Інституту історії АН УРСР, оп. 13, спр. 18, арк. 15.

⁵⁸ ЦА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 88, оп. 1, спр. 1, арк. 336; ф. 67, оп. 1, спр. 1, арк. 125; ф. 97, оп. 1, спр. 1, арк. 138; ф. 1, оп. 9, спр. 85, арк. 42 зв.

⁵⁹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 80.

Найактивнішу участь у бойових діях партизанів взяли робітники Донбасу. Вже у липні 1941 р. під Києвом воював партизанський загін під командуванням І. Ф. Боровика, сформований з робітників м. Сталіно. Діючи у ворожому тилу, у Малинському районі Житомирської області, загін розгромив штаб фашистського полку, висадив міст через р. Тетерів, знищив радіостанцію тощо. Опинившись у жовтні 1941 р. у глибокому тилу фашистів і зазнаючи великих втрат у боях з карателями, партизани здійснили безприкладний 700-кілометровий рейд з Житомирщини у Брянські ліси⁶⁰.

Велика кількість робітників-шахтарів билася з ворогом у партизанських загонах, що у взаємодії з частинами Червоної Армії обороняли Донбас. Вже у листопаді 1941 р. в Сталінській області діяло 44 загони. Більше п'яти місяців обороняв одну з ділянок фронту загін Слов'янського району під командуванням М. І. Карнаухова, у складі якого налічувалося багато робітників. Він вивів з ладу понад 300 ворожих солдатів і офіцерів⁶¹.

Активно діяв партизанський загін з робітників Штерівської ГРЕС під командуванням колишнього слюсаря комуніста Д. А. Бакланова. У грудні 1941 р. партизани разом з радянськими військами здійснили відважну вилазку, підірвавши фашистський спостережний пункт. Незабаром групу партизанів, очолювану Д. А. Баклановим, оточили переважачі сили гітлерівців. Поранений командир загону, залишившись прикривати товаришів, потрапив до рук ворога і був ними закатований⁶².

Стійко билася з ворогом шахтарі м. Дзержинська Сталінської області у складі партизанського загону, що діяв у районі Лисичанська — Рубіжне. Коли командування вирішило передислокувати загін у Дзержинський район, його очолив потомствений шахтар, згодом партійний працівник, комісар цього загону В. Д. Маленкін. Під Артемівськом партизанів оточили есесівці. У нерівному п'ятигодинному бою було вбито 87 гітлерівців, але загинули й 12 партизанів, серед них — В. Д. Маленкін. Основним же силам загону вдалося прорватися у Дзержинський район і там успішно діяти⁶³.

З літа 1942 р. почався новий етап у розвитку партизанського руху в Донбасі. Значно активізувалися дії загонів і диверсійних груп на північному сході регіону, на Ворошиловградщині, де билася 14 загонів, сформованих переважно з робітників. Найбільшим з них, який очолював Я. І. Сиворонов, за 6 місяців було проведено 120 бойових операцій. З 76 партизанів загону 74 були нагороджені орденами і медалями⁶⁴. Багато робітників Запоріжжя і Харкова стали партизанами загону під командуванням І. І. Копенкіна (посмертно удостоєного звання Героя Радянського Союзу), що діяв на територіях Полтавської, Сумської і Харківської областей⁶⁵.

Значну допомогу військам Південно-Західного та Південного фронтів, які у жовтні — листопаді 1941 р. відбивали наступ ворога на Донбас, подавали загони під керівництвом С. Д. Масалигіна і В. О. Шах-

⁶⁰ Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг., т. 1, К., 1975, стор. 186, 329.

⁶¹ Там же, стор. 338.

⁶² Штеровская ГРЭС им. Ф. Э. Дзержинского, Донецк, 1970, стор. 43—44.

⁶³ Сто лет. Сборник очерков, воспоминаний и документов из истории шахты им. Дзержинского, Сталино, 1960, стор. 168—170.

⁶⁴ «Прапор перемоги» (Ворошиловград), 4 квітня 1965 р.

⁶⁵ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 14, спр. 701, арк. 13.

новича, сформовані з робітників Дніпропетровська⁶⁶. Хоробро бились робітники конотопського заводу «Червоний металіст» у складі загону під командуванням В. П. Кочемазова. Вийшовши з боями у путинівські ліси, конотопці приєдналися до загону С. А. Ковпака, потім влились у з'єднання М. І. Наумова і здійснили в його лавах рейд на Правобережжю України, пройшовши з боями по території восьми областей⁶⁷.

Специфічною формою збройної боротьби, притаманною промисловим районам, були бойові дії підпільно-партизанських груп, що складалися з робітників. Вони особливо активізувалися з наближенням Червоної Армії. Збройна група з 30 робітників на чолі з підпільником П. Л. Педіском сприяла радянським частинам у визволенні Дніпро-дзержинська. Коли до рудника «Червоногвардієць» на Криворіжжі підійшли радянські розвідники, робітники-підпільники зі зброєю в руках допомогли воїнам очистити від ворога підприємство, взяли трофеї і полонених. Взаємодіяла з радянськими військами і бойова група робітників у Біловодському районі на Ворошиловградщині, очолювана В. Г. Жариновим⁶⁸. Про ратний героїзм партизанів та підпільників України — вихідців з лав робітничого класу — можна судити з того, що з 95 Героїв Радянського Союзу 34% становлять робітники⁶⁹.

Роки фашистської окупації були тяжким випробуванням для робітників, як і в цілому для населення республік і областей, що опинилися під гнітом гітлерівських катів і мародерів. Як і всі радянські патріоти, представники робітничого класу України виявили непохитну стійкість і витримку, мужність і відвагу у двобої з ворогом. У своїй беззавітній відданості ідеалам Комуністичної партії і безкомпромісній боротьбі проти фашистських окупантів радянський робітничий клас, будучи зразком для інших соціальних груп населення, знову довів, що він є «найпередовіший, найрішучіший, найреволюційніший» клас⁷⁰.

Полвиг радянських робітників, які взяли найактивнішу участь в усіх формах боротьби у фашистському тилу, спрямовуючи зусилля на повсюдний зрив економічних заходів ворога, розхитування гітлерівської воєнної машини, на розвал окупаційного режиму, увійшов яскравою сторінкою в історію робітничого класу СРСР.

М. В. Коваль

БОРЬБА РАБОЧИХ ЗА СРЫВ ФАШИСТСКИХ ПЛАНОВ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ УКРАИНЫ

Резюме

В статье раскрываются планы фашистских оккупантов по использованию для военных нужд промышленности оккупированных районов Украины. Освещается антифашистская борьба советских рабочих под руководством партийного подполья за срыв военно-экономических мероприятий гитлеровцев.

⁶⁶ Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг., т. 1, стор. 331.

⁶⁷ Нарис історії конотопського заводу «Червоний металіст», Харків, 1966, стор. 50—51.

⁶⁸ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 9, спр. 1, арк. 27; спр. 8, арк. 44; ф. 7, оп. 10, спр. 80, арк. 67.

⁶⁹ «Український історичний журнал», 1979, № 4, стор. 114.

⁷⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 37.

Методологія і методика історичних досліджень

Ю. В. БАБКО (Київ)

СТАН І ЗАВДАННЯ НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ІСТОРІЇ ВЛКСМУ

Під керівництвом Комуністичної партії Радянського Союзу Ленінський комсомол став для молодого покоління нашої країни справжньою школою комуністичного виховання. За 60 років цю чудову школу мужності та ідейного гарту пройшло понад 150 млн. радянських людей, а сьогодні у рядах ВЛКСМ налічується більше 38 млн. юнаків і дівчат. Комсомольці вписали багато славних сторінок у героїчний літопис комуністичного будівництва, про що яскраво свідчать шість орденів на прапорі ВЛКСМ. Це всенародне визнання самовідданості й патріотизму радянської молоді, яка спрямовує всю свою енергію, розум і талант на втілення у життя грандіозних планів партії.

За умов розвинутого соціалізму під керівництвом КПРС неухильно зростає роль Ленінського комсомолу на різних ділянках комуністичного будівництва. Він виступає активним помічником партії у створенні матеріально-технічної бази комунізму, формуванні комуністичних суспільних відносин та вихованні нової людини. Партія створює для цього всі необхідні умови. У Програмі КПРС зазначається, що на сучасному етапі зростає «роль комуністичної спілки молоді як самодіяльної громадської організації молоді, що допомагає партії виховувати молодь в дусі комунізму, залучати її до практичного будівництва нового суспільства, готувати покоління всебічно розвинених людей, які житимуть, працюватимуть і керуватимуть суспільними справами при комунізмі»¹.

Важливою умовою дальшого піднесення боездатності ВЛКСМ є вивчення і узагальнення надзвичайно багатого досвіду діяльності комсомолу протягом усього періоду його існування. «Без звернення до історії неможливе правильне розуміння сучасних соціальних процесів,— писав член Політбюро ЦК КПРС, Голова Ради Міністрів СРСР О. М. Косигін.— Досліджуючи та узагальнюючи досвід минулого, історична наука дає змогу пізнати й використати закономірності суспільного розвитку на благо суспільства. Звідси неважко зрозуміти, яка висока відповідальність історика перед суспільством, яке велике значення історичної науки в сучасних умовах»².

Отже, вивчення славного шляху, пройденого ВЛКСМ, наукове осмислення уроків його історії має не лише пізнавальне, а й велике практичне значення, зокрема допомагає визначити перспективи дальшого розвитку комсомолу. Тому наукова розробка і пропаганда історії

¹ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1977, стор. 96.

² «Правда», 18 серпня 1970 р.

ВЛКСМ є одним з надзвичайно важливих завдань учених-суспільствознавців.

Історія ВЛКСМ — це складова частина історії КПРС, розвитку Радянської держави, яскрава сторінка боротьби народу за побудову соціалізму і комунізму. Гідний вклад у її літопис внесла Ленінська Комуністична Спілка Молоді України — бойовий загін ВЛКСМ. За 60 років, що минули з часу утворення ЛКСМУ, немало зроблено для вивчення й популяризації бойового шляху республіканської комсомольської організації, видано численну різноманітну літературу з її історії.

В історіографії комсомолу умовно можна виділити три основні періоди. Протягом першого (20-ті — середина 30-х років) було видано значну кількість брошур агітаційного характеру, мемуарів, збірників статей, авторами яких виступали безпосередні учасники утворення ЛКСМУ, її активні діячі, а також очевидці тих подій: О. Сотниченко, С. Білокриницький, С. Лейкін, В. Фастовський, А. Яковлев, М. Окулик, М. Адамов-Рудинський та багато інших³. Це були переважно невеликі за обсягом популярні описові праці, побудовані не на документах, а на особистих спогадах і спостереженнях їх авторів. Основну увагу вони приділяли висвітленню боротьби молоді Росії проти царизму, за встановлення диктатури пролетаріату, організації перших соціалістичних спілок робітничої молоді, розгортанню революційного руху серед учнів та студентів, мужній боротьбі юнаків і дівчат на барикадах Жовтневої революції, їх героїзму на фронтах і в тилу в роки громадянської війни та іноземної інтервенції. Значне місце у згаданих працях займали питання утворення ЛКСМУ.

Важливу роль у розробці історії ЛКСМУ відіграв заснований у 1923 р. історико-комсомольський журнал «Комуністичний юнацький рух». На його сторінках публікувалися документи, статті, спогади і рецензії. Їх авторами були активні діячі комсомолу, історики й письменники. Але у 1933 р., після виходу шістнадцятого номера, журнал, на жаль, припинив своє існування, що було одним з показників загального скорочення числа праць з різних питань історії ЛКСМУ, надрукованих у той час.

У цей же період зроблено перші спроби створення наукової історії ЛКСМУ. Зокрема, активні діячі комсомолу С. Білокриницький та І. Зарва написали короткі нариси з історії ЛКСМУ⁴. Водночас готувалися праці з історії місцевих комсомольських організацій. Так, у 1923—1930 рр. побачили світ книги з історії Дніпропетровської, Запорізької, Луганської, Кременчуцької, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Харківської та інших організацій⁵. Вони відіграли певну роль у вихованні молоді на революційних традиціях і містили інформаційний

³ А. Сотниченко. Молодежь в царском подполье, Харьков, 1924; С. Білокриницький. В один союз, Харків, 1929; С. Лейкін. Донецкая молодежь в пролетарской революции, Харьков, 1930; В. Фастовський. Трипільська трагедія, Харків, 1926; А. Яковлев, М. Окулик. На шляху шукань, Харків, 1925; М. Адамов-Рудинський. Київський комсомол у німецько-гетьманському підпіллі 1918 р., Харків, 1932; та ін.

⁴ С. Білокриницький. Короткий нарис по історії КСМУ, Харків, 1924; І. Зарва. Короткий нарис історії ЛКСМУ, Харків, 1928.

⁵ Дніпропетровський комсомол в ілюстраціях, Дніпропетровськ, 1930; 6 лет, которые нас закаляли, Запорожье, 1924; 10 лет Луганского комсомола, Луганск, 1929; За пять лет, Кременчуг, 1923; В. Зельцер. Десять лет комсомола Николаевщины, Николаев, 1927; Десять лет, Одесса, 1927; Збірник з історії ЛКСМУ на Полтавщині, Полтава, 1928; Зародження харківського комсомолу, Харків — Одеса, 1934; X років комсомолу Мелітопольщини. Мелітополь, 1929.

матеріал про діяльність окремих організацій. Однак у цілому науковий рівень цих праць залишався невисоким, їх автори часто припускали методологічні й фактичні помилки, висвітлювали історію комсомольських організацій відірвано від життя країни й нації, недостатньо розкривали роль В. І. Леніна в утворенні комсомолу.

З середини 30-х до середини 50-х років, що становлять другий період у розвитку історіографії комсомолу, випуск праць з цієї проблематики різко скоротився. Деяке пожвавлення спостерігалось лише у ювілейні роки — напередодні 20-річчя і 30-річчя ЛКСМУ. Наприклад, у 1939 р. було видано колективну монографію «Двадцять років Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України (Короткий нарис з історії комсомолу)», збірник документів «Мобілізації комсомолу України на фронті громадянської війни», а в 1949 р. — «XIV з'їзд ЛКСМУ» та ін. У роки Великої Вітчизняної війни випускалося багато популярних видань про революційні й бойові традиції комсомолу, які надихали радянську молодь на боротьбу з фашистськими окупантами.

Третій, якісно новий, період розробки комсомольської проблематики розпочався у середині 50-х років, після XX з'їзду КПРС. У цей час створилися винятково сприятливі умови для творчого розвитку науки, для зростання наукових кадрів і вдосконалення їх професійної майстерності, значно розширилася поліграфічна база, створено нові видавництва, почали виходити нові журнали, а також періодичні збірники праць наукових установ і учбових закладів, наукові конференції стали важливим методом творчої розробки різних питань історичної науки.

Після XX з'їзду, особливо в період підготовки до святкування 50-річчя ВЛКСМ, проблеми історії комсомолу, молодіжного руху викликали особливий інтерес науковців і широких кіл громадськості, що зумовило появу великої кількості наукових і науково-популярних праць. Їх вихід свідчив про те, що комсомольсько-молодіжна проблематика стала важливим напрямом історико-партійної науки.

Величезний вплив на активізацію досліджень з історії комсомолу на якісно новому рівні мали рішення XXIII, XXIV і XXV з'їздів КПРС, постанови ЦК КПРС, праці Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва, зокрема його промови на урочистому Пленумі ЦК ВЛКСМ 25 жовтня 1968 р., Всесоюзному зльоті студентів 19 жовтня 1971 р., XVII і XVIII з'їздах ВЛКСМ.

Важливе значення для розробки історії комсомолу мало й створення в 1969 р. Вищої комсомольської школи при ЦК ВЛКСМ, професорсько-викладацький склад якої мав проводити науково-дослідну роботу в галузі історії ВЛКСМ та сучасного міжнародного молодіжного руху. У 1977 р. при Республіканській комсомольській школі при ЦК ЛКСМУ було створено кафедру комсомольського будівництва.

У 1975 р. почала працювати громадська рада по координації наукових досліджень проблем комуністичного виховання молоді при ЦК ВЛКСМ і Академії педагогічних наук СРСР, до складу якої входить секція історії ВЛКСМ. У 1978 р. при Республіканській раді по координації науково-дослідної роботи в галузі історії партії та партійного будівництва Інституту історії партії при ЦК Компартії України і Міністерства вищої і середньої освіти УРСР створено окрему секцію з історії ВЛКСМ і комуністичного виховання молоді. Основним завданням цих секцій є координація досліджень, створення наукових колективів для вивчення найбільш актуальних проблем, перспективне планування наукових розробок.

З 1967 р. регулярно проводяться міжнародні, всесоюзні та республіканські науково-теоретичні і науково-практичні конференції, які сприяють активізації розробки питань історії комсомолу. Так, ще у 1967 р. ЦК ВЛКСМ, Академія наук СРСР, Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти СРСР провели всесоюзну науково-теоретичну конференцію «Соціалізм і молодь». У 1968 р. відбулася міжнародна конференція «Жовтень і молодь», у 1970 р. — всесоюзна теоретична конференція «В. І. Ленін і революційне виховання молоді», у 1976 р. — всесоюзна науково-теоретична конференція «XXV з'їзд КПРС і актуальні проблеми комуністичного виховання молоді», у 1971 р. — республіканська науково-теоретична конференція з питань патріотичного та інтернаціонального виховання молоді, у 1978 р. — республіканська науково-практична конференція «Шляхи дальшого вдосконалення стилю роботи комсомольських організацій» тощо.

Отже, Комуністична партія створила теоретичну, наукову й організаційну базу для дослідження історії ВЛКСМ як складової частини історико-партійної науки. У відповідь на піклування партії історики комсомолу написали ряд оригінальних монографічних праць, характерною особливістю яких є ґрунтовний науковий аналіз порушених питань, їх актуальність, чіткість постановки, об'єктивність висвітлення. До цих праць, насамперед, належать монографії О. М. Ацаркіна, О. С. Трайніна, К. М. Лебедева, М. В. Трущенко, В. О. Сулемова, І. М. Михайловського, П. Т. Тронька, В. В. Привалова⁶. Названі і наступні праці цих авторів — піонерів у дослідженні історії комсомолу — привернули увагу науковців до розробки проблем молоді, до дальшого вдосконалення вивчення історії Ленінської Комуністичної Спілки Молоді і міжнародного молодіжного руху. Вони досліджували боротьбу робітничої молоді під керівництвом партії більшовиків проти царизму і капіталізму, показували її безправне становище в дореволюційній Росії та марні спроби дрібнобуржуазних партій привернути трудящу молодь на свій бік. У монографіях широко й всебічно розкрито процес утворення соціалістичних спілок робітничої молоді, участь юнаків і дівчат у підготовці і проведенні Великої Жовтневої соціалістичної революції. Одне з центральних місць у них займають питання утворення комсомолу, широко висвітлюється роль В. І. Леніна і Комуністичної партії у створенні організації молоді нового типу, показано історичне значення промови В. І. Леніна на III з'їзді РКСМ.

У ряді монографій розкриваються питання організаційного та ідейного зміцнення комсомольських організацій, висвітлюється боротьба партії і комсомолу проти троцькістів, «нової опозиції», троцькістсько-зінов'євського блоку, правих опортуністів і націонал-ухильників. Велике місце дослідники приділяли боротьбі комсомольських організацій країни за здійснення ленінського плану будівництва соціалізму в СРСР.

До наукового обігу було введено також багато цікавих документів і матеріалів про боротьбу молоді проти німецько-фашистських окупантів у роки Великої Вітчизняної війни, зокрема про героїзм молодих

⁶ А. Н. Ацаркин. Жизнь и борьба рабочей молодежи в России (1900 — октябрь 1917 г.), М., 1965; А. С. Трайнин. Партия большевиков — руководитель революционного движения рабочей молодежи в 1917 году, Краснодар, 1965; К. М. Лебедев. За власть Советов, Л., 1968; Н. В. Трущенко. Партия и комсомол (1918—1920 гг.), Горький, 1966; В. А. Сулемов. Союз молодых борцов, М., 1971; И. Михайловский. Комсомол Украины в борьбе за построение социализма в СССР, Львов, 1966; П. Тронько. Подвиг твоих батьків, К., 1968; В. В. Привалов. Образование Коммунистического Интернационала Молодежи, Л., 1968.

партизанів і підпільників, а також юнаків і дівчат, що кували перемогу у радянському тилу⁷.

Таким чином, на останньому етапі розвитку історіографії комсомолу історики досліджували найважливіші періоди й проблеми молодіжного руху і внесли великий вклад у розробку історії ВЛКСМ і ЛКСМУ. Їх праці значною мірою допомогли авторському колективу при підготовці фундаментальної узагальнюючої монографії — «Історія Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України», перше видання якої вийшло у 1968 р., а наступні — у 1971, 1978 і 1979 рр. При написанні і підготовці книги до друку редакційна колегія і авторський колектив керувалися рішеннями з'їздів Комуністичної партії, пленумів її ЦК, широко використали ленінську теоретичну спадщину. В «Історії...» розкрито видатну роль В. І. Леніна і Комуністичної партії в утворенні та зміцненні комсомолу, показано форми й методи партійного керівництва спілкою. У книзі наголошується, що джерелом сили комсомолу є повсякденна виховна робота, керівництво ним з боку Комуністичної партії. Історія ЛКСМУ викладається в праці у нерозривному органічному зв'язку з історією партії, ВЛКСМ, боротьбою трудящих нашої країни проти самодержавства й буржуазії, за перемогу соціалізму і комунізму, у зв'язку з розвитком міжнародного революційного юнацького руху. У монографії показано роль учнів і соратників В. І. Леніна у вихованні молодих комсомольських працівників і активістів, новаторів виробництва. На сторінках книги згадується понад 1000 прізвищ. «Історія Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України» — це перша праця, в якій на багатому фактичному матеріалі всебічно висвітлено історію молодіжного руху в республіці з кінця XIX ст. до наших днів. Її вихід був подією в ідейному і науковому житті республіки і, насамперед, позитивно позначився на активізації розробки питань історії ЛКСМУ.

Рамки журнальної статті не дають змоги навіть назвати авторів численних розвідок з даної проблематики, які з'явилися на сторінках «Українського історичного журналу», різних вісників та міжвузівських збірників. Тому обмежимося розглядом лише монографічних праць. У 1974 р. І. М. Михайловський, продовжуючи плідно працювати над дослідженням проблем молодіжного руху, видав у Львові монографію «В. І. Ленін про роль і місце молоді в революційному перетворенні суспільства», в якій проаналізував праці В. І. Леніна з питань політичного і економічного становища трудящих, створення самодіяльних організацій пролетарської молоді, принципів партійного керівництва ними, участі підростаючого покоління у революційній боротьбі та завдань комсомолу в будівництві комуністичного суспільства. Відомий дослідник історії комсомолу І. Я. Ковальов вперше узагальнив і проаналізував діяльність ЛКСМУ в справі мобілізації молоді на зміцнення оборони країни. У його монографії «Комсомол и оборона Родины (1921—1941 гг.)», виданій 1975 р., розкрито суть ленінських заповітів молоді про захист соціалістичного суспільства, показано роль комсомолу як школи патріотичного та інтернаціонального виховання підростаючого покоління, шефство спілки над Військово-Морським Флотом і Військово-Повітряними Силами. У 1975 р. вийшла монографія Я. М. Серіщева «Молодь — активна сила в боротьбі за комунізм», в якій висвітлено такий важливий аспект діяльності комсомолу, як ідейне загарту-

⁷ Ленинский комсомол в Великой Отечественной войне, М., 1975; Г. М. Міщенко, М. М. Матвійчук. Виховані партією, К., 1960; И. П. Стафийчук. Комсомол Украины в партизанском движении, М., 1968; та ін.

вання і марксистсько-ленінське виховання молоді, вироблення у неї комуністичного ставлення до праці. Певний вклад у розробку історії комсомолу вніс кримський історик Г. С. Бабичев. Його монографія «Есгафета поколений» (Сімферополь, 1973) присвячена славному шляху, пройденому комсомольською організацією Криму протягом 1917—1971 рр.

Позитивним є й той факт, що, поряд з істориками, активну участь у розробці історії ЛКСМУ брали і беруть секретарі ЦК ЛКСМУ та інші керівні комсомольські працівники⁸. В їх книгах узагальнюється діяльність республіканської комсомольської організації протягом певного періоду, наводиться багатий фактичний матеріал про різні аспекти роботи ЛКСМУ. Однак жодний колишній секретар ЦК ЛКСМУ не виступив із спогадами про роботу на цій посаді.

У більшості випадків публікація істориками статей, брошур та монографій з комсомольської проблематики була безпосередньо пов'язана з підготовкою ними дисертаційних праць і часто, на жаль, після їх захисту дослідження даної теми припинялося. Першу кандидатську дисертацію в країні було захищено в 1940 р. Після шестирічної перерви, викликаной Великою Вітчизняною війною, кількість дисертацій безперервно зростає. Загалом з 1947 р. по листопад 1977 р. було захищено 1221 кандидатську і докторську дисертації, з них 947 — істориками (на Україні — 147). Причому в останнє десятиріччя дослідження різних питань історії комсомолу перестало бути монополією лише істориків, до їх розробки активно включилися педагоги, філософи, економісти, журналісти, юристи й філологи. Після святкування 50-річчя ВЛКСМ значно зріс інтерес дослідників до розробки молодіжних проблем. Якщо у 1947 р. було захищено 4 дисертації, у 1948 р. — 2, а починаючи з 1951 по 1967 р. — по 10—12, то у 1968 р. було захищено вже 43 кандидатські дисертації, 1969 р. — 44, 1970 р. — 63, 1971 р. — 69, 1972 р. — 73, 1973 р. — 81 і в 1974 р. — 107. У наступні роки кількість захищених дисертацій зменшується. Цю обставину, мабуть, можна пояснити тим, що, по-перше, найбільш доступні проблеми і періоди були висвітлені і виникла необхідність глибшого вивчення так званих «важких» проблем, до чого ще не були готові ні аспіранти, ні їхні наукові керівники; по-друге, підвищилися вимоги до кандидатських і докторських дисертацій. В результаті цього у 1975 р. було захищено 82 дисертації, у 1976 р. — 56 і в 1977 р. — 52.

Для активізації досліджень у галузі молодіжної проблематики, як уже зазначалося, при Республіканській координаційній раді з історії партії та партійного будівництва було створено секцію історії ВЛКСМ і комуністичного виховання молоді, яка розробила приблизну тематику актуальних досліджень, що охопила 62 теми, і розіслала її на опорні кафедри. Однак такі штучні заходи не можуть бути дійовими. Завдання полягає в тому, щоб самі кафедри і особливо наукові керівники дисертантів активніше займалися науковою розробкою названих вище проблем.

⁸ Л. В. Гладка. Комсомол України — бойовий загін ВЛКСМ, К., 1954; В. І. Дрозденко. Народження подвигу, К., 1957; М. К. Кириченко. Каждому комсомольцу — поручение по душе, М., 1959; Ю. Н. Єльченко. Крыла нашей эпохи, К., 1962; його ж. Бойовий помічник партії, К., 1963; О. С. Капто. І рості, і діяти (Суспільна активність як моральна риса молодих будівників комунізму), К., 1966; його ж. Молоді — комуністичну ідейність, К., 1972; А. І. Корнієнко. Надійний помічник партії, К., 1968; його ж. Молодим усі шляхи відкриті, К., 1979.

Не можна сказати, що все гаразд і в справі підготовки вчених вищої кваліфікації. Історики країни до 1978 р. захистили лише 26 докторських дисертацій з історії революційного юнацького руху, історії ВЛКСМ, партійного керівництва комуністичним вихованням молоді. Першим на Україні докторську дисертацію на тему «Комсомол України в період соціалістической реконструкції народного хозяйства Советского Союза (1926—1937 гг.)» захистив у 1967 р. І. М. Михайловський. Наприкінці 1978 р. історик І. Я. Ковальов успішно захистив докторську дисертацію на тему «Ленинский комсомол — активный помощник Коммунистической партии в военно-патриотической работе среди молодежи (1921 — июнь 1941 г.)». Це, очевидно, і все. Незважаючи на те, що протягом 1972—1978 рр. Координаційна рада затвердила 11 тем докторських дисертацій, поки що жодна з них не захищена.

Враховуючи сучасні підвищені вимоги партії до суспільних наук, зростання завдань комуністичного будівництва, дослідникам молодіжних проблем належить ще багато зробити. Практика реального соціалізму вимагає розширення діапазону і поглиблення змісту наукових досліджень найрізноманітніших періодів і проблем. Одним з центральних завдань лишається вивчення й висвітлення поглядів основоположників марксизму-ленізму з питань теорії та історії молодіжного руху. Як відомо, В. І. Ленін всебічно розвинув і збагатив марксистське вчення про роль молодого покоління у революційній боротьбі, в будівництві нового суспільства. Тимчасом вчені нашої республіки ще не створили фундаментальних праць з цього питання. Чекають на своїх дослідників і такі проблеми, як погляди В. І. Леніна на місце і роль робітничої молоді в загальнопролетарському русі; ідейно-організаційні основи революційного молодіжного руху; принципи партійного керівництва комсомолом, взаємовідносини марксистської партії з спілками молоді; боротьба проти впливу на юнацтво буржуазних і дрібнобуржуазних антиленінських течій; вчення про комуністичне виховання молодого покоління; комсомол як резерв і помічник партії. Розробка теоретичної спадщини В. І. Леніна допоможе успішніше боротися проти буржуазних фальсифікаторів, глибше розкрити інтернаціональне значення ленінізму для міжнародного комуністичного і демократичного молодіжного руху.

Важливе завдання істориків — всебічне вивчення і наукове узагальнення досвіду партійного керівництва комсомолом. В історико-партійній науці ця проблема — одна з основних, що зумовлюється важливістю самого об'єкту дослідження і недостатньою розробкою питань партійного керівництва ВЛКСМ. Як свідчить уся історія ВЛКСМ, успішна діяльність комсомольських організацій можлива тільки під проводом комуністів, і заслуга ленінської партії полягає саме в тому, що вона вперше в світі здійснювала і здійснює керівництво спілкою молоді в умовах диктатури пролетаріату, соціалістичного і комуністичного будівництва, спрямовує енергію юнаків і дівчат у русло соціально-політичної боротьби за перемогу нового ладу, мобілізує їх на розв'язання загальнонародних завдань. Її досвід є корисним і для роботи молодіжних спілок у братніх країнах соціалізму, має велике значення для дальшого згуртування юнаків і дівчат світу під прапором марксизму-ленінізму. Тому створення праці про партійне керівництво діяльністю комсомолу в цілому і різні його аспекти залишається важливим обов'язком істориків.

Відомо, що ленінський курс на будівництво соціалізму КПРС відстояла і втілила в життя у ході запеклої боротьби з «лівими» й правими опортуністами, націонал-ухильниками. У цей час, як і завжди, її вірним

помічником виступала ВЛКСМ. Досвід комуністів і комсомольців першої у світі соціалістичної держави стане в пригоді спілкам молоді усіх країн у процесі викриття ними суті фальшивих тверджень різних псевдореволюціонерів, які намагаються, прикриваючись «лівою» фразою, розколоти молодіжний комуністичний рух. Завданням радянських дослідників є вивчення і висвітлення боротьби комсомолу під керівництвом КІПСР проти антиленінських течій.

Чекають на розробку й такі проблеми, як місце і роль Ленінської Комуністичної Спілки Молоді в політичній системі суспільства, теорія й історія комсомольського будівництва, форми і методи роботи спілки, питання ідейного виховання та політичної освіти, інтернаціональна діяльність ЛКСМУ, робота комсомольської преси, комсомол і Ради, комсомол і профспілки, студентство й учнівство, питання побуту і дозвілля юнацтва, спортивно-масова робота, керівництво піонерською організацією та її історія, досвід діяльності братніх спілок молоді тощо.

Варто звернути увагу на підготовку фундаментальних праць про створення і перші кроки комсомолу, його діяльність як помічника партії у відбудові народного господарства в 1921—1925 та в 1945—1950 рр., у роки соціалістичної індустріалізації і колективізації сільського господарства, про комсомольське будівництво в роки Великої Вітчизняної війни і особливо про досвід роботи спілки в умовах розвинутого соціалізму. У зв'язку з успішним в основному дослідженням різних періодів історії ВЛКСМ, нагромадженням значного фактичного матеріалу посталو, як одне з головних, завдання глибокого вивчення питань джерелознавства та історіографії.

Ще недостатньо вивчаються досвід роботи комсомолу в справі комуністичного виховання молоді, проблеми суспільно-політичної активності молоді (виховання почуття господаря виробництва, участь у русі раціоналізаторів і винахідників, в управлінні виробництвом), процеси виховання почуття громадянської відповідальності й дисциплінованості юнаків та дівчат, зростання культурно-технічного рівня молодого покоління робітничого класу та колгоспного селянства, участь молоді у русі за комуністичну працю і вдосконалення соцзмагання, професійна орієнтація молоді, інтернаціональне виховання юнаків і дівчат, виховання їх у дусі дружби і братерства радянських народів.

Необхідно активізувати вивчення проблем міжнародного молодіжного руху: політичних процесів, що відбуваються в середовищі молоді капіталістичних країн на сучасному етапі, соціально-класової суті різних течій у молодіжному русі, історії молодіжного руху в країнах, що розвиваються. Виникла потреба узагальнити великий досвід роботи спілок молоді соціалістичних країн.

В обстановці різкого загострення ідеологічної боротьби між світом соціалізму і капіталізму наші вороги роблять головну ставку на ідейне роззброєння молоді, намагаються послабити її революційний ентузіазм, пригупити класову самосвідомість, протиставити її старшому поколінню. В «психологічній війні» проти Радянського Союзу імперіалісти силкуються нав'язати молодому поколінню буржуазні ідеї та мораль. Завдання радянських істориків у цих умовах полягає в тому, щоб вести непримиренну боротьбу з буржуазними фальсифікаторами історії комсомолу. На жаль, у республіці з цього питання ще не надруковано жодної монографії.

Активізація досліджень з проблем молоді вимагає розширення не тільки їх тематичного і хронологічного діапазону, а й підвищення, і це головне, якісного, наукового рівня праць. Можна вважати, що процес збирання й узагальнення фактичного матеріалу, як домінуючий, завер-

шився. Нині завдання полягає в тому, щоб розкривати суть явищ і виробляти практичні рекомендації. Кожна тема дослідження має бути наближеною до сучасності, до вимог сьогодення. Наукова й практична цінність досліджень — головний критерій їх оцінки. Лише такий підхід сприятиме зростанню ефективності всієї роботи вчених і успішній реалізації завдань, що їх ставить партія перед представниками суспільних наук.

Ю. В. Бабко

СОСТОЯНИЕ И ЗАДАЧИ НАУЧНОЙ РАЗРАБОТКИ ИСТОРИИ ЛКСМУ

Резюме

В статье рассматривается состояние исследования деятельности комсомола Украины как одного из боевых отрядов ВЛКСМ, намечаются проблемы, требующие дальнейшей научной разработки и освещения.

Повідомлення

ТРУДЯЩІ УКРАЇНИ В БОРОТБІ ЗА ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ ТРЕТЬОГО РОКУ ДЕСЯТОЇ П'ЯТИРІЧКИ

В. П. СИДОРЕНКО (Київ)

Втілюючи в життя історичні рішення XXV з'їзду КПРС, радянський народ з величезною силою демонструє перед усім світом свою беззавітну відданість справі партії Леніна, монолітну згуртованість навколо ленінського Центрального Комітету, Політбюро ЦК КПРС на чолі з Генеральним секретарем ЦК КПРС, Головою Президії Верховної Ради СРСР товаришем Л. І. Брежнєвим, одностайне схвалення і підтримку внутрішньої і зовнішньої політики партії і держави. До нових висот у розвитку економіки, соціальних відносин, духовного розвитку піднялася наша Вітчизна, зросла її могутність і міжнародний авторитет.

1978 рік ознаменувався важливими в політичному й економічному відношенні подіями. Він був першим роком дії нової Конституції СРСР. У липні відбувся Пленум ЦК КПРС, який розробив розгорнуту програму дальшого піднесення сільського господарства на найближчу перспективу. З величезним інтересом радянські люди зустріли вихід у світ книг Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва «Мала земля», «Відродження» і «Цілина», які викликали широкий резонанс у всьому світі. Наприкінці року відбулися листопадовий Пленум ЦК КПРС, десята сесія Верховної Ради СРСР, що накреслили програму соціального й економічного розвитку країни на наступний рік.

1978 рік, як і два попередні роки десятої п'ятирічки, відзначився великими досягненнями на всіх ділянках суспільного виробництва. «Це були добрі роки. Багато що вдалося зробити. Багато що змінилось на краще,— зазначав у своєму виступі на листопадному (1978 р.) Пленумі ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнєв.— Радянський народ, партія живуть напруженим, насиченим життям, наполегливо працюють над виконанням соціально-економічної програми, висунутої XXV з'їздом КПРС»¹.

Трудящі Союзу РСР, у тому числі й Української РСР, наполегливо працювали над виконанням завдань третього року п'ятирічки. В єдиному народногосподарському комплексі Радянська Україна досягла значних успіхів на всіх найважливіших ділянках комуністичного будівництва. Національний доход, наприклад, за три роки зріс на 14,3% і в 1978 р. перевищив 75 млрд. крб., як і намічалось п'ятирічним планом. Приріст промислового виробництва у 1978 р. порівняно з 1977 р. становив 4,4%².

На основі широко розгорнутого соціалістичного змагання в республіці достроково було виконано річний план за обсягом реалізації і виробництва більшості найважливіших видів промислової продукції. Виробництво засобів виробництва збільшилося порівняно з 1977 р.

¹ «Радянська Україна», 28 листопада 1978 р.

² «Радянська Україна», 25, 31 січня 1979 р.

на 4,5%, а предметів споживання — на 4,2%. Зростання виробництва продукції становило, наприклад, у галузі електроенергетики 103%, хімічної і нафтохімічної промисловості — 105%, машинобудування і металообробки — 109%³.

З перших днів 1978 р. у республіці, як і в країні в цілому, розгорнулося соціалістичне змагання за виконання річних планів до першої річниці нової Конституції СРСР. І майже 3,5 млн. робітників підприємств різних галузей народного господарства України дотримали свого слова. Понад 900 тис. передовиків виробництва і більш як 50 тис. трудових колективів республіки до цієї дати виконали трирічне завдання⁴.

Машиніст електровоза локомотивного депо Чоп С. Гайдамашко та його помічник М. Жигулін виступили ініціаторами змагання за виконання п'ятирічного завдання по економії електроенергії до першої річниці нової Конституції СРСР. За 2 роки і 8 місяців на особистий рахунок вони записали 72,5 тис. квт-год. електроенергії при зобов'язанні на п'ятирічку 60 тис. квт-год.⁵

Працюючи під девізом «Ударному року — ударний фініш», молодий вибійник горлівської шахти ім. Леніна (Донецька область) Л. Тертичний, застосувавши стахановський метод розподілу праці в уступі, за зміну нарубав 239 т вугілля, що становить 35 норм. Тим самим він побив рекорд вибійника цієї шахти М. Картавого, який за зміну виконав 32 норми⁶.

Бойовим девізом багатьох колективів УРСР став заклик трудящих Ростовської області «Працювати без відстаючих!». На Україні почин ростовчан підтримали понад 10 тис. колективів підприємств і організацій, 100 цехів, відділків, змін і бригад⁷. Зокрема, в Харківській області під цим девізом працювали колективи сотень підприємств і організацій, близько 10 тис. бригад, більше 170 тис. виробничників⁸.

У десятій п'ятирічці на Україні народилося чимало різноманітних починань: «Кожному дню п'ятирічки — найвищу віддачу!», «Завдання п'ятирічки по продуктивності праці — достроково!» та ін.

Велику увагу партія приділяла підвищенню ефективності виробництва і якості роботи, неухильному піднесенню всіх галузей народного господарства. Протягом останніх років проведено значну роботу по впровадженню у виробництво досягнень науки і техніки. У 1978 р. на Україні було створено близько 800 найменувань зразків нових типів машин, устаткування, апаратів, приладів і засобів автоматизації, на промислових підприємствах встановлено 2,6 тис. комплектів механізованих поточкових і автоматичних ліній, комплексно механізовано й автоматизовано 1,7 тис. дільниць, цехів і виробництв. Освоєно і почато серійний випуск більш як 900 найменувань нових видів промислової продукції⁹⁻¹⁰.

З великим трудовим піднесенням і ентузіазмом трудящі Української РСР зустріли рішення листопадового (1978 р.) Пленуму ЦК КПРС, заклик товариша Л. І. Брежнева працювати ще ефективніше, з більшою віддачею. 18 грудня колектив Західноукраїнського виробничого об'єднання доповів про виконання плану 1978 р. У той день було вн-

³ «Радянська Україна», 25 січня 1979 р.

⁴ «Радянська Україна», 13 жовтня 1978 р.

⁵ «Закарпатська правда», 2 листопада 1978 р.

⁶ «Молодь України», 28 грудня 1978 р.; «Радянська Донеччина», 7 листопада 1978 р.

⁷ «Правда», 24 січня 1979 р.

⁸ «Соціалістична Харківщина», 12 січня 1979 р.

⁹⁻¹⁰ «Радянська Україна», 25 січня 1979 р.

дано на-гора 14 480 тис. т палива. Потужність шахт освоєно на 105,6%, а план продуктивності праці по видобутку вугілля виконано на 106,6% ¹¹.

У третьому році десятиї п'ятирічки введено в експлуатацію майже 500 важливих об'єктів. Став до ладу другий енергоблок на Чорнобильській атомній електростанції. Нині її потужність — 2 млн. квт. — майже вдвоє перевищує потужність усіх станцій, збудованих за планом ГОЕЛРО. Ця атомна електростанція постачатиме енергію індустріальним районам не тільки України, а й Білорусії та Молдавії ¹². Збільшено випуск сталі на Донецькому, Єнакіївському і Макіївському металургійних заводах. На 15 млн. залізної руди збільшено потужність Північного в Кривому Розі і Дніпровського в Комсомольську гірничо-збагачувальних комбінатів ¹³. Напередодні нового року вступив у дію реконструйований трубоелектрозварювальний цех Новомосковського трубного заводу. В оснащенні найновішим технологічним устаткуванням цього велетня, розрахованого на випуск мільйона тонн труб для нафтовиків Сибіру, взяли участь понад 20 підприємств і організацій країни ¹⁴.

Почала діяти міжнародна поромна переправа Іллічівськ—Варна, збудована за рекордно короткий строк — 2,5 року. Кожний з універсальних трипалубних поромів здатний прийняти 108 залізничних вагонів. Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев поздоровив учасників будівництва з видатною трудовою перемогою ¹⁵. Введено в дію 133-кілометрову залізничну лінію Долинська—Помічна, яка з'єднає п'ять районів Кіровоградщини. ЦК Компартії України і Рада Міністрів УРСР надіслали усім учасникам будівництва привітання ¹⁶. Першу продукцію видали новозбудовані цукрозаводи у Львівській і Полтавській областях, Вознесенський шкіряний завод, бавовнопрядильна фабрика в Макіївці, молочні заводи в Краснопереконську й Горлівці ¹⁷.

Усе це досягнуто завдяки братерському співробітництву народів Радянського Союзу, їх натхненній праці. Так, з різних куточків РРФСР у Львівську область надходять автомобілі, трактори, сівалки, складні зерноочисні машини тощо. У 1978 р. господарства області одержали 266 тракторів з Володимира, Липецька, Ленінграда, Волгограда, а також понад 530 бортових вантажних автомобілів із Горького, Москви, Саранська. На збиранні врожаю третього року п'ятирічки працювало близько 450 ростовських і таганрозьких тракторів марки «Нива» і «Колос». Російські брати надсилають також молоковози, автомобілі-самоскиди, плуги тощо ¹⁸.

Значний вклад у підвищення ефективності виробництва внесли вчені республіки. «Практичне впровадження нових наукових ідей — це сьогодні не менш важливе завдання, ніж їх розробка» ¹⁹. Ці слова Л. І. Брежнева, сказані ним на XXV з'їзді партії, стали дороговказом

¹¹ «Вільна Україна», 13 лютого 1979 р.

¹² «Київська правда», 22 грудня 1978 р.

¹³ «Прапор комунізму», 4, 25 січня 1979 р.

¹⁴ «Радянська Донеччина», 30 січня 1979 р.

¹⁵ «Чорноморська комуна», 15 листопада 1978 р.

¹⁶ «Кіровоградська правда», 31 грудня 1978 р.

¹⁷ «Прапор комунізму», 4, 25 січня 1979 р.; «Зоря Полтавщини», 28 грудня 1978 р.

¹⁸ «Вільна Україна», 10 січня 1979 р.

¹⁹ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 5, К., 1976, стор. 493.

для всіх радянських учених, які постійно працюють над вдосконаленням форм зв'язку науки з виробництвом.

Багатотисячний колектив АН УРСР у 1978 р. успішно виконав свої соціалістичні зобов'язання. В народне господарство країни тільки вчені м. Києва впровадили понад 3 тис. наукових розробок з економічним ефектом близько 780 млн. крб., у тому числі на підприємствах і в організаціях — на 66 млн. крб.²⁰ Вчені АН УРСР одержали 1895 авторських свідоцтв, 44 працівники удостоєні звання лауреата Державних премій УРСР в галузі науки і техніки^{21–22}.

У виступі Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва на листопадовому (1978 р.) Пленумі підкреслювалося, що курс на ефективність невіддільний від прискорення науково-технічного прогресу. Більш як 1,2 млрд. крб.— такий економічний ефект від впровадження у виробництво в третьому році п'ятирічки новинок, запропонованих членами двомільйонного загону раціоналізаторів і винахідників. За підсумками 1978 р. Українську РСР визнано переможцем Всесоюзного соціалістичного змагання республік, країв та областей за досягнення найвищих показників у раціоналізаторській і винахідницькій роботі²³.

Багато славних трудових справ на рахунку колгоспників і робітників радгоспів Української РСР. Хлібороби України в 1978 р. виростили рекордний урожай зерна — 50,6 млн. т. Державі було продано 1 млрд. 84 млн. пудів зерна. Зокрема, великий вклад внесли колгоспи і радгоспи Одеської, Кіровоградської, Херсонської, Запорізької, Дніпропетровської, Вінницької, Полтавської та Харківської областей²⁴. Буяководи республіки заготовили 47,6 млн. т цукрових буряків. Зібрано також високий урожай льноволокна і 23,9 млн. т картоплі²⁵. «Усе це результат самовідданої праці наших чудових людей, передовиків і новаторів виробництва, котрі своєю майстерністю і вмінням переконливо показують, які великі резерви ми маємо буквально на кожному робочому місці»,— говорив член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Шербицький на Донецькій обласній партійній конференції, що відбулася в грудні 1979 р.²⁶

Зразки високопродуктивної праці показали тисячі механізаторів. Так, збирально-транспортна ланка Героя Соціалістичної Праці В. Вороніна з птахорадгоспу «Запорізький» Запорізької області п'ятьма комбайнами зібрала урожай з площі 1741 га і намотила 6049 т зерна. Механізатори ланки М. Сіроштана з колгоспу «Дніпро» Кобеляцького району Полтавської області чотирма комбайнами обмолотили хліба на площі 1325 га, видавши з бункерів 4203 т зерна²⁷.

Видатну трудову перемогу здобула оператор радгоспу ім. Червоної Армії Харківського району, лауреат Державної премії СРСР А. Я. Скоробогатова, яка у 1978 р. одержала від 200 закріплених за нею корів 600 т молока²⁸. Перше місце в обласному соціалістичному змаганні завоювала оператор А. П. Сологуб з радгоспу «Шпильківський» Києво-Святошинського району на Київщині. Вона наділа від 160 корів 680,2 т молока. Оператор Київської птахофабрики, лауреат

²⁰ «Вечірній Київ», 11 січня 1979 р.

^{21–22} «Радянська Україна», 31 березня 1979 р.

²³ «Вечірній Київ», 14 квітня 1979 р.

²⁴ «Радянська Україна», 25 січня 1979 р.

²⁵ «Радянська Україна», 25 січня 1979 р.

²⁶ «Радянська Україна», 24 грудня 1978 р.

²⁷ «Радянська Україна», 5 жовтня 1978 р.

²⁸ «Радянська Україна», 1 січня 1979 р.

Державної премії УРСР Л. П. Слуценко, доглядаючи 52 тис. курей, зібрала більш як 13 млн. штук яєць²⁹. Оператор по відгодівлі великої рогатої худоби з колгоспу «Україна» Зіньківського району Полтавської області, лауреат Державної премії СРСР М. Яременко у 1978 р. добився найвищого в області щодобового приросту ваги кожної тварини — 1217 грамів. При річному зобов'язанні одержати 1193 ц приросту ваги від закріплених за ним корів вже в жовтні він добився 1430 центнерів³⁰.

Кращих результатів у 1978 р. добилися чабани Миколаївської області, зокрема, М. Ф. Мозговий з радгоспу ім. Шмідта Очаківського району, який від 100 вівцематок одержав 137 ягнят і 5,7 кг вовни від вівці та Г. Г. Біленко з радгоспу ім. Луначарського Вознесенського району, який від 100 вівцематок одержав 123 ягнят і 4,7 кг вовни від вівці та ін.³¹

Прикладів про трудову звитягу не перелічити. «Кожного ранку десятки мільйонів людей,— говорив на XXV з'їзді КПРС Л. І. Брежнев,— починають свій черговий, звичайнісінький робочий день: стають біля верстатів, спускаються в шахти, виїждять у поле, схиляються над мікроскопами, розрахунками і графіками. Вони, мабуть, не думають про велич своїх справ. Але вони, саме вони, виконуючи накреслення партії, підносять Радянську країну до нових і нових висот прогресу. І, називаючи наш час часом великих звершень, ми віддаємо належне тим, хто зробив його таким,— ми віддаємо належне людям праці»³². Так тепло говорив Л. І. Брежнев про творців матеріальних і духовних цінностей рідної Вітчизни.

Партія і уряд високо оцінили самовіддану працю радянських людей в усіх галузях народного господарства країни. За підсумками Всесоюзного соціалістичного змагання у 1978 р. ЦК КПРС, Рада Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ нагородили Українську РСР, 9 областей, 13 міст, 45 районів, понад 270 передових колективів підприємств, об'єднань, будов, наукових та інших закладів, колгоспів і радгоспів республіки перехідними Червоними прапорами. 127 передових трудових колективів занесені на Всесоюзну Дошку пошани на Виставці досягнень народного господарства СРСР³³.

Дальшого розвитку набула освіта, медичне, побутове обслуговування населення. Введено в дію загальноосвітні школи на 187 тис. учнівських місць, лікарні — на 10 тис. ліжок, амбулаторно-поліклінічні заклади — на 17 тис. відвідань за зміну, багато інших об'єктів культурно-побутового призначення. У санаторно-курортних закладах, будинках відпочинку, на туристських базах лікувалось і відпочивало понад 9 млн. чол.³⁴

За досягнуті успіхи в навчанні й комуністичному вихованні учнів орденом Леніна нагороджено 134 вчителів України, орденом Жовтневої Революції — 231, орденом Трудового Червоного Прапора — 1508, орденом «Знак Пошани» — 3991, медалями «За трудову доблесть» і «За трудову відзнаку» — 4119 чол. Н. Ю. Войтенко, О. В. Гадяцький, М. П. Глухарьова, Н. О. Кириченко, І. А. Коровай, Є. М. Любомська, П. А. Масленников та Н. В. Онацька удостоєні звання Героїв Соціалістичної Праці³⁵.

²⁹ «Кіївська правда», 23 січня 1979 р.

³⁰ «Радянська Україна», 14 листопада 1978 р.

³¹ «Південна правда», 2 листопада 1978 р.

³² Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 5, стор. 482.

³³ «Робітнича газета», 28 лютого 1979 р.

³⁴ «Радянська Україна», 25 січня 1979 р.

³⁵ «Радянська освіта», 30 грудня 1978 р.

1978 рік — це початок здійснення грандіозної програми, накресленої липневим Пленумом ЦК КПРС по дальшому розвитку нашого сільського господарства, перетворенню його в сучасну галузь громадського виробництва. За рік капітальні вкладення в сільське господарство УРСР становили 5,1 млрд. крб., валовий дохід колгоспів — 7,9 млрд. крб., тобто збільшився порівняно з 1977 р. на 3%. Колгоспи і радгоспи за минулий рік одержали 42 тис. вантажних і спеціалізованих автомобілів, 54 тис. тракторів, 14 тис. зернозбиральних комбайнів, 4,5 тис. кукурудзозбиральних і 7 тис. силосозбиральних комбайнів тощо³⁶.

Комуністична партія і Радянський уряд повсякденно піклуються про підвищення життєвого рівня трудящих. У 1978 р. на Україні суспільні фонди споживання становили 18,6 млрд. крб. Середньомісячна заробітна плата робітників і службовців з урахуванням виплат і пільг з цих фондів перевищила 200 крб. Оплата праці колгоспників зросла на 5%. За рік на Україні споруджено 350 тис. впорядкованих квартир, що дало можливість поліпшити житлові умови 1,6 млн. чол.³⁷

Успіхи, досягнуті республікою, — це результат постійної уваги і допомоги ЦК КПРС і Радянського уряду, самовідданої праці робітників, колгоспників, інтелігенції, результат великої організаторської і політичної роботи партійних, радянських, профспілкових і комсомольських органів, усіх наших громадських організацій і господарських кадрів, зусилля яких на виконання головних завдань повсякденно спрямовує Центральний Комітет Компартії України.

Член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький у статті «Працювати творчо, високо-ефективно», надрукованій 27 лютого 1979 р. у газеті «Радянська Україна», писав: «...що не рік у радянських людей, то все крутіші діаграми зростання економіки, культури, добробуту. Що не рік — то нова підкорена висота.

За всім цим — все зростає піднесення політичної і трудової активності мас, все нові й нові джерела народної ініціативи, творчість кожної людини в будівничій праці. За нашими досягненнями — мудрість і прозорливість ленінської партії, її спрямовуюча воля».

1978 рік пройшов під знаком дальшого розгортання соціалістичного змагання за підвищення ефективності і якості роботи, успішне втілення в життя програми, накресленої XXV з'їздом КПРС. Масовим розквітом робітничої ініціативи ознаменувалося змагання за гідну зустріч першої річниці нової Конституції СРСР, 325-річчя возз'єднання України з Росією, всенародний рух за те, щоб 110-у річниці з дня народження В. І. Леніна відзначити вагомими трудовими успіхами. Нині трудящі Радянської України продовжують боротись за виконання завдань десятої п'ятирічки. Вони взяли на себе високі зобов'язання на 1979 рік. Більш як 900 тис. робітників і 50 тис. колективів дільниць, змін, бригад, ферм, ланок зобов'язалися виконати завдання чотирьох років до другої річниці Конституції СРСР і 300 тис. чол. намітили завершити десятую п'ятирічку до 110-ї річниці з дня народження В. І. Леніна³⁸.

Нові рубежі республіки в економічному і соціальному розвитку всебічно визначені в рішеннях грудневого (1978 р.) Пленуму ЦК Компартії України, в Державному плані економічного і соціального роз-

³⁶ «Радянська Україна», 25 січня 1979 р.

³⁷ Там же.

³⁸ «Радянська Україна», 1 лютого 1979 р.

витку Української РСР на 1979 р., затвердженому на дев'ятій сесії Верховної Ради УРСР.

Трудовники республіки натхненно працюють над виконанням бойового лозунгу сьогодишнього дня — перетворити 1979 рік у рік високопродуктивної, ударної праці.

ПІКЛУВАННЯ КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ ПРО РОЗВИТОК ТРУДОВОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДІ В РОКИ ПЕРШОЇ П'ЯТИРІЧКИ (1928—1932 рр.)

В. А. АТРОШЕНКО (Київ)

Керуючись заповідями В. І. Леніна, який підкреслював, що «тільки в праці разом з робітниками і селянами можна стати справжніми комуністами», що одне з головних завдань партії і комсомолу — виховувати «всіх з молодих років у свідомій і дисциплінованій праці»¹, Комуністична партія в роки першої п'ятирічки прагнула передати підростаючому поколінню славні трудові традиції робітничого класу, виховувати у юнаків і дівчат любов до праці, своєї професії, що мало важливе значення у залученні молоді до будівництва фундаменту соціалістичного суспільства.

Важливою формою трудового виховання молоді у ці роки було масове соціалістичне змагання. 20 січня 1929 р. «Правда» опублікувала статтю В. І. Леніна «Як організувати змагання?», що, по суті, дало могутній поштовх до розвитку трудового змагання радянського народу. 26 січня того ж року «Комсомольская правда» звернулася до всієї робітничої молоді із закликом розпочати Всесоюзне соціалістичне змагання. На початку березня ЦК ВЛКСМ опублікував лист до всіх комсомольців і молоді, в якому зазначалося: «Пам'ятаючи заповіді Ілліча, Центральний Комітет закликає всю робітничу молодь і червонопрапорний комсомол могутніми колонами вступити у змагання за здійснення поставлених перед ним завдань»².

Ініціативу Ленінського комсомолу підтримав ЦК ВКП(б). У його постанові від 11 лютого 1929 р. «Про чергові завдання комсомольської роботи і завдання партійного керівництва комсомолом»³, а також на XVI Всесоюзній партійній конференції (квітень 1929 р.) було запропоновано трудящим країни підтримати соціалістичне змагання, організоване за почином Ленінського комсомолу. Конференція особливо підкреслила, що «змагання і п'ятирічка нерозривно зв'язані між собою»⁴.

9 травня 1929 р. ЦК ВКП(б) прийняв спеціальну постанову «Про соціалістичне змагання фабрик і заводів»⁵. З відозвою «До всіх комуністів і комсомольців, до всіх пролетарів України» звернулася до трудящих республіки друга Всеукраїнська партійна конференція (кві-

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 302. 303.

² «Комсомольская правда», 7 березня 1929 р.

³ В. І. Ленін, КПРС про партійне керівництво комсомолом, К., 1978, стор. 163—170.

⁴ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, частина 2, К., 1954, стор. 575.

⁵ КПСС в резолюціях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 4, М., 1970, стор. 264—266.

тень 1929 р.). Директивний лист «Про соціалістичне змагання за зниження собівартості і поліпшення якості продукції» опублікував у березні 1929 р. ЦК КП(б)У. В цих, як і в багатьох інших документах партії, було показано велике значення соціалістичного змагання для трудового загартування підростаючого покоління, поставлено завдання залучити до нього широкої маси молоді, вказувалося на необхідність всемірної підтримки і поширення передових починів комсомолу. ЦК КП(б)У особливо підкреслив, що вся робота ЛКСМУ як найактивнішого помічника партії у будівництві соціалістичного суспільства у найближчий період повинна бути спрямована на виконання головних господарчих завдань, насамперед промфінплану, який базується на організації і здійсненні соціалістичного змагання за зниження собівартості і боротьбі за якість продукції⁶.

Організуючи соціалістичне змагання, комуністи показували молоді приклад у праці, виступали ініціаторами створення комсомольсько-молодіжних ударних бригад. Так, за завданням партійної організації шахти ім. Ілліча Кадіївського району комуніст Колодяжний організував молодіжну бригаду, залишився в ній працювати і вивів її у передові⁷.

По всій країні створювалися ударні бригади, ділянки, цехи, шахти, вибої і комуні, сотні юнаків і дівчат показували приклади зразкової праці. Бойовим лозунгом молоді став заклик «Даєш п'ятирічку за 4 роки!». Соціалістичне змагання набирало все більшої сили. В жовтні 1929 р. на Україні в лавах ударників було понад 20 тис. молодих трудівників, а на травень 1930 р. у республіці успішно працювало вже близько 100 тис. комсомольців-ударників⁸.

Важливою особливістю соціалістичного змагання трудящих в роки першої п'ятирічки було те, що в ньому вперше брало участь колгоспне селянство. Вже в квітні 1929 р. щоденно в редакцію газети «Радянське село» приходило 300—400 листів, в яких висвітлювався хід змагання колгоспників. Кожного дня до нього включалося понад 50 колгоспів республіки⁹.

У ході змагання трудівники села створювали нові колективні господарства, зміцнювали і розширювали вже існуючі. Чимало колгоспів було створено з ініціативи молоді. Комсомольські організації сіл уклали між собою договори про змагання по проведенню посівної, хлібозаготівель, по організації різних кампаній і заходів.

Соціалістичне змагання ще більше зміцнило союз робітничого класу і трудового селянства, породжувало нові форми їх співробітництва, додавало шефським зв'язкам ще більшу багатогранність. Так, у ході змагання на кращу колону і комсомольський осередок до посівної, оголошеного Київським окружкомом ЛКСМУ навесні 1929 р., заводи «Більшовик», «Червоний пахар» та інші змагалися з підшефними селами за принципом «підприємства знижують собівартість продукції, а селяни борються за підвищення врожаю»¹⁰.

Мобілізуючи молодь на ударну працю, партія і комсомол застосовували вже випробувані, а також нові форми пропаганди соціалістичного змагання, серед яких найбільш дійовими були тематичні вечори, лекції і бесіди про завдання змагання і його значення, збори,

⁶ Вісті ЦК КП(б)У, 1929, № 4—5, стор. 15.

⁷ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 10, спр. 2216, арк. 47.

⁸ «Комуніст», 8 жовтня 1929 р.; «Комсомолец-агітатор», 1930, № 9—10, стор. 9.

⁹ «Комуніст», 23 травня 1929 р.

¹⁰ «Комуніст», 22 лютого 1929 р.

засідання, зльоти юних ударників, спеціальні випуски стінних, усних, радіогазет, рапорти і бюлетені, лозунги і плакати, карнавали, мітинги і демонстрації молоді тощо. Зокрема, на будівництві Дніпрогесу, де 76% робітників становила молодь до 30 років¹¹, у ході кампанії за переукладання колективних договорів на початку 1932 р. партійною організацією будівництва було випущено понад 52 тис. листівок, лозунгів і плакатів-закликів, проведено 196 бесід у гуртожитках, організовано 230 робітничих і бригадних зборів, на яких були присутні 33 542 трудівники. У 15 гуртожитках було випущено світлогазети. За неповними даними в цих та інших заходах парткому взяли участь понад 110 тис. чол. В результаті цього були організовані 181 ударна і 281 госпрозрахункова бригада, в ряди партії вступили 314 найкращих ударників, комсомольська організація зросла на 627, а профспілкова — на 2 389 чол.¹²

У дальшому розгортанні соціалістичного змагання важливу роль відіграв Ленінський набір ударних бригад (січень—квітень 1930 р.). Так, якщо в кінці 1929 р. на київських підприємствах працювало 8 010 ударників, то вже на початок лютого 1930 р., завдяки Ленінському набору, кількість ударників у місті збільшилася до 29 959 чол.¹³ Усього ж по Україні на квітень 1930 р. армія ударників зросла більш ніж на 300 тис. чол.¹⁴ На багатьох підприємствах Артемівська, Запоріжжя, Києва, Луганська, Сталіно і Харкова всі члени ЛКСМУ стали ударниками¹⁵.

У ході всенародного соціалістичного змагання за виконання плану першої п'ятирічки в трудових колективах виникли нові форми і методи змагання молоді: зустрічні промфінплани і графіки, колективні господарсько-політичні договори про соцзмагання, виробничі переклички, ударні, госпрозрахункові і планово-оперативні бригади, групи винахідників і раціоналізаторів, громадські буксири, батальйони п'ятирічки, штурмові дружини, конкурси за професіями, ініціативні групи і багато інших.

Керуючи соціалістичним змаганням трудящих, Комуністична партія не лише розвивала і заохочувала нові починання, а й успішно використовувала у своїй виховній роботі вже випробувані форми змагання. Про це красномовно свідчить такий факт. У відповідь на заклик партії і комсомолу провести комуністичні суботники в фонд розвитку шкіл у Запорізькому окрузі в лютому 1929 р. пройшло 29 суботників, причому на будівництві Дніпрогесу він проходив два дні — в суботу і неділю. Лише на заводі «Комунар» у суботнику брали участь 3226 чол. На заводі «Інтернаціонал» молодь зібрала 2 тис. пудів металолому. Близько 11 700 крб., зароблених на цих суботниках, було передано у фонд розвитку шкіл¹⁶.

На суботниках, які проходили у 7 районах Артемівського округу, юнаки і дівчата заробили 35 576 крб., з них в одному лише Єнакіївському районі — 10 567 крб.¹⁷ У Маріупольському окрузі молодь пере-

¹¹ «Хроника Днепростроя», 1932, № 29—30, стор. 64.

¹² ПА ІПП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 10, спр. 2115, арк. 103, 104.

¹³ «Комуніст», 5 березня 1930 р.

¹⁴ Історія робітничого класу Української РСР, т. 2, К., 1967, стор. 158.

¹⁵ Історія Ленінського Коммунистического Союза Молодежи, К., 1978, стор. 268; «Комуніст», 5 березня 1930 р.

¹⁶ Партархів Запорізького обкому Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 1028, арк. 17—18.

¹⁷ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 1904, оп. 1, спр. 170-а, арк. 28.

дала у фонд розвитку шкіл 470 крб., а на будівництво трактора «Комсомолец України» — 804 крб.¹⁸

Слід відзначити, що соціалістичне змагання вийшло за межі окремих підприємств і установ, колгоспів і радгоспів. Широкого поширення набуло змагання між республіками, округами, районами. Так, у 1929 р. договір про соціалістичне змагання уклали Московський і Харківський округи. В 1930 р. ЛКСМ України прийняв пропозицію комсомольців Північного Кавказу змагатися за кращу організацію хлібозаготівель і, у свою чергу, запропонував їм, а також молоді Центрально-Чорноземної області боротися за розвиток свинарства. Навесні 1929 р. комсомольці Запоріжжя викликали на змагання у проведенні сільськогосподарських робіт молодь Херсона¹⁹.

Широкого поширення набуло також міжнародне революційне змагання, розпочате в 1929 р. за ініціативою робітників Московсько-Нарвського району Ленінграда і підтримане газетою «Комсомольская правда». В 1929 р. договори про змагання, що проходило під девізом «Хто краще працює для справи міжнародної пролетарської революції?», уклали комсомольські організації Харкова і Варшави, Дніпропетровська і Галле Мерзенбурга (Німеччина), Кременчука і Амендорфа, Києва і Закарпаття, яке у той час було під іноземним капіталістичним гнітотом²⁰, та ін.

В договорах про міжнародне революційне змагання комсомольці СРСР зобов'язувалися підвищувати свій ідейно-політичний рівень, боротися за високу продуктивність праці і культуру, подавати інтернаціональну допомогу братерським спілкам молоді капіталістичних країн в їх класовій боротьбі. Ті, в свою чергу, зобов'язувалися розширяти ряди передових спілок молоді, вчити і пропагувати марксистсько-ленінську теорію, широко проводити політичні кампанії, проявляти солідарність з робітничим класом Країни Рад.

Ще однією формою трудового виховання підростаючого покоління в роки першої п'ятирічки стали мобілізації партією комсомольців і молоді на новобудови Батьківщини. Восени 1929 р. комсомольська організація України мобілізувала 850 молодих робітників на роботу в шахти Кадіївки²¹. 23 листопада 1929 р. за рішенням бюро ЦК ЛКСМУ було оголошено мобілізацію 10 тис. комсомольців для роботи у вугільній промисловості²².

Виконуючи рішення VI Пленуму ЦК ВЛКСМ (грудень 1929 р.), у всій країні було проведено масові мобілізації юнаків і дівчат на найважливіші новобудови. Лише за рік (з липня 1929 р. по липень 1930 р.) Ленінський комсомол провів 10 всесоюзних мобілізацій і направив на важливі будови країни 44 350 чол.²³

У звітній доповіді секретаря ЦК ВЛКСМ О. Косарева IX Всесоюзному з'їздові комсомолу відзначалося, що вже на початок 1931 р. понад 350 тис. юних патріотів були мобілізовані на різні ділянки будівництва²⁴. ВЛКСМ продовжував відправляти молодь на будівництво Магнітогорського і Кузнецького металургійних комбінатів, на

¹⁸ Там же, ф. 333, оп. 1, спр. 215, арк. 6; спр. 225, арк. 2.

¹⁹ «Комуніст», 16 лютого, 9 липня 1929 р.; 1 липня, 3 вересня 1930 р.

²⁰ «Комуніст», 1 вересня, 5 листопада 1929 р.; 7 вересня 1930 р.

²¹ История ВЛКСМ и Всесоюзной пионерской организации имени В. И. Ленина, М., 1978, стор. 154.

²² В. Михайлюк. Первые комсомольские мобилизации в Донбасс. 1929—1932 гг.—Позывные истории. Сборник статей, вып. 2, М., 1970, стор. 305.

²³ Славный путь Ленинского комсомола, М., 1978, стор. 217.

²⁴ IX Всесоюзный съезд ВЛКСМ. Стенографический отчет, М., 1931, стор. 49.

роботу в шахти, інші об'єкти. Крім того, в 1931 р. Ленінський комсомол шефствував над будівництвом 18 електростанцій²⁵. У 1932 р. ВЛКСМ почав мобілізацію молоді на будівництво Комсомольська-на-Амурі та інших нових міст. На кінець першої п'ятирічки в країні налічувалося понад 1 млн. 350 тис. будівників у віці до 30 років²⁶.

Про значення одного з ударних об'єктів першої п'ятирічки, на які партія направляла молодь,— Дніпровської гідроелектростанції — пише у своїй книзі «Відродження» товариш Л. І. Брежнев: «Дніпрогес — це не просто одна з сотень електростанцій, збудованих за роки Радянської влади. Є сьогодні і потужніші, досконаліші, але ця, Дніпровська, стала для нас немовби символом індустріальної могутності Країни Рад»²⁷. Як на цій, так і на інших ударних будовах, комсомольська енергія допомагала розв'язувати багато важливих проблем. Так, наприклад, коли комуністи і комсомольці Дніпробуду в 1930 р. прийняли зустрічний план укласти 500 тис. кубометрів бетону, молоді будівельники звернулися з відкритим листом до всіх робітників будівництва Дніпровської ГЕС, в якому запропонували розпочати «місячник штурму бетонних робіт». «Ми, комсомольці,— говорилося в листі,— вступаючи в листопад — штурмовий місяць, жоден не підемо у відпустку, відмовляємося від вихідних, оголошуємо себе мобілізованими для більшовицької боротьби за 500 000 кубометрів бетону»²⁸.

І звичайно, поряд з цим документом наївними і недоречними стають вигадки таких буржуазних фальсифікаторів історії, як Гаррі Шварц, який, зокрема, твердить, що ентузіазм нашого народу в роки першої п'ятирічки не був свідомо осмисленим поривом, а був, мовляв, «ентузіазмом солдатів, яким наказано йти в атаку»²⁹. Цей буржуазний «теоретик», звичайно, замовчує той факт, що вже невдовзі, завдяки свідомій і самовідданій праці будівників Дніпрогесу, зустрічний план було успішно перевиконано — укладено 517 тис. кубометрів бетону³⁰. «Ми не забули і ніколи не забудемо,— говорив товариш Л. І. Брежнев,— як в лютий мороз кирками й лопатами копали юнаки і дівчата котловани, як ногами утрамбовували бетон»³¹.

Піклуючись про підвищення трудової активності підростаючого покоління, Комуністична партія в роки першої п'ятирічки залучала широкі маси молоді до здійснення ленінського плану соціалістичної перебудови села. XV з'їзд ВКП(б) (грудень 1927 р.), що увійшов в історію як з'їзд колективізації, визначаючи завдання ВЛКСМ, підкреслив, що «комсомольська організація на селі повинна служити величезною підмогою партії в справі піднесення і колективізації сільського господарства, розвитку широкої культурної ініціативи і вироблення нових кадрів соціалістичних працівників»³².

Керуючись директивами партії, комсомол України в 1928 р. провів масовий сільськогосподарський похід, у ході якого юнаки і дівчата допомагали збирати врожай бідняцьким господарствам, сиротам й удовам, родинам червоноармійців і партизанів, організовували збирання хлібних надлишків, споряджували червоні обози, ремонтували сільсь-

²⁵ Е. Таранов. Выполняя ленинский наказ, М., 1973, стор. 32.

²⁶ Славный путь Ленинского комсомола, стор. 219.

²⁷ Л. І. Брежнев. Відродження, К., 1978, стор. 4.

²⁸ «Дніпробуд», 2 листопада 1930 р.

²⁹ Harry Schwartz. Russia's Soviet Economy, New York, 1951, стор. 536.

³⁰ IX съезд профсоюзов СССР. Стенографический отчет, М., 1933, стор. 210.

³¹ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, К., 1971, стор. 250.

³² КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. II, стор. 446.

когосподарську техніку, знищували польових шкідників тощо. Лише з восьми районів Артемівського округу в поході взяли участь 1 592 члени ЛКСМУ³³.

Велику активність у новій ініціативі комсомолу виявила міська молодь. Так, 1 жовтня 1928 р. до Володарського району Маріупольського округу виїхала бригада з 22 молодих робітників, яка виробила різних сільськогосподарських робіт на суму 310 крб., подарувала місцевій бібліотеці 500 книг і 40 примірників газети «Селянська правда», поставила 4 п'єси і організувала змагання із стрільби³⁴.

15 лютого 1929 р. за рішенням ЦК ВЛКСМ було розпочато Все-союзний похід комсомолу за врожай і колективізацію, який продовжувався до пізньої осені. Почин молоді підтримав ЦК ВКП(б) у постанові від 11 лютого 1929 р. «Про чергові завдання комсомольської роботи і завдання партійного керівництва комсомолом»³⁵.

Похід за врожай і колективізацію активізував роботу комсомолу на селі. Так, у Баштанському районі Миколаївського округу було створено велику МТС. Комсомольці колони розгорнули між собою змагання під лозунгами: «Жодної поломки!», «Більше уваги трактору!», «Якнайменше витратити пального!». У селі Ново-Дмитрівці Новобузького району Миколаївського округу комсомольці організували товариство спільної обробки землі, до якого невдовзі вступило все село³⁶.

Весною 1929 р. вже були відчутні перші результати походу молоді за врожай. Силами комсомольців було створено 5 тис. нових колгоспів, відсортовано і протравлено 1 млн. т зерна, похід дав країні 15 тис. комсомольців-колгоспників. За час цього походу на зібрані молоддю кошти було придбано 300 тракторів³⁷. У 1929 р. тільки на Україні в хлібозаготівельних роботах взяло участь близько 5 тис. юнаків і дівчат³⁸.

І такі сільськогосподарські походи комсомолу продовжувалися всю п'ятирічку. Вже в 1930 р. ВЛКСМ провів новий похід, спрямований на подання допомоги колгоспникам, партійним і радянським організаціям у проведенні колективізації. Під час цього походу більше половини округів України провели окружні зльоти колгоспної молоді, в багатьох селах комсомольські організації створювали бригади³⁹. У Слов'янському, Попаснянському і Артемівському районах комсомольці організовували чергування на вулицях і шляхах, щоб не дати можливості куркулям переправити хліб на приватний ринок⁴⁰. У багатьох районах молодь засівала Ленінські десятини, врожай від яких було передано у фонд п'ятирічки або на допомогу сільській бідноті.

У ході колгоспно-виробничого походу юнаки і дівчата приділяли багато уваги культурно-масовій роботі на селі. Зокрема, київські комсомольці проводили бесіди з селянами, організовували колективні читання газет і тематичні вечори, шефствували над сільськими бібліотеками і школами, клубами і хатами-читальнями, перевіряли стан політмасової роботи серед селян⁴¹.

³³ ЦПА ІМЛІ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 69, спр. 656, арк. 144; Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 1904, оп. 1, спр. 168, арк. 19.

³⁴ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 333, оп. 1, спр. 215, арк. 54.

³⁵ В. І. Ленін. КПРС про партійне керівництво комсомолом, стор. 163—170.

³⁶ «Комуніст», 22 жовтня 1929 р.

³⁷ Славний путь Ленінського комсомолу, стор. 222.

³⁸ Центральний архів ВЛКСМ, ф. 1, оп. 5, спр. 24-а, арк. 42.

³⁹ ПА ІПП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 10, спр. 825, арк. 49.

⁴⁰ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 1904, оп. 1, спр. 181, арк. 4.

⁴¹ Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 4008, оп. 1, спр. 11, арк. 157—158.

Комуністична партія систематично і послідовно підтримувала і спрямовувала діяльність комсомолу по зміцненню колгоспного ладу. В постанові ЦК ВКП(б) від 23 грудня 1929 р. «Про участь ВЛКСМ у господарському будівництві» відзначалося, що комсомольським організаціям необхідно зосередити особливу увагу на «посилення своєї участі в колгоспному русі», а також прагнути «весь нагромаджений досвід фабрично-заводського комсомолу перенести в радгоспи, поширюючи цей досвід також і на колгоспи»⁴². В іншій постанові ЦК ВКП(б) від 1 квітня 1931 р. «Про роботу колгоспних осередків комсомолу» партія зобов'язала ВЛКСМ зосередити особливу увагу на господарському зміцненні колгоспів, правильній організації сільськогосподарської праці і розподілу прибутків селян, кращому використанню механізмів, пропонувалося розгорнути енергійну роботу по підготовці молоді до вступу в партію і комсомол, налагодити вивчення і поширення досвіду роботи кращих сільських організацій ВЛКСМ⁴³. У постанові «Про розстановку партійних і комсомольських сил у колгоспах і радгоспах» від 15 травня 1932 р. Центральний Комітет ВКП(б) указав на доцільність закріплення комуністів і комсомольців на найважливіших ділянках роботи в колгоспах і радгоспах, їх правильної розстановки⁴⁴.

Підтримуючи ініціативу комсомолу, Комуністична партія доручала йому розвивати найважливіші галузі сільського господарства. Так, комсомол України за дорученням ЦК Компартії республіки в лютому 1930 р. оголосив місячник тваринництва, що стало початком шефства комсомолу над цією галуззю господарства. В роки першої п'ятирічки ВЛКСМ проводив також походи молоді за оволодіння сільськогосподарськими машинами, опанування агротехнічних знань по заготівлі кормів, створенню насінного фонду і боротьбі з польовими шкідниками тощо. Траплялось, що окремі селяни в дні свят відмовлялися працювати в полі, і тоді комсомольці і молодь села своїми силами проводили сівбу, подаючи приклад іншим⁴⁵.

Велике піднесення політичної і трудової активності молоді викликав рух двадцятип'ятитисячників, який розгорнувся в країні за рішенням листопадового (1929 р.) Пленуму ЦК ВКП(б). На заклик партії 27 519 робітників виїхали в села, щоб допомогти здійснити ленінський план кооперації сільського господарства⁴⁶, причому понад 55% з них були юнаки і дівчата у віці до 29 років⁴⁷. Значний вклад у цей патріотичний рух внесли комуністи і комсомольці України. Вже на початок 1930 р. у республіці записалося добровольцями 13 220 чол. На 13 січня було подано 15 560 заяв. На 15 березня бажання виїхати до села виявили 16 526 чол⁴⁸. Відібравши кращих, Компартія республіки направила на зміцнення колгоспів і радгоспів 8 622 передових робітника⁴⁹. Про велику роль, яку відіграли двадцятип'ятитисячники у справі зміцнення і дальшого розвитку сільського господарства, можна

⁴² В. І. Ленін, КПРС про партійне керівництво комсомолом, стор. 175—176.

⁴³ Там же, стор. 182—183.

⁴⁴ Наследники революции. Документы партии о комсомоле и молодежи, М., 1969, стор. 324.

⁴⁵ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 10, спр. 825, арк. 51.

⁴⁶ История Коммунистической партии Советского Союза, т. 4, кн. 2, М., 1971, стор. 45.

⁴⁷ Славный путь Ленинского комсомола, стор. 223.

⁴⁸ «Комуніст», 9 січня 1930 р.; Б. Одинець. Профспілки України на соціалістичній перебудові села, Харків, 1930, стор. 21.

⁴⁹ Історія робітничого класу Української РСР, т. 2, К., 1967, стор. 166.

судити хоча б з того факту, що на середину лютого 1930 р. на Україні працювали головами, заступниками голів, членами правління колгоспів та МТС 3780 двадцятип'ятитисячників, а 188 очолили різні підприємства⁵⁰.

Значною подією в житті Ленінського комсомолу став обмін комсомольських документів, який було проведено по всій країні з 5 лютого по 5 липня 1932 р. Усвідомлюючи його важливість, ЦК Компартії України прийняв спеціальну постанову «Про обмін комсомольських квитків на Україні»⁵¹. Спеціальні постанови з цього питання прийняли Вінницький, Дніпропетровський, Київський, Молдавський, Одеський обкоми партії, Запорізький, Луганський, Сталінський, Сумський, Харківський міськкоми, районні і первинні партійні організації республіки. В цих постановах були накреслені конкретні заходи по підвищенню суспільно-політичної і трудової активності молоді, широкому залученню юнаків і дівчат до соціалістичного будівництва. Так, у постанові секретаріату Запорізького міськкому партії від 7 березня 1932 р. підкреслювалося, що «обмін комсомольських квитків повинен мобілізувати всю комсомольську організацію на боротьбу за своєчасний пуск Дніпрогесу, Дніпрокомбінату, за випуск 300 паровозів, за більшовицьку підготовку і проведення весняної посівної...»⁵².

Обмін комсомольських квитків пройшов успішно і став подією великої політичної значимості. Лише на Україні нові комсомольські квитки отримали понад 948 тис. чол.⁵³

Завдяки великій спрямовуючій роботі партії і комсомолу в ході підготовки і проведення обміну трудяща молодь знов продемонструвала свою високу політичну свідомість, показала нові зразки високопродуктивної праці. Зокрема, під час підготовки до обміну в Одесі було організовано 376 молодіжних бригад, 3 госпрозрахункових цехи. На херсонському заводі ім. Г. І. Петровського члени ЛКСМУ створили 10 бригад імені нового комсомольського квитка, які виконували план на 150—200%. Молодь Ленінського рудника м. Кривого Рогу на честь обміну квитків відвантажила 100 упряжок і розвантажила 200 вагонів. Комсомольці Казатинського ФЗУ Вінницької області безкоштовно відремонтували 8 паровозів⁵⁴.

Значний вклад у трудове виховання підростаючого покоління внесла партійна і комсомольська преса, насамперед газета «Правда». Центральний друкований орган партії за роки першої п'ятирічки опублікував понад тисячу матеріалів з різних питань роботи з молоддю, з яких понад 150 — передові і редакційні статті⁵⁵.

Важливу роль у справі виховання в молоді соціалістичного ставлення до праці відіграла партійна преса України. Лише газета «Комуніст» з жовтня 1928 р. до кінця грудня 1932 р. опублікувала понад 2,5 тис. матеріалів з різних питань роботи з молоддю*.

Питанням трудового загартування підростаючого покоління займалася й широка мережа багатотиражних газет фабрик, заводів, різних установ. На серпень 1929 р. у республіці, за неповними даними, видавалося понад 110 таких газет з разовим тиражем понад 247 тис.

⁵⁰ «Комуніст», 17 лютого 1930 р.

⁵¹ «Партиактивіст», 1932, № 7—8, стор. 41.

⁵² ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 10, спр. 2204, арк. 2.

⁵³ История Ленинского Коммунистического Союза Молодежи Украины, стор. 286.

⁵⁴ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 10, спр. 2204, арк. 46, 62, 76, 78.

⁵⁵ Славный путь Ленинского комсомола, стор. 200.

* Гідраховано автором.

примірників, серед них заводські газети «Дзержинець» і «Петровець» по 10 тис. примірників кожна ⁵⁶.

На сторінках центральних, республіканських і місцевих газет в роки першої п'ятирічки було порушено багато важливих проблем, спрямованих на формування у юнаків і дівчат найкращих рис робітничого класу.

Практика боротьби за виконання завдань і планів першої п'ятирічки стала блискучою школою виховання підростаючого покоління країни. Як відзначається у постанові ЦК КПРС «Про 50-у річницю Першого п'ятирічного плану розвитку народного господарства СРСР», «перша п'ятирічка стала символом революційного перетворення дійсності, високих темпів економічного зростання, наукового планування, трудового подвигу народу» ⁵⁷. Велику роль в її успішному виконанні відіграв Ленінський комсомол. «Разом з старшими товаришами, — підкреслив Л. І. Брежнев, — створювали комсомольці в ці роки фундамент соціалізму. Цей фундамент зцементований небаченим трудовим героїзмом і революційним ентузіазмом» ⁵⁸.

В роки першої п'ятирічки значно збільшився прихід до лав комсомолу трудової молоді. На 1 січня 1933 р. робітники становили 42,9%, а колгоспники — 30,4% усього складу ЛКСМУ ⁵⁹. В провідних галузях промисловості України на кінець п'ятирічки більшість трудівників становила молодь. Так, в автотракторній і авіаційній промисловості республіки юнаки і дівчата до 29 років становили 81,6% робітників, в електротехнічній — 68,5%, у сільськогосподарському машинобудуванні — 65%, у транспортному — 64,7%, в чорній металургії — 63% ⁶⁰.

У сільському господарстві країни в 1932 р. молодь становила понад 50% робітників зернових радгоспів, 82,9% трактористів, 61,4% механіків ⁶¹.

Все це стало свідченням великого піклування партії про підростаюче покоління країни, виявом довір'я радянській молоді. Високою оцінкою діяльності Ленінського комсомолу стало нагородження ВЛКСМ 21 січня 1931 р. орденом Трудового Червоного Прапора. Особливо було відзначено труд будівників Дніпрогесу. 17 вересня 1932 р. дев'ятитисячну комсомольську організацію Дніпробуду було нагороджено найвищою нагородою Батьківщини — орденом Леніна. Ця висока оцінка слаглих справ комсомолу стала ще одним підтвердженням того, що ВЛКСМ у роки першої п'ятирічки як і в наступні роки був вірним помічником і надійним резервом партії у будівництві соціалізму і комунізму.

⁵⁶ «Комуніст», 13 серпня 1929 р.

⁵⁷ «Радянська Україна», 18 березня 1979 р.

⁵⁸ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом, т. 2, стор. 250.

⁵⁹ Ю. В. Бабко, В. С. Михайлюк. Количественный и качественный состав комсомола Украины в годы борьбы за построение социализма в СССР. — Позывные истории. Сборник статей, вып. 4, М., 1975, стор. 98.

⁶⁰ Профсоюзная перепись 1932—1933 гг., М., 1934, стор. 76, 80, 81, 83, 85. (Підрахунки автора).

⁶¹ Славный путь Ленинского комсомола, стор. 227.

РЕВОЛЮЦІЙНІ СОЛДАТИ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ФРОНТУ
У БОРЬБІ ЗА ВЛАДУ РАД (жовтень — грудень 1917 р.)

І. В. КІЧИЙ (Луцьк)

Однією з важливих умов успіху соціалістичної революції є перехід армії на бік повсталого народу. «Без цього,— відзначав В. І. Ленін,— ми не могли б перемогти»¹. Боротьба солдатських мас за владу Рад вже дістала висвітлення в працях радянських істориків². Але окремі аспекти цієї важливої проблеми потребують дальшого дослідження. Автор даного повідомлення, зокрема, ставить за мету розглянути участь революційних солдатів Південно-Західного фронту у боротьбі з контрреволюцією в перші дні після перемоги Жовтневого збройного повстання у Петрограді, висвітлити питання демократизації армії, а також простежити, як змінювалося співвідношення класових і політичних сил у ній у найвідповідальніший момент цього періоду — в листопаді — грудні 1917 р.*

Звістка про перемогу збройного повстання в Петрограді і повалення Тимчасового уряду викликала велике революційне піднесення у змучених війною солдатів. На зборах і мітингах вони палко вітали декрети II Всеросійського з'їзду Рад про мир та землю, про утворення уряду робітників і селян на чолі з В. І. Леніном. «Серед солдатських мас І-го Туркестанського і 39-го армійського корпусів,— відзначалося в інформації командуючого Особливою армією,— виступ більшовиків зустрічає співчуття і підтримку». «Полковий комітет 254-го полку,— повідомлялося з 7-ї армії,— висловлює повну довіру Леніну і всім більшовикам. В 6-му Фінляндському стрілецькому полку 22-го армійського корпусу загальні збори вирішили послати делегатів до сусідніх частин із закликem підтримати Петроградське повстання». Командуючий 11-ю армією доповідав штабові фронту, що «...у 5-му армійському корпусі в зв'язку з виступом більшовиків становище напружене. Солдати 6-го армійського корпусу виносять резолюції в дусі більшовизму. Об'єднані збори представників солдатських комітетів 403-го, 79-го Курїнського і 400-го Хортицького полків 32-го армійського корпусу прийняли більшо-

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 8.

² Історія Української РСР. У восьми томах десяти книг, т. 5, К., 1977; И. И. Минц. История Великого Октября. В трех томах, М., 1973; Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні. У двох томах, К., 1967; В авангарді революційних мас. Більшовики на чолі народних мас України у Жовтневій революції, К., 1977; Ю. М. Гамрецький, Ж. П. Тимченко, О. Й. Шусь. Ради України в 1917 р., К., 1974; А. М. Васильков. Військова діяльність більшовиків України в період підготовки і проведення Великого Жовтня, К., 1964; Ю. М. Гамрецький. Солдатські маси на Україні у підготовці і проведенні соціалістичної революції.— «УІЖ», 1977, № 9, стор. 127—136; П. А. Голуб. Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за власть Советов, К., 1958; його ж. Партия, армия и революция, М., 1967; його ж. Большевики и армия в трех революциях, М., 1977; А. Г. Ткачук. Революционное движение в армиях Юго-Западного и Румынского фронтов накануне и в период Великого Октября (1916—1918). Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук, Львов, 1968; Н. М. Якулов. Большевики во главе революционных солдатских масс. 1917 — январь 1918, К., 1967; його ж. Борьба за армию в 1917 году, М., 1975; та ін.

* У жовтні 1917 р. до складу Південно-Західного фронту входили Особлива (штаб у м. Ровно), 7-а (штаб у м. Барі) і 11-а (штаб у м. Старокостянтинів) армії, в яких налічувалося 1 746 828 солдатів і офіцерів. За чисельністю це був найбільший з п'яти фронтів Росії. (Див.: Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 417; П. А. Голуб. Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за власть Советов, стор. 80 — карта). В листопаді кількість війська зменшилася.

вицькі постанови. В 50-й дивізії 5-го Сибірського корпусу настрій більшовицький. 197-й полк різко засудив дії Керенського»³. Повну підтримку Радянському уряду висловили солдати військових гарнізонів Дубно, Кам'янець-Подільського, Луцька, Сарн та ін.⁴ Збройні повстання відбулися у Києві й Вінниці.

Для подання практичної допомоги організаціям РСДРП(б) Південно-Західного фронту, в яких на час проведення Жовтневої революції налічувалося більш як 7 тис. чол., ЦК РСДРП(б) направив 16 комісарів і емісарів, у тому числі до 7-ї армії — 3, до 11-ї — 2⁵. На фронт виїхала голова обласного комітету РСДРП(б) Південно-Західного краю Є. Б. Бош. Під керівництвом більшовиків і прибулих з Петрограда комісарів у військових частинах та гарнізонах створювалися бойові органи революції — Військово-революційні комітети (ВРК).

У частинах Діючої армії Південно-Західного фронту перші ревкоми було організовано у жовтні 1917 р. 27 жовтня, зокрема, почав діяти ВРК у 775-му Кустанайському полку Особливої армії, що займав оборону поблизу містечка Торчин Луцького повіту на Волині. Очолюваний більшовиком, прапорщиком А. А. Богдановим ревком визнав Раду Народних Комісарів (РНК) єдиним законним урядом у країні, заарештував контрреволюційно настроєних офіцерів, проголосив у Торчині Радянську владу і поширив серед солдатів та жителів повіту лєнінські декрети⁶. Наприкінці жовтня ВРК було організовано в 501-му Сарапульському та 502-му Чистопольському полках 126-ї дивізії, 5 листопада — в Особливій, 9 — в 11-й і 20 листопада — у 7-й арміях. До кінця листопада ВРК діяли в 3-х арміях, 10-ти корпусах, 4-х дивізіях та 19 інших частинах Південно-Західного фронту⁷. Одночасно більшовицькі ревкоми створювалися і у великих гарнізонах: 2 листопада — в Луцьку, 12 — Сарнах, 19 — в Проскурові, згодом — при Раді робітничих і солдатських депутатів Дубно, у гарнізоні Ізяславля та ін.⁸

Однак утворення ВРК і проголошення ними Радянської влади ще не означало, що на фронті перемогла соціалістична революція. У військових частинах ішла запекла боротьба між революційно настроєними солдатами, очолюваними більшовиками, і силами контрреволюції, які групувалися навколо створених меншовиками та есерами так званих «комітетів порятунку» і органів Центральної ради. Центром змови проти революції став штаб фронту. 26 жовтня тут утворився фронтовий «комітет порятунку» в складі головнокомандуючого фронтом генерала Володченка, комісара фронту меншовика Йорданського, голови фрон-

³ ЦДВІА СРСР, ф. 2003, оп. 4, спр. 24, арк. 28, 30, 31, 41.

⁴ Переписка Секретаріата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями, т. 2, М., 1957, стор. 438; Большевицские организации Украины (ноябрь 1917 — апрель 1918 гг.). Сборник документов и материалов, К., 1962, стор. 495; Борьба трудящихся Волины за власть Советов. Сборник документов и материалов, Житомир, 1957, стор. 69; ЦДВІА СРСР, ф. 2078, оп. 1, спр. 256, арк. 495; Партирхив Хмельницького обкому Компартії України, ф. 1475, оп. 1, спр. 151, арк. 25.

⁵ Історія Української РСР, т. 5, стор. 155; Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 426.

⁶ Історія міст і сіл Української РСР. Волинська область, К., 1970, стор. 433.

⁷ А. Г. Ткачук. Військово-революційні комітети на Південно-Західному та Румунському фронтах (жовтень 1917 р. — лютий 1918 р.). — «УІЖ», 1966, № 5, стор. 69, 81; ЦДВІА СРСР, ф. 2131, оп. 1, спр. 84, арк. 940; ф. 2148, оп. 1, спр. 80, арк. 288; ф. 2158, оп. 2, спр. 241, арк. 398.

⁸ «Архівні України», 1971, № 4, стор. 19, ЦДВІА СРСР, ф. 2003, оп. 4, спр. 38 арк. 300; «Известия Военно-революционного комитета VII армии», 23 листопада 1917 р.; Наукові праці з історії КПРС, вип. 14, К., 1967, стор. 45; Борьба трудящихся Волины за власть Советов, стор. 81.

тового виконавчого комітету есера Дашевського. Такі ж комітети виникли при штабах Особливої, 7-ї та 11-ї армій⁹.

Есери-меншовицький фронтовий комітет у резолюції, прийнятій на екстреному засіданні 27 жовтня, відкрито заявив, що «всіма доступними йому засобами буде боротися з виступом більшовиків»¹⁰. Свою повну підтримку Тимчасовому уряду обіцяв і армійський комітет Особливої армії. «Ні одного окремого виступу, все з комітетами» (йдеться про солдатські комітети, в яких на той час ще верховодили меншовики та есери.— *І. К.*)— відзначалося в резолюції армійського комітету 7-ї армії. «Армійський комітет 11-ї армії зробить усе можливе, щоб підтримати Тимчасовий уряд»,— говорилося в його постанові¹¹. Дії фронтового і армійських комітетів свідчили про зраду меншовиками й есерами інтересів народу. Виступаючи проти соціалістичної революції, вони відкрито йшли на змову з найреакційнішими силами армії— контрреволюційним генералітетом та офіцерством.

Командування фронтом швидко порозумілося з буржуазно-націоналістичною Центральною радою, яка виступила проти Петроградського повстання. 5 листопада, після наради в Бердичеві, між ними було підписано угоду про спільні дії. Головнокомандуючий фронтом генерал Володченко дав згоду на призначення Центральною радою свого комісара при штабі фронту, затвердив склад фронтової української ради і навіть видав з цього приводу спеціальний наказ¹². «Діячі» ради налагодили тісний зв'язок з білогвардійськими верховодами на Дону і Кубані, допомогли їм стягти козачі частини для боротьби з Радянською владою. До Києва тікали контрреволюційні елементи з Петрограда і Ставки. Центральна рада стала в цей період притягальним центром для всеросійської контрреволюції.

Головне завдання більшовицьких організацій і армійських ВРК в обстановці, що склалася в перші дні революції на Україні, полягало в тому, щоб не дати можливості контрреволюційному командуванню використати армію проти повсталих у Петрограді, забезпечити перехід влади до рук революційних органів фронту і, нарешті, втілити в життя декрети, прийняті II Всеросійським з'їздом Рад, що закріпило б перемогу соціалістичної революції. Ревкоми спільно з Радами робітничих, солдатських і селянських депутатів зірвали відправку військ на допомогу Керенському. На залізничній станції Сарни було роззброєно Уральську козачу дивізію, на станціях Гречани й Проскурів— затримано частини 1-ї Фінляндської дивізії, в Жмеринці і Шепетівці— два бронепоезди¹³.

Керуючись ленінським Декретом про мир і Зверненням РНК від 9 листопада 1917 р., ВРК розпочали переговори з німецьким командуванням про перемир'я. Так, 18 листопада угоду про перемир'я підписав ВРК Особливої армії¹⁴. 22 листопада під керівництвом більшовиків добилися перемир'я солдати на ділянці фронту 7-ї армії¹⁵. 24 листопада

⁹ И. И. Миниц. Назв. праця, т. 3, стор. 392; «Красный архив», 1927, т. 4, стор. 195.

¹⁰ «Известия фронтового отдела Румчерода», 27 жовтня 1917 р.

¹¹ «Голос фронта», 31 жовтня, 2 листопада 1917 р.

¹² «Голос фронта», 18 листопада 1917 р.

¹³ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 70, оп. 3, спр. 784, арк. 3; Ровенський обласний державний архів, ф. Р-328, оп. 1, спр. 889, арк. 75; Разложение армии в 1917 году. Сборник документов, М.—Л., 1925, стор. 164; ЦДВІА СРСР, ф. 2070, оп. 1, спр. 344, арк. 612.

¹⁴ Борьба за установление и упрочение Советской власти. Хроника событий. 26 октября 1917 г.—10 января 1918 г. М., 1962, стор. 258.

¹⁵ П. А. Голуб. Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за власть Советов, стор. 206.

комісія від 11-ї армії, очолювана поручиком Парковим, уклала договір про перемир'я на ділянці фронту Берестечко-Волочиськ¹⁶. З 25 листопада бойові дії припинилися на всьому Південно-Західному фронті протяжністю більш як 500 км.

Однією з важливих умов закріплення перемоги влади Рад на фронті було усунення від керівництва армією контрреволюційного офіцера, заміна його виборними командирами з солдатів та офіцерів, відданих революції. Демократизація армії мала надзвичайно важливе значення і тому була здійснена Радянським урядом негайно. На початку листопада у Смольному за участю В. І. Леніна відбулася нарада представників фронтів. Учасники її ознайомилися з проектом декларації про перебудову армії. 9 листопада цей проект надрукувала газета «Солдатская правда»¹⁷. Декларація передбачала зрівнювання всіх військовослужбовців у правах, виборність командного складу, розширення повноважень виборних солдатських організацій тощо.

Командування Південно-Західним фронтом зайняло відкрито ворожу позицію щодо виборів командного складу і демократизації армії. Начальник штабу фронту генерал Стогов назвав виборний принцип в армії безглуздя. «Як особа, відповідальна за довірену мені армію,— писав він,— не дозволю виборів не тільки ротних командирів і вище, а й навіть взводних, і командирів відділень»¹⁸. Але штаб фронту був уже не в змозі перешкодити демократизації, яка здійснювалася революційними солдатами під керівництвом більшовиків.

12 листопада пройшли вибори командного складу в 126-й дивізії Особливої армії. Полки очолили обрані солдатами командири П. Клопотівський, С. Медведовський, С. Щербаков, дивізію — більшовик прапорщик О. М. Дмитрієв¹⁹. 15 листопада Луцький ревком зобов'язав усі частини гарнізону провести вибори командирів та комісарів і списки обраних представити на затвердження в Раду солдатських, робітничих і селянських депутатів²⁰. До кінця листопада вибори закінчилися в 76-му транспорті, 113-му батальйоні, полках 194-ї дивізії, 26-му обозному батальйоні та інших частинах Луцького гарнізону²¹. На армійському з'їзді 27 листопада командуючим Особливою армією делегати обрали генерала В. М. Єгор'єва, який перейшов на бік революційних солдатів²². Протягом листопада відбулася зміна командирів в 11-й армії. З грудня командувати нею почав більшовик капітан Є. І. Бабін²³.

Організовано проходила демократизація 7-ї армії. Розпочалася вона в 2-му гвардійському корпусі. 20 листопада армійський ВРК видав розпорядження про перевибори командирів в усіх частинах армії. Наступного дня переобрав командний склад 2-й Фінляндський полк. На кінець грудня 1917 р. в основному завершилася демократизація 2-го і 41-го корпусів. Другий армійський з'їзд, що проходив 2—5 грудня

¹⁶ Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 432.

¹⁷ П. А. Голуб. Большевики и армия в трех революциях, стор. 298.

¹⁸ ЦДВІА СРСР, ф. 2131, оп. 1, спр. 84, арк. 1076.

¹⁹ Р. Н. Оксенюк. Нариси історії Волині 1861—1939, Львів, 1970, стор. 95; ЦДВІА СРСР, ф. 2003, оп. 4, спр. 24, арк. 84, 118.

²⁰ ЦДВІА СРСР, ф. 2158, оп. 5, спр. 4, арк. 661.

²¹ Там же, оп. 2, спр. 341, арк. 81; оп. 5, спр. 4, арк. 663, 696, 700.

²² Там же, ф. 2148, оп. 1, спр. 804, арк. 9.

²³ Октябрьская революция и армия. 25 октября 1917 г.— март 1918 г. Сборник документов, М., 1973, стор. 191; ЦДВІА СРСР, ф. 2003, оп. 4, спр. 38, арк. 89; Л. Є. Дещинський. Великий Жовтень на Волині, Львів, 1977, стор. 134; Ровенський обласний державний архів, ф. Р-534, оп. 3, спр. 5, арк. 11.

в Кам'янці-Подільському, усунув від керівництва армією генерала Циховича. На посаду командарма з'їзд обрав В. К. Тріандафілова²⁴.

Демократизацію армії було схвалено декретом Раднаркому від 16 грудня 1917 р. Згідно з декретом командири, до полкового включно, обиралися загальним голосуванням своїх відділень, взводів, рот, команд і т. д. Вищий командний склад обирався з'їздами або нарадами при відповідних комітетах²⁵. Усунення з командних посад контрреволюційного офіцерства означало крах старої армії, що служила класу експлуататорів, і було початком створення армії соціалістичної держави, діяльність якої підпорядковується волі трудящих.

Одночасно проходили перевибори складу есеро-меншовицьких комітетів: 5 листопада — у гвардійському Волинському полку, 10 листопада — в 7-й бригаді, трохи пізніше — в 26-му Могилівському полку 11-ї армії²⁶. В 501-му Сарапульському полку Особливої армії головою новообраного солдатського комітету став більшовик Г. Безсмертний²⁷.

Таким чином, у ході демократизації з комітетів значною мірою було усунено меншовиків, есерів та представників інших партій, які виступали в таборі ворогів соціалістичної революції. Протягом грудня 1917 р. перевибори командного складу і комітетів закінчилися майже в усій армії. В. І. Ленін, підводячи підсумки цього важливого революційного заходу, на початку січня 1918 р. говорив, що стара армія вже відійшла в минуле. «Вона віддана на злам, і від неї не лишилось каменя на камені. Повна демократизація армії проведена»²⁸.

Розстановку класових і політичних сил, яка склалася на Південно-Західному фронті наприкінці жовтня — в листопаді 1917 р., певною мірою характеризують підсумки виборів до Всеросійських Установчих зборів. Проводилися вони за списками, складеними в жовтні, і не могли бути справжнім виявленням волі народу. Як указував В. І. Ленін, «...вибори до Установчих зборів відбулися тоді, коли переважна більшість народу не могла ще знати всього обсягу і значення Жовтневої, радянської, пролетарсько-селянської революції, яка почалася 25 жовтня 1917 року, тобто після подання списків кандидатів до Установчих зборів»²⁹. Але хоч вибори й проходили в зовсім іншій історичній обстановці, Володимир Ілліч вважав, що на основі їх підсумків можна охарактеризувати розстановку і співвідношення класових сил на час Великої Жовтневої соціалістичної революції. «Дані про вибори до Установчих зборів, коли вміти ними користуватися, вміти їх читати, — писав Володимир Ілліч, — показують нам ще і ще раз основні істини марксистського вчення про класову боротьбу»³⁰.

На Південно-Західному фронті вибори почалися 8-го і закінчилися 17-го листопада. В частинах, які не змогли провести голосування вчасно, їх продовжили до 22-го листопада³¹. Кандидатські списки виставили 10 партій. Вплив основних з них ілюструє таблиця 1.

Як бачимо, на виборах в 11-й армії за список кандидатів РСДРП(б) проголосувало найбільше солдатів. Це пояснюється тим, що

²⁴ ЦДВІА СРСР, ф. 2003, оп. 4, спр. 38, арк. 84; Октябрь на фронте. Воспоминания. М., 1967, стор. 187.

²⁵ Борьба партии большевиков за армию в социалистической революции. Сборник документов. М., 1977, стор. 416.

²⁶ ЦДВІА СРСР, ф. 2078, оп. 1, спр. 256, арк. 559; ф. 2148, оп. 1, спр. 309, арк. 342; спр. 819, арк. 210.

²⁷ Там же, ф. 2003, оп. 4, спр. 38, арк. 468.

²⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 258.

²⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 157.

³⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 18.

³¹ ЦДВІА СРСР, ф. 2003, оп. 4, спр. 14, арк. 347.

Таблиця 1

Підсумки виборів до Всеросійських Установчих зборів на Південно-Західному фронті *

№ п/п	Армії фронту	Кількість і процентне співвідношення голосів виборців										Всього взя- ло участь у виборах (гол.)		
		Більшовики		Меншовики		УПСР, УСДРП		Есери		Кадети			Всі інші партії	
		кількість голосів	%	кількість голосів	%	кількість голосів	%	кількість голосів	%	кількість голосів	%		кількість голосів	%
1.	Особлива	79 109	24,0	20 677	6,3	45 761	13,9	162 914	49,4	3954	1,2	17 130	5,2	329 545
2.	7-а	88 200	30,5	18 074	6,2	35 468	12,2	131 108	45,3	4285	1,5	12 345	4,3	289 480
3.	11-а	123 268	38,6	17 094	5,3	69 020	21,6	91 895	28,7	3971	1,2	14 444	4,6	319 692
	Всього по Пів- денно-Західному фронту	290 577	31,1	55 845	5,9	150 249	16,0	385 917	41,1	12 210	1,3	43 919	4,6	938 717

* Таблицю складено за матеріалами: ЦДДА СРСР, ф. 2003, оп. 4, спр. 14, арк. 220—224, 228, 229, 240—246, 261; «Вперед», 15 грудня 1917 р.; «Известия Исполнительного Комитета 8-й Армии», 6 грудня 1917 р.; «Киевская мысль», 29 листопада, 3 грудня 1917 р. (Кількість виборців, що подали свої голоси за кандидатський список № 7 (кадетів), в Особливій армії, не виявлено. Але є підрахунки голосів у процентах. На їх основі і було виведено чисельність виборців, що голосували за названий список).

Таблиця 2

Підсумки виборів до Всеросійських Установчих зборів по ряду гарнізонів Правобережної України *

№ п/п	Гарнізони	Кількість і процентне співвідношення голосів виборців										Всього взя- ло участь у виборах у (гол.)		
		Більшовики		Меншовики		УПСР, УСДРП		Есери		Кадети			Всі інші партії	
		кількість голосів	%	кількість голосів	%	кількість голосів	%	кількість голосів	%	кількість голосів	%		кількість голосів	%
1.	Київ	13 421	37,0	375	1,0	17 079	46,4	2624	7,1	1071	2,8	2110	5,7	36 680
2.	Бердичів	1492	29,2	117	2,3	1738	33,9	1227	23,9	411	8,0	141	2,7	5126
3.	Біла Церква	746	38,6	21	1,1	793	40,9	248	12,8	62	3,2	65	3,4	1935
4.	Васильків	72	28,7	—	—	144	57,3	—	—	17	6,8	18	7,2	251
5.	Вінниця **	2344	62,8	—	—	690	18,5	320	8,6	—	—	379	10,1	3733
6.	Дубно	2235	44,0	340	6,7	867	17,1	1203	23,7	138	2,7	295	5,8	5078
7.	Житомир	656	13,4	221	4,5	1749	35,6	865	17,6	931	18,9	486	10,0	4908
8.	Овруч	391	39,5	8	0,8	257	26,0	275	27,8	58	5,9	—	—	989
9.	Черкас	871	20,6	82	1,9	2290	54,0	630	14,9	271	6,4	94	2,2	4238
	Всього:	22 228	35,4	1164	1,8	25 607	40,7	7392	11,7	2959	4,7	3588	5,7	62 938

* Таблицю складено за матеріалами: ЦДАЖР УРСР, ф. 1159, оп. 1, спр. 3, арк. 1—69; «Киевская мысль», 30 листопада, 5 грудня 1917 р.; «Нова рада», 5 грудня 1917 р.; «Народная воля», 30 листопада 1917 р.; «Робітнича газета», 1, 15 грудня 1917 р.; «Грудневая Волянь», 1, 2 грудня 1917 р.; П. А. Голуб. Партия, армия и революция», стор. 241.

** Дані про підсумки виборів у Вінницькому гарнізоні взято без підрахунків результатів виборів в українському гайдацькому

тут діяли сильні більшовицькі організації, зокрема в 5-му й 32-му армійських корпусах, до яких після липневих подій надійшло поповнення з Петрограда. В цій армії у 1916—1917 рр. керував партійною роботою, а після Лютневої революції очолював армійський комітет член РСДРП(б) з 1904 р. М. В. Криленко³². Велику підготовчу роботу серед солдатів армії проводила Старокостянтинівська Рада робітничих, солдатських і селянських депутатів³³.

Всього на Південно-Західному фронті у голосуванні взяло участь 938 717 чол.—приблизно 70% виборців³⁴. З них за більшовиків проголосувало 31,1% солдатів і офіцерів, за есерів—41,1%, українські дрібнобуржуазні партії—16, меншовиків—5,9, за кадетів—1,3% військовослужбовців. Усі інші партії, зокрема польські соціалісти, мусульманські націоналісти тощо, зібрали від 0,2 до 2% голосів*.

Під час виборів есери отримали дещо більше голосів, ніж більшовики. Ця партія, вказував В. І. Ленін, була в той період партією селянства, яке становило більшість в армії і «...не могло ще знати правди про землю і про мир, не могло відрізнити своїх друзів від ворогів, від вовків, одягнених в овечі шкури»³⁵. Таким чином, більшовики за кількістю зібраних голосів посідали друге місце і разом з лівими есерами вели за собою майже половину особового складу трьох армій фронту³⁶. До Установчих зборів від організації РСДРП(б) фронту було обрано М. В. Криленка, М. М. Коковіхіна, Г. І. Чудновського та інших³⁷.

Картина виборів на фронті досить переконливо демонструє банкрутство політики буржуазних і дрібнобуржуазних партій та різних національних груп. Невипадково представник 32-го армійського корпусу 11-ї армії на запитання опитувального листа ЦК РСДРП(б) «Чи існують есерівські, меншовицькі та інші партії?» відповів, що партії є, «але членів у них дуже мало»³⁸.

В. І. Ленін, проаналізувавши результати виборів до Установчих зборів у цілому по всій армії, прийшов до висновку, що вже на жовтень—листопад 1917 р. вона була наполовину більшовицькою³⁹. Ще більший вплив мала РСДРП(б) серед солдатів прифронтових і тиллових гарнізонів (див. таблицю 2). Так, у Вінниці за більшовиками йшло 62,8% солдатів гарнізону, Дубно—44, у Білій Церкві—38,6%. Навіть у гарнізоні м. Бердичева, де перебував штаб фронту і діяв есерово-меншовицький фронтовий виконавчий комітет, за список кандидатів більшовицької партії проголосувало 29,2% виборців. Значний процент голо-

³² Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні, К., 1957, стор. 546—554.

³³ Див.: Вестник Совета фабричных, солдатских и крестьянских депутатов г. Староконстантинова, 21 листопада 1917 р.

³⁴ «Известия исполнительного комитета 8-й армии», 6 грудня 1917 р.; ЦДВІА СРСР, ф. 2003, оп. 4, спр. 14, арк. 240.

³⁵ Підсумки голосування, подані автором, дещо відрізняються від опублікованих М. В. Свяницьким у його праці «Підсумки виборів до Всеросійських Установчих зборів» (У кн. «Год русской революции 1917—1918, М., 1918). За підрахунками М. В. Свяницького, більшовики Південно-Західного фронту зібрали 29,8%, есери—40, кадети—1,4% голосів. До того ж, він не розглядає, крім уже названих, інші партії. Автор даного повідомлення зробив аналіз результатів виборів по трьох арміях фронту, виділивши основні партії, зокрема й українські націоналістичні. Не виключена можливість, що підсумки голосування не охопили всі частини, але і наявні дані дають досить повну характеристику розстановки класових і політичних сил на фронті.

³⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 147.

³⁷ І. І. Мінц. Назв. праця, т. 3, стор. 394.

³⁸ Незабутні роки. Спогади учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни на Україні, К., 1967, стор. 107.

³⁹ Большевицские организации Украины (ноябрь 1917—апрель 1918 гг.), стор. 544.

⁴⁰ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 8.

сів здобули кандидати РСДРП(б) серед солдатів технічних частин, які дислокувалися переважно в містах і були укомплектовані з робітників.

Підсумки голосування по київському гарнізону свідчать, що виборці дільниць, до яких входили технічні частини, віддали свої голоси за більшовиків. Особовий склад військових училищ, козаких частин, управлінь штабу округу і т. д. голосував за представників українських дрібнобуржуазних партій, есерів, кадетів і навіть чорносотенців. Так, на дільниці № 13, куди входив 3-й авіапарк та інші технічні частини, з 1378 запесених до списків виборців, прихильниками більшовиків виявилися 929 (67,4%). Українські дрібнобуржуазні партії одержали 323 голоси, есери — 32, меншовики — 15, кадети — 23⁴⁰. На дільниці № 1 (5-й авіапарк, 2-й і 3-й Заамурські залізничні батальйони, автомобільні та електромеханічні майстерні) за список РСДРП(б) голосувало 1227 чол. з 2102 (58,2%), за блок українських буржуазно-націоналістичних партій — 390, есерів — 283, меншовиків — 35, кадетів — 61 виборець⁴¹. Навіть частина солдатів так званих гетьманських полків на виборах підтримувала більшовиків⁴². З 19-тисячного українізованого війська м. Києва більшовикам віддали свої голоси близько 2 тис. військово-службовців⁴³. В цілому по Київському гарнізону за більшовиків проголосувало 37% виборців.

Середній процент голосуючих за кандидатів більшовицької партії по гарнізонах, що наводяться в таблиці, становить 35,4. Це порівняно високий показник, якщо врахувати той факт, що серед цивільного населення Київщини за більшовиків голосувало 4%, Волині — 4,4%, в 9-ти повітах Поділля і м. Вінниці — 4%, серед робітників промислових міст Донецько-Криворізького басейну — Катеринослава, Луганська, Юзівки та інших — 32,3% виборців⁴⁴.

Гостра боротьба за армію розгорнулася на Надзвичайному з'їзді Південно-Західного фронту, що проходив у Бердичеві наприкінці листопада 1917 р. На з'їзд прибуло 642 делегати з ухвальним голосом. Більшовицька фракція налічувала 267 чол. і була найчисленнішою⁴⁵. Її керівне ядро становили А. В. Гриневич, М. М. Коковіхін, М. М. Лашевич, М. Д. Марченко, направлені на фронт ЦК та обласним комітетом РСДРП(б) Південно-Західного краю⁴⁶. Есерів представляли 213 чол. (з них майже 50 чол. — лівих), меншовиків та інтернаціоналістів — 47, українські націоналістичні партії — 73, безпартійних — 42 чол. і 4 козаки⁴⁷. Фактично на з'їзді більшовиків підтримувало 41,6, а разом з лівими есерами — 49,4% делегатів*.

⁴⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 1159, оп. 1, спр. 3, арк. 31—32.

⁴¹ Там же, арк. 1—2.

⁴² Там же, арк. 20—21, 53, 54.

⁴³ Ю. М. Гамрецький. Солдатські маси на Україні у підготовці і проведенні соціалістичної революції. — *УІЖ*, 1977, № 9, стор. 135; ЦДАЖР УРСР, ф. 1159, оп. 1, спр. 3, арк. 1—69.

⁴⁴ И. Ф. Курас. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине, К., 1978, стор. 178; Л. М. Спирин. Классы и партии в гражданской войне в России (1917—1920 гг.), М., 1968, стор. 416; «Известия Подольской окружной по делам о выборах в Учредительное собрание комиссии», 9, 20 грудня 1917 р.; «Робітнича газета», 6 січня 1918 р.; И. К. Рыбалка. Рабочий класс Украины на выборах во Всероссийское и Всеукраинское учредительные собрания. — «История СССР», 1965, № 1, стор. 119.

⁴⁵ «Голос фронта», 21 листопада 1917 р.

⁴⁶ История Коммунистической партии Советского Союза. В шести томах, т. 3, кн. 1-я, М., 1967, стор. 391; «Голос фронта», 18 листопада 1917 р.

⁴⁷ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сборник документов и материалов. В трех томах, т. 2, К., 1957, стор. 519.

* Підраховано автором.

Дезорганізаторська діяльність меншовиків, правих есерів та українських націоналістів перешкоджала розв'язанню всіх питань, що виносилися на розгляд з'їзду, особливо питання про владу. Тільки 24 листопада вдалося досягти угоди про створення вищого органу влади на фронті — ВРК. В його складі 18 місць з 35 завоювали більшовики. Головою було обрано більшовика Г. В. Разживіна. 26 листопада ревком видав наказ № 1, в якому оголосив, що визнає вищим органом влади в країні Рад Народних Комісарів, а в армії — призначеного Радянським урядом Верховного головнокомандуючого М. В. Криленка⁴⁸. Влада у військових частинах переходила до рук виборних солдатських організацій.

Співставлення результатів виборів на фронті і в гарнізонах з матеріалами армійських та фронтових з'їздів дає можливість прослідкувати, як у ході боротьби за владу Рад більшовицька партія відвоюувала солдатські маси у своїх політичних противників. Якщо на виборах, як уже зазначалося, більшовики в Особливій армії дістали 24% голосів, 7-й — 30,5% і в 11-й — 38,6% голосів, то на армійських з'їздах, що проходили наприкінці листопада — на початку грудня 1917 р., за ними вже йшло, відповідно, 44,8%, 67,3% і 66,6% солдатів⁴⁹. «Групування класових сил Росії в їх класовій боротьбі,— писав В. І. Ленін на початку грудня 1917 р.,— складається, таким чином, на ділі, в листопаді й грудні 1917 року принципіально інше, ніж те, яке могло знайти свій вираз у партійних списках кандидатів до Установчих зборів половини жовтня 1917 року»⁵⁰.

На 2-му Надзвичайному з'їзді Південно-Західного фронту, який відбувся наприкінці грудня 1917 р., з 202 делегатів 152 були більшовики та їх прихильники⁵¹. Отже, на кінець 1917 р. партія Леніна вела за собою 75% фронтовиків. Керовані більшовиками, революційні солдати відіграли значну роль у розгромі буржуазно-націоналістичної контрреволюції і встановленні Радянської влади на всій Правобережній Україні.

⁴⁸ В авангарді революційних мас, стор. 159; Большевистские Военно-революционные комитеты, М., 1958, стор. 462.

⁴⁹ ЦДВІА СРСР, ф. 2148, оп. 5, спр. 7, арк. 1—2; ф. 2067, оп. 1, спр. 102, арк. 16—17; П. М. Лоладзе-Селіванов. II з'їзд 7-ої армії Південно-Західного фронту.— «УІЖ», 1963, № 1, стор. 79. (Процентні підрахунки автора).

⁵⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 158.

⁵¹ А. М. Васильков. Назв. праця, стор. 91.

ДАВНІ СЛОВ'ЯНИ НА ТЕРИТОРІЇ ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ

Б. О. ТИМОЩУК (Чернівці)

Проблема заселення Північної Буковини давніми слов'янами привертала увагу дослідників з середини минулого століття. Ще на I археологічному з'їзді, що відбувся у Москві в 1869 р., відомий український вчений Я. Головацький закликав розгорнути дослідження пам'яток «русской старины» в Галичині і на Буковині, без яких, на його думку, неможливо було розв'язати ряд питань історії східних

слов'ян¹. Початок вивченню історії давніх слов'ян Буковини поклали праці дослідників другої половини ХІХ ст.² Зокрема, професор Чернівецького університету Р.-Ф. Кайндль, посилаючись на дані гідронімії, допускав, що вони розселялися на цій території з ІV ст. н. е.³

Але буржуазні історіографи вважали, що навіть у другій половині І тисячоліття н. е. слов'яни не були постійними жителями Буковини. Остання, за їх твердженнями, нібито служила «коридором», яким безперервно рухалися різні народи. Так, Д. Ончул, розповідаючи про навалу гуннів, писав: «З тих часів Прикарпаття протягом багатьох віків стало ареною просування кочових орд, які одна за одною оволодівали цим краєм»⁴. Той же Р.-Ф. Кайндль дотримувався думки, що слов'яни «не мали тут стійкого заселення, оскільки прагнення їх були спрямовані на південь, і нові постійно прибуваючі маси все далі відтісняли попередніх поселенців» і що постійні слов'янські поселення з'явилися на Буковині лише в ІХ ст.⁵

Під час окупації Північної Буковини королівською Румунією (1918—1940 рр.) слов'янські старожитності цієї території не тільки не вивчалися, а й всіляко фальсифікувалися буржуазно-націоналістичними істориками. Щоб виправдати окупацію, І. Ністор, Т. Балак та ін. будь-що намагалися довести, нібито слов'янське населення Буковини з'явилося внаслідок «штучної слов'янізації автохтонного румунського населення» краю⁶.

Новий етап у вивченні історії давніх слов'ян Північної Буковини почався після воз'єднання її з Радянською Україною. Насамперед, значна увага була приділена джерелознавчій базі з даної проблеми. Вона створювалася в основному за рахунок археологічних досліджень. Слов'янські пам'ятки другої половини І тисячоліття н. е. на Північній Буковині успішно досліджують археологічні експедиції Інституту археології АН СРСР на чолі з доктором історичних наук І. П. Русановою, Інституту археології АН УРСР (керує експедицією доктор історичних наук В. Д. Баран), Чернівецького державного університету та обласного краєзнавчого музею. Одержані ними наукові дані переконливо свідчать про те, що в другій половині І тисячоліття н. е. слов'яни були вже постійними мешканцями Північної Буковини.

Як окрема етнічна одиниця слов'яни під назвою «склавінні» (грецька форма етноніму «слов'яни») вперше згадуються у 525 р.⁷ Цінні відомості про їх розселення подають письменники VI ст. Йордан і Прокопій Кесарійський. За Йорданом, склавіни жили по Дністру й Дунаю, а далі на північ розселялися аж до Вісли⁸. Прокопій зазначає, що склавінні мали свої поселення на лівобережжі Нижнього Дунаю⁹. На території, яку Йордан і Прокопій вважають місцем розселення склавінів, відкрито багато археологічних пам'яток (поселень і могильників) VI—VII ст. За основними своїми ознаками вони вия-

¹ Я. Головацкий. Об исследовании памятников русской старины в Галичине и Буковине.— Труды I археологического съезда в Москве в 1869 г., т. 1, М., 1877, стор. 218.

² О. И. Мартинович. Исторические свидетельства о древнейших владетелях и жителях Молдавии и Буковины.— «Буковинская зоря», 1870, № 4—6, 8, 9.

³ R.-F. Kaendl. Die Rutenen in der Bukowina, Czernowitz, 1889, стор. 11—14.

⁴ D. Onciul. Zur Geschichte der Bukowina, Czernowitz, 1887, стор. 9.

⁵ R.-F. Kaendl. Назв. праця, стор. 14.

⁶ J. Nistor. Problema ucraineană în lumina istoriei.— «Codrul Cosminului», vol. VIII, Cernauti, 1934, стор. 69.

⁷ В. В. Латышев. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе.— «Вестник древней истории», 1948, № 3, стор. 256.

⁸ Йордан. О происхождении и деяниях готы, М., 1960, стор. 74.

⁹ Прокопий. Война с готами, М., 1950, стор. 295, 297.

вилися однотипними. Це дає підставу віднести їх до слов'янської культури пражського типу. Дані писемних джерел про розселення склавів і територія поширення пам'яток культури пражського типу є переконливим аргументом того, що останні є слов'янськими.

Картографування пам'яток культури пражського типу показало, що вони розкидані на великих просторах Європи: від Дніпра на сході — до Ельби на заході і від Середньої Вісли та Прип'яті на півночі — до Дунаю на півдні¹⁰. До території, на якій розвивалася культура пражського типу, належить і Північна Буковина. Поселення цієї культури відкрито тут більш як у 40 пунктах, на багатьох з них проведено розкопки. Зокрема, детально досліджено поселення Кодин (поблизу с. Остриця Глибочького району) та Рашків II і Рашків III (Хотинський район)¹¹.

Під час розкопок поселення Кодин вперше одержано достовірні дані про те, що культура пражського типу почала розвиватися з середини другої половини V ст. В одному з досліджених жител знайдено уламки досить архаїчних для цієї культури ліпних глиняних горщиків та кружальних посудин провінціально-римського типу, а також залізну фібулу пізньоримського типу, яка датується часом, не пізнішим другої половини V ст. Отже, тут виявлено пам'ятки культури пражського типу, які належать до найбільш ранньої фази її розвитку.

На Північній Буковині досліджено понад 90 жител другої половини V—VII ст. Всі вони виявилися типовими для культури пражського типу. Це — дерев'яні будівлі стовпової конструкції, нижню частину яких з метою утеплення робили в землі на глибині промерзання ґрунту. В одному з кутків цих невеликих (площею в середньому 8—16 кв. м) однокамерних жител розміщувалася прямокутна пічка-кам'янка. Невеликі родини вели спільне господарство. Про це свідчать, зокрема, колективні приміщення для зберігання продуктів, які знайдено у Кодині. Вони будувалися окремо від жител. Є підстави вважати, що невеликі поселення культури пражського типу належали родовим общинам.

Слов'янські племена культури пражського типу були осілими землеробами. Їх поселення розміщувалися на невисоких терасах річок, оточених зручними для обробітки чорноземними ґрунтами та пасовищами. Знайдені обвуглені зерна культурних злаків та їх відбитки на глиняних посудинах свідчать, що слов'яни сіяли пшеницю, просо і ячмінь. Вони займалися також скотарством, що підтверджують і писемні джерела. Візантійський письменник VI ст. Маврікій Стратег, зокрема, зазначає, що слов'яни мали «велику кількість різної худоби і земних плодів, зсипаних у купи, особливо проса і пшениці»¹².

У другій половині V—VII ст. слов'яни вели натуральне господарство. Община власними силами задовольняла основні потреби в одязі, предметах побуту та знаряддях праці. Майже в кожному з розкопаних жител знайдено глиняні пряслиці, за допомогою яких виготовляли нитки. Члени общини займалися обробкою шкір та виготовленням з них одягу, взуття, поясів, а також виробництвом кістяних скребел,

¹⁰ И. П. Русанова. О ранней дате памятников пражского типа.— Древняя Русь и славяне, М., 1978, стор. 139, рис. 1.

¹¹ И. П. Русанова. Славянские древности VI—VII вв. Культура пражского типа, М., 1976, стор. 27; Б. А. Тимошук. Славянские поселения VI—VII вв. в Северной Буковине.— Древняя Русь и славяне, стор. 186—191; В. Д. Баран, А. Н. Некрасова. Славянские поселения у с. Рашков на Днестре.— Археологические открытия 1977 года, М., 1978, стор. 294, 295.

¹² А. В. Мишулин. Древние славяне в отрывках греко-римских и византийских писателей по VII в.— «Вестник древней истории», 1941, № 1, стор. 253.

лощил та проколок. Однак і в умовах натурального господарства родові общини не могли обмежитися лише домашнім виробництвом. Виплавка і обробка заліза, наприклад, були нелегкою справою, яка вимагала певних навичок і складного, як на той час, устаткування. Це змушувало кожну общину мати свого майстра-коваля, який сам забезпечував себе сировиною (плавив залізо з болотних руд) і виготовляв на замовлення общини необхідні для неї речі. Майстерні общинних ремісників розкопано, наприклад, на поселенні Кодин.

Пам'ятки слов'янської культури празького типу схожі між собою на всій території їх поширення. Це, очевидно, свідчить про єдність слов'янського світу в другій половині V—VII ст. Як підтверджують і лінгвістичні дані, в той період слов'яни ще не були розділені на західних, східних і південних¹³.

Слов'янські культури празького та інших типів поступово втрачали характерні для них риси. Починаючи з кінця VII — на початку VIII ст., формуються слов'янські культури нових типів з характерними ознаками для західних, східних і південних слов'ян. Відкриті на території Північної Буковини пам'ятки VIII—IX ст. належать до східнослов'янської культури типу Луки Райковецької (назва походить від поселення Лука Райковецька поблизу Бердичева).

Східнослов'янська культура типу Луки Райковецької охоплює велику територію: від Прип'яті на півночі — до Нижнього Дунаю на півдні і від Дніпра на сході — до Карпат на заході¹⁴. На території Північної Буковини пам'ятки цієї культури виявлено більш як у 150 пунктах. Розкопки городищ у Добринівцях Заставнівського, Ревному Кіцманського, Грозинцях Хотинського, Ломачинцях Сокирянського районів та поселень у Перебиківцях і Рашкові Хотинського, Широкий Полянці Глибочького районів та в інших пунктах дають можливість більш-менш повно охарактеризувати побут слов'янського населення Північної Буковини напередодні утворення Давньоруської держави.

Пам'ятки культури типу Луки Райковецької характеризують наступний, більш високий, ніж у VI—VII ст., етап соціально-економічного розвитку східних слов'ян. Поселення другої половини V—VII ст. були невеликими, між ними знаходилося багато вільних, незайнятих земель, що давало можливість вести перелогову систему землеробства, за якої родючість ґрунтів відновлювалася самою природою.

У VIII—IX ст. густота населення набагато зросла, поселення стали більшими за розмірами. Існування останніх було можливим лише при умові постійного обробітку тих самих ділянок землі. Ймовірно, що у VIII—IX ст. перелогова система землеробства використовувалася менше. Населення змушене було дбати про відновлення родючості ґрунтів у найкоротший строк. Цілком можливо, що в цей період, як вважає ряд дослідників, уже існувала двопільна система землеробства¹⁵. Це підтверджується і знахідками зерен ярових (пшениці, ячменю, проса) та озимих (жито) культур.

Запровадження двопільної системи землеробства збігається з появою нових сільськогосподарських знарядь праці. Слов'яни VI—VII ст. обробляли землю, очевидно, виключно дерев'яними знаряддями. У VIII—IX ст. вони вже користувалися дерев'яним ралом із за-

¹³ Ф. П. Филин. Образование языка восточных славян, М.—Л., 1962, стор. 110.

¹⁴ И. П. Русанова. Славянские древности VI—IX вв. между Днестром и Западным Бугом, М., 1973, стор. 5; M. Chișvasi-Comsa. Slavii de răsarit pe teritoriul R. P. R. și pătrunderea elementului romanic în Moldova pe baza detelor arheologice.—“Studii și cercetări de istorie veche”, 1958, № 1, стор. 73—89.

¹⁵ В. И. Довженко. Землеробство древной Руси, К., 1961, стор. 118—123.

лізним наконечником. Рештки знаряддя такого типу (залізний паральник) знайдено, зокрема, під час розкопок поселення культури типу Луки Райковецької в с. Ревному Кіцманського району. Залізні чересла та широколопатеві наральники, знайдені на таких же поселеннях у Хотомелі, Лопатній та Пеньківці, свідчать про те, що у VIII—IX ст. слов'яни мали і плуги¹⁶.

У VIII—IX ст. продуктивнішим стає також скотарство. Свідченням цього є поява мисок-цідил — предметів молочного господарства. На поселеннях VI—VII ст. вони не трапляються, а на поселеннях VIII—IX ст. є досить частими знахідками.

Рівень розвитку землеробства і скотарства у VIII—IX ст. забезпечував уже створення додаткового продукту, що ставав предметом обміну на ремісничі вироби, а це, в свою чергу, стимулювало розвиток ремесла й торгівлі. Невипадково найважливіші зрушення у цьому напрямку припадають саме на VIII—IX ст. В цей час у східних слов'ян поряд з общинним почало розвиватися й товарне ремесло, тобто виробництво речей не тільки на замовлення, а й на обмін і, очевидно, на продаж.

Свідченням значних змін у розвитку ремесла у VIII ст. є поява окремих поселень, у яких жили й працювали ремісники, що поривали з сільським господарством. Рештки такого типового ремісничого поселення IX ст. виявлено на розкопках Добринівського городища в Заставнівському районі. Воно розміщується на невисокій терасі, оточеній з усіх боків струмками та болотами. Поселення було огорожене дерев'яними стінами, зробленими з горизонтально покладених деревин і закріплених за допомогою стовпів та зрубів-опор, частково заглиблених у землю. Укріплений майдан Добринівського городища був щільно забудований напівземлянковими житлами та землянками — ремісничими майстернями. Тут розкопано 15 ремісничих майстерень і 28 напівземлянкових жител з печами-кам'янками. За своїм обладнанням майстерні виявилися не однотипними, 7 з них мали кам'яні робочі площадки й вогнища. Залізнi шлаки та уламки глиняних тиглів підтверджують, що в цих майстернях займалися ремеслами, пов'язаними з гарячою обробкою металів. Інші майстерні мали нішеподібні печі, зроблені в материкових стінах. В одній із землянок знайдено предмети, за допомогою яких обробляли шкіру. Отже, на території Добринівського ремісничого поселення концентрувалося велике виробництво, яке забезпечувало своєю продукцією потреби населення досить значної сільськогосподарської округи. Рештки ще одного ремісничого поселення VIII—IX ст. досліджувалися в с. Ревному на Пруті. Тут розкопано кілька ремісничих майстерень, у тому числі й з кам'яними робочими площадками¹⁷. Різноманітність ремісничих майстерень, зокрема поява майстерень з кам'яними робочими площадками, свідчить уже про розвиток спеціалізації ремісничого виробництва.

У VIII—IX ст. ремісничі поселення були найголовнішими виробничо-господарськими осередками у східних слов'ян. Саме на їх основі

¹⁶ Ю. В. Кухаренко. Раскопки на городище и селище Хотомель. — Краткие сообщения Института истории материальной культуры, вып. 68, М., 1957, стор. 93; Г. Б. Федоров. Население Прутско-Днестровского междуречья в I тысячелетии н. э. — «Материалы и исследования по археологии СССР» (далі — «МИА»), 1960, № 89, стор. 204; Д. Т. Березовец. Поселение уличей на реке Тясмин. — «МИА», 1963, № 108, стор. 183.

¹⁷ Б. О. Тимошук. Слов'яни Північної Буковини V—IX ст., К., 1976, стор. 116—117; Л. П. Михайлина, И. П. Русанова, Б. А. Тимошук. Раскопки славянского города на р. Прут. — Археологические открытия 1977 года, стор. 358.

виникли давньоруські міста — центри ремесла й торгівлі. К. Маркс і Ф. Енгельс у праці «Німецька ідеологія» писали, що «поділ праці в межах тієї чи іншої нації приводить насамперед до відокремлення промислової і торгової праці від праці землеробської і, тим самим, до відокремлення *міста від села* і до протилежності їх інтересів»¹⁸. Відокремлення промислової (ремісничої) праці від землеробської почалося з появою ремісничих поселень. Звичайно, в цих поселеннях, крім ремісників, зосереджувалися й інші соціальні верстви населення (родоплемінна знать, дружинники тощо), які прагнули виділитися з маси рядових общинників. Ремісничі поселення, що досліджувалися в Добринівцях і Ревному, не є характерними ні для первісно-общинного ладу, ні для розвинутого феодалізму. Вони належать до нового типу поселень, що виникли у перехідний від первісно-общинного до феодального ладу період. Це були «ембріони» давньоруських міст.

Водночас значних змін зазнавала й соціальна структура слов'янського суспільства. У VIII—IX ст. формуються великі поселення з індивідуальними господарствами — носіями приватновласницьких відносин. Родова община з її первісним колективізмом відживає, на її місце приходить нова соціальна організація — територіальна (сусідська) община, в якій індивідуальна власність невеликої сім'ї на житло, знаряддя праці і продукти виробництва поєднувалася з колективною власністю на землю.

Археологи нову суспільну структуру вивчають за гніздами поселень. У центрі гнізда розміщувалися городища — общинні центри. Частина цих городищ не мала стаціонарних жител. На їх укріплених майданах споруджувалися лише довгі наземні будинки громадського призначення. Такого типу городище досліджувалося, наприклад, у Червоній Діброві Глибочького району. Рештки довгих наземних будинків виявлено й на тих укріплених майданах городищ VIII—IX ст., що мали стаціонарні напівземлянкові житла з печами-кам'янками.

Археологічні розкопки показали, що великі будинки з вогнищами і ямами є важливою складовою частиною городищ — общинних центрів не лише у східних, а й у західних слов'ян. Вони, очевидно, є рештками контин, описаних німецьким хроністом Гербордом¹⁹. За цим описом, що підтверджується й археологічними даними, довгі будинки-контини використовувалися для зберігання общинних запасів, що створювалися домогосподарниками шляхом внесення певної кількості продуктів і йшли на покриття різних громадських витрат. У цих будинках відбувалися народні зібрання-віча, влаштовувалися бенкети-братчини, проходили культові обряди.

Звичайно, великі будинки-контини могли призначатися й для інших потреб (наприклад, для розміщення общинного ремесла тощо). Але в будь-якому випадку ними могли користуватися всі члени общини, що свідчить про громадські, колективні відносини у слов'янському суспільстві VIII—IX ст. Городища з будинками-континами є рештками окремих центрів суспільно-політичного життя гнізд поселень — територіальних общин. Останні на сторінках писемних джерел, можливо пов'язуються із словом «мир». «Давньослов'янський мир», — писав, зокрема, академік Б. О. Рибakov, — був межею спілкування між собою простих людей, рядових членів задруг, мешканців маленьких городищ селищ, він був світом у розумінні меж суспільного кола.

¹⁸ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 3, стор. 19.

¹⁹ Хрестоматія по истории средних веков, т. 1, М., 1949, стор. 45—46.

«Мир»... складався з десятка рядових поселень, які разом утворювали молекулу тодішнього суспільства»²⁰.

Городища — общинні центри VIII—IX ст. мали громадський характер, оскільки були не тільки осередками суспільно-політичного життя округи, а й служили сховищем для всього її населення на випадок військового нападу. Їх обороняло все доросле населення, здатне носити зброю. Однак на території таких укріплених центрів усе більше й більше осідали привілейовані верстви населення (родоплемінна знать, дружинники тощо), тобто створювалися умови для переростання цих укріплень у феодальні центри.

Слов'яни VIII—IX ст. були ще язичниками. Вони поклонялися силам природи, споруджували святилища, де встановлювали зображення божеств, жертівники-вітарі. Рештки такого святилища IX—X ст. знайдено, зокрема, у Ржавинському лісі Заставнівського району. Воно розміщується на високому пагорбі, поруч з великим слов'янським поселенням того ж часу і складається з двох, вписаних один у другий, круглих валів, що обмежують овальний майдан діаметром до 24 м. Обидва вали мали спеціальні місця для культових вогнищ. Одне з них знаходилося на вершині внутрішнього валу (тут, очевидно, горів «вічний небесний вогонь»), друге — в підніжжі зовнішнього валу (для жертвних вогнів, запалених членами окремих родин під час культових ритуалів). У центрі святилища стояв кам'яний ідол, рештки якого знайдено в рові біля внутрішнього валу. Ржавинське святилище, на відміну від святилищ східних слов'ян більш раннього часу, є досить складною спорудою. Це дає підставу зробити висновок, що язичницький культ у IX—X ст. був набагато складнішим і стояв уже ближче до християнського.

У VIII—IX ст. на Північній Буковині відбувався процес інтенсивного переходу від первіснообщинного ладу до феодальної формації. Родоплемінна структура суспільства змінювалася територіальною, класовою. Але пережитки родоплемінного ладу в цей період були ще досить значними. Як і на кожному етапі суспільно-економічного розвитку східних слов'ян, цей процес, безперечно, супроводжувався формуванням нових суспільно-політичних об'єднань. Є підстави вважати, що в VI—VII ст. у слов'ян існували військові союзи племен, що мали тимчасовий характер, а у VIII—IX ст. — більш сталі територіально-політичні організації, які в писемних джерелах називаються «княжіннями»²¹. Дослідники вважають, що княжіння — це племінні князівства, тобто політичні організації напівдержавного типу, які прийшли на зміну давнішим племінним союзам²². Результати вивчення археологічних пам'яток і співставлення їх з даними літописів свідчать про те, що слов'янське населення Північної Буковини належало до племінних княжінь хорватів і тиверців.

Хорвати — давня велика етнографічна група слов'ян, яка з часом розділилася на східних (руських), західних (білих), що жили на території Чехії й Польщі, та південних слов'ян, які розселилися на Балканах²³. У писемних джерелах східні хорвати згадуються лише в

²⁰ Б. А. Рыбаков. Предпосылки образования древнерусского государства. — Очерки истории СССР III—IX вв., М., 1958, стор. 839, 840.

²¹ Повесть временных лет (далі — ПВЛ), ч. 1, М., 1950, стор. 13.

²² П. Н. Третьяков. Восточнославянские племена, М., 1953, стор. 228; В. Д. Корслюк. Некоторые спорные и нерешенные вопросы истории славянских народов в раннефеодальный период (VII—XI вв.). — Актуальные проблемы славяноведения, М., 1961, стор. 108.

²³ Детальніше про хорватів див.: Н. Lowmlanski. Początki Polski, t. II, Warszawa, 1964, стор. 114, 148, 168, 180—181; М. Ф. Котляр. З історії пере-

«Повісті временних літ». Розповідаючи про розселення слов'ян, літописець спочатку називає білих хорватів серед інших західних слов'ян (чехів, моравів, сербів) і водночас зазначає: «и живяху в мире поляне, и деревляне, и северь, и радимичи, вятичи и хрвате»²⁴. Поняття «білі хорвати» і «хорвати» не можна змішувати. В літопису, звичайно, йдеться про дві групи слов'ян: західних (білих) і східних хорватів. Останні згодом ввійшли до складу Русі.

Літописець не вказує території, на якій жили східні хорвати. Але подані ним відомості про розселення слов'ян переконують у тому, що східні хорвати займали найбільш західні регіони Східної Європи. Володимир Святославич здійснив військовий похід на хорватів з метою повного підкорення їх у 992 р., тобто після того як у 981 р. до Русі були приєднані «Червенські гради» (Західна Волинь)²⁵. Отже, східні хорвати могли жити на південь від «Червенських градусів», у Верхньому Подністров'ї та Верхньому Попрутті. До території розселення хорватів, за даними топоніміки, належить і Буковинське Прикарпаття. Академік Л. Нідерле у свій час писав: «Найімовірніше, поселення хорватів знаходилися в Східній Галичині і Буковині, біля Дністра і Пруту, де в топоніміці збереглися сліди їх перебування»²⁶. На цій території відкрито багато археологічних пам'яток VIII—X ст. За своїми основними ознаками вони належать до східнослов'янської культури типу Луки Райковецької, але водночас мають і деякі особливості.

Співставлення пам'яток типу Луки Райковецької на Прикарпатті і Середньому Подністров'ї виявило певні відмінності між ними. Так досить характерним елементом матеріальної культури Прикарпаття у IX—X ст. є так звана «посипана» гончарна кераміка з глини, до якої додавали жорству (товчені гірські породи) або крупнозернистий пісок. Подібна кераміка в Середньому Подністров'ї трапляється рідко. Є певні, хоч і незначні, відмінності й у домобудівництві. Дерев'яні стіни напівземлянкових жител у Прикарпатті часто обмазували глиною, чого не спостерігається в Середньому Подністров'ї. На Прикарпатті земляні вали навколо городищ зміцнювали невисокими кам'яними стінами-кріпдами. Подібного типу укріплення на території Середнього Подністров'я не виявлено. Це дозволяє пам'ятки Прикарпаття виділити в окрему локальну групу культури типу Луки Райковецької. За цією класифікацією, археологічні пам'ятки східних хорватів у межах Чернівецької області виявлено на південь від Пруту, в Буковинському Прикарпатті.

Східні хорвати, як відомо, остаточно були включені до складу Русі наприкінці X ст. Але ще до цього Хорватське князівство підтримувало тісні зв'язки з Києвом. Хорвати брали участь у військовому поході князя Олега на Візантію (907 р.)²⁷. Це свідчить про те, що вони перебували в певній залежності від київського князя, виділяючи воїнів для його війська на випадок війни і подібно до древлян сплатили йому данину. В умовах того часу тільки даниною можна було зберегти мир.

ростання племінних союзів у територіальні об'єднання в Східній Європі (VII—X ст.). — «УІЖ», 1978, № 1, стор. 64; Б. О. Тимошук. Слов'яни Північної Буковини V—IX ст., стор. 136—139; його ж. Слов'янські гради Північної Буковини, Ужгород, 1975, стор. 96—100.

²⁴ ПВЛ, ч. 1, стор. 11, 13.

²⁵ Я. Д. Ісаєвич. Територія і населення «Червенських градусів» (X—XIII ст.). — Український історико-географічний збірник, вип. 1, К., 1971, стор. 72—7.

²⁶ Л. Нідерле. Славянские древности, М., 1956, стор. 155.

²⁷ ПВЛ, ч. 1, стор. 23.

Характер взаємозв'язків між племінними князівствами дофеодальної Русі остаточно ще не з'ясовано дослідниками. В. Т. Пашуто, наприклад, допускає, що ці землі-князівства з метою оборони від зовнішніх вторгнень об'єднувалися в конфедерації²⁸. До однієї з них входили новгородські слов'яни, кривичі та інші племена північного регіону²⁹. Східнослов'янські племена, що займали територію між Дніпром і Карпатами (поляни, древліани, дуліби, уличі, тиверці і хорвати), у VIII—IX ст., очевидно, також утворювали конфедерацію, яку очолювали поляни. Соціально-економічна і політична єдність цих земель відбилася в археологічній культурі типу Луки Райковецької.

Об'єднання східних слов'ян на чолі з полянами під назвою «Русь» («поляне, яке нині зовомая Русь»), починаючи з першої чверті IX ст., було добре відоме візантійським та арабським письменникам³⁰. «Руська земля» в IX ст., на яку зважали навіть у Константинополі, була великим об'єднанням східнослов'янських земель. До цього об'єднання (конфедерації) належали, очевидно, і хорвати, але вони мали своїх племінних князів.

Важливою археологічною пам'яткою східних хорватів на Північній Буковині є Ревнянське поселення VIII—X ст. на правому березі Пруту. Розкопки, проведені експедицією Чернівецького університету, показали, що у VIII—IX ст. воно складалося з городища-сховища для жителів навколишніх селищ, укріпленого ремісничого поселення та неукріплених селищ. Характер ревянського гнізда поселень різко змінився в першій половині X ст. На місці спаленого городища-сховища збудували дерев'яно-земляну фортецю, яка стала місцем зосередження військово-феодальної знаті. Ремісничє поселення, що розмішувалося на сусідньому мисі, поступово переростало в торговельно-ремісничий посад. Його укріплення були реконструйовані, в ньому з'явилися майстерні з більш досконалим обладнанням.

Матеріали Ревнянського поселення дають можливість прослідкувати за процесом формування ранньофеодальних відносин у східних хорватів. Уже в першій половині X ст. тут утвердилися феодальні відносини, хоча пережитки первіснообщинного ладу були ще досить значними. З розвитком феодальних відносин зростала й зміцнювалася хорватська феодальна знать, яка прагнула звільнитися з-під влади київських князів. Це й примусило Володимира організувати у 992 р. військовий похід «на Хорвати»³¹. Після цих подій східні хорвати в писемних джерелах не згадуються. Їх земля стала складовою частиною Київської Русі.

Ліквідація автономії Хорватського князівства, як показали розкопки, збіглася в часі із зруйнуванням феодальної фортеці в Ревному. Перед пожежею з її приміщень було винесено коштовності і предмети побуту. Очевидно, ревянську фортецю зруйнували на вимогу київського князя, після успішного завершення ним військового походу. Наприкінці X ст. припинила своє існування лише феодальна фортеця, саме ж поселення знаходилося тут аж до XV ст.

Після включення хорватських земель до складу Русі володіння київських князів на південному заході простяглися до Карпатських

²⁸ В. Т. Пашуто. Черты политического строя Древней Руси.— Древнерусское государство и его международное значение, М., 1965, стор. 15.

²⁹ В. Т. Пашуто. О мнимой соборности Древней Руси.— Критика буржуазных концепций истории России периода феодализма, М., 1962, стор. 172.

³⁰ Полное собрание русских летописей (далі — ПСРЛ), т. II, СПб., 1908, стор. 11; Памятники истории Киевского государства IX—XII вв., Л., 1936, стор. 5—31.

³¹ ПВЛ, ч. 1, стор. 84.

гір. За Карпатами знаходилися землі угорських королів. У літопису під 996 р. зазначається, що київський князь Володимир «бе живия с князи окольными его миром, с Болеславом Лядьским, и Стефаном Угорьским, и с Ондронихом Чешьским и бе мир межи имя любви»³². З тексту цього запису видно, що Русь і Угорщина наприкінці X ст. були сусідніми («окольными») державами. Їх розмежовували Карпати.

Сусідами хорватів з півдня були тиверці — давні жителі Подністров'я. Археологічні пам'ятки цих східнослов'янських племен добре вивчені в Прутсько-Дністровському межиріччі, на території Молдавської РСР³³. Такого ж типу пам'ятки відкрито у східних районах Чернівецької області (Середнє Подністров'я). Характерною рисою слов'янських пам'яток IX—X ст. на території Нижнього Подністров'я є наявність у керамічних комплексах гончарних горщиків, виготовлених з глини з домішкою піску і слюди, зерна якої мають золотистий блиск і надають цьому красивому посуду певної своєрідності³⁴. Подібну кераміку знайдено на слов'янських поселеннях у Хотині, Ломачинцях, Бабині та інших пунктах Чернівецької області. На території тиверців виявлено невеликі круглі або овальні у плані городища, укріплені земляними валами. До системи цих укріплень входить і Ломачинське городище Сокирянського району Чернівецької області. Це дає підставу висловити припущення, що тиверці жили в Середньому Подністров'ї, на території Північної Буковини.

Землі Подністров'я, населені тиверцями, увійшли до складу Київської Русі значно раніше, ніж землі хорватів. За свідченням літопису, остання військова експедиція, здійснена з метою ліквідації сепаратизму знаті тиверців і уличів, відбулася у 885 р.³⁵ Очевидно, з того часу Подністров'я і стало складовою частиною Русі.

Спочатку «Руссю» називали невелике подніпровське князівство полян, згодом ця назва поширилася й на інші землі, в тому числі й на територію Північної Буковини. Слово «Русь» закріпилось у свідомості північнобуковинського населення. Збереглося воно і в роки іноземного поневолення й дійшло до нас у назві «русини» (так до недавнього часу називали буковинців українського походження). Слов'янське населення стало частиною єдиної давньоруської народності — спільного предка російського, українського й білоруського народів.

³² ПСРЛ, ч. II, стор. 778.

³³ Г. Б. Федоров. Тиверцы.— «Вестник древней истории», 1952, № 2, стор. 250—259.

³⁴ И. Г. Хынку. Керамика славян Поднестровья в X—XIV вв.— Известия АН МССР. Серия общественных наук, № 2, Кишинев, 1971, стор. 80.

³⁵ ПВЛ, ч. I, стор. 21.

Запитки

О. В. ПОЛЯКОВ (Київ),
В. Т. СОЛОДКОВ (Київ)

**КОМСОМОЛ УКРАЇНИ —
ШЕФ ЧОРНОМОРСЬКОГО ФЛОТУ
(1922—1940 рр.)**

Важлива роль у надійному захисті завоювань Великої Жовтневої соціалістичної революції належить Військово-Морському Флотові нашої країни. Тому Комуністична партія і Радянська держава постійно приділяли і приділяють належну увагу зміцненню його бойової могутності.

На кінець громадянської війни та іноземної воєнної інтервенції Робітничо-Селянський Червоний Флот був надзвичайно зруйнований і пограбований внутрішніми і зовнішніми ворогами нашої країни. Практично не існувало Чорноморського флоту: 161 корабель було затоплено, а майже всі вцілілі — виведені інтервентами і білогвардійцями в іноземні порти¹.

Х з'їзд РКП(б), глибоко і всебічно проаналізувавши становище, яке склалося, прийняв історичне рішення — вжити заходів до відродження і зміцнення Червоного Військового Флоту². Великі і почесні обов'язки у здійсненні цього складного і відповідального завдання партія покладала на комсомол, який 16 жовтня 1922 р. на своєму V з'їзді постановив узяти шефство над Військово-Морськими Силами Країни Рад і закликав комсомольців-червонофлотців бути кращою частиною флоту, служити прикладом для всіх молодих моряків.

Комуністична партія систематично спрямовує шефську роботу комсомолу, допомагає правильно визначати основні її напрями і завдання відповідно до умов економічного та соціально-політичного розвитку країни і завдань, що стоять перед ВМФ.

Значний вклад у здійснення шефства ВЛКСМ над Військово-Морським Флотом вносить комсомол України. Головним об'єктом його уваги є Червонопрапорний Чорноморський флот, який забезпечує охорону насамперед південних рубежів нашої Батьківщини і дислокується переважно на території України, де розміщено ряд підприємств, що виконують його замовлення. Ще 31 жовтня 1922 р. центральна шеф-комісія ЦК РКСМ при першому розподілі шефів закріпила основний склад Морських сил Чорного моря за губернськими комсомольськими організаціями України³. Відтоді і до нинішнього дня комсомол респуб-

¹ «Морской сборник», 1979, № 1, стор. 45.

² Див.: КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 2, М., 1970, стор. 265.

³ ЦА ВЛКСМ, ф. 1, оп. 3, ч. 1, протокол ЦШК, № 2, п. 1.

ліки залишається незмінним шефом Чорноморського флоту. У січні 1923 р. в Севастополі представник ЦК КСМУ вручив чорноморцям шефський прапор як символ вірності комсомольців своєму обов'язку перед Партією, Батьківщиною і Народом у розвитку Морських сил Чорного моря⁴. Невдовзі в багатьох комсомольських організаціях республіки пройшов «Тиждень Червоного Флоту»⁵. З цього часу встановилася непорушна дружба комсомольців України з моряками Чорноморського флоту. В даній замітці розглядається шефська діяльність комсомолу України у довоєнний період.

Здійснюючи шефство над флотом, комсомольські організації республіки, як і ВЛКСМ у цілому, розв'язували цілий ряд важливих завдань. По-перше, вони допомагали пропаганді в масах знань про флот та його значення у захисті соціалістичної Вітчизни. По-друге, готували до служби на флоті молодь, здатну в найкоротший строк оволодіти довіреною їй зброєю і бойовою технікою, завдати нищівного удару будь-якому ворогові. По-третє, шляхом розвитку патріотичних починів серед молоді сприяли дальшому вдосконаленню військово-морської техніки, а також вирішенню інших питань, пов'язаних з матеріальним оснащенням флоту. По-четверте, справляли постійний вплив на підвищення морально-політичних якостей радянських моряків.

Ці завдання були визначені ще на першій всеросійській нараді воєнморів-комуністів у квітні 1922 р.⁶ і конкретизовані у постанові ЦК ВЛКСМ «Про посилення шефської роботи комсомолу над ВМФ» від 31 березня 1933 р., в якій, зокрема, підкреслювалося, що комсомольські організації, по-перше, повинні зосередити увагу на розгортанні масово-політичної роботи, спрямованої на ознайомлення комсомольців, робітничої і колгоспної молоді із завданнями та станом флоту; по-друге, зміцнити зв'язки з підшефними і підвищити відповідальність за успішне виконання ними планів бойової і політичної підготовки, зміцнення військової дисципліни, опанування техніки тощо; по-третє, докорінно поліпшити підготовку кадрів для ВМФ⁷.

Виконуючи настанови партії, рішення центральних комсомольських органів, комсомольці України активно працювали на всіх ділянках шефської роботи, зокрема здійснювали дійову пропаганду знань про Військово-Морський Флот. У передвоєнні роки військово-пропагандистська діяльність комсомолу особливо поживавлялася під час проведення «тижнів» і «днів» Червоного Флоту, в період підготовки молоді до призову, відбору кандидатів до військово-морських навчальних закладів. Питання розвитку флоту висвітлювалися спеціальними пропагандистськими бригадами, які комплектувалися ЦК ЛКСМУ, в лекціях і бесідах моряків під час їхнього перебування у шефів, на різних нарадах, партійних і комсомольських з'їздах, сесіях ВУЦВКу і Верховної Ради УРСР.

Так, на VII з'їзд ЛКСМУ, який приділив значну увагу питанням шефства над флотом, було запрошено велику групу моряків — представників з'єднань підводних човнів, торпедних катерів, крейсерів «Коминтерн», «Червона Україна» та інших кораблів. Усі вони дістали можливість виступити на з'їзді, розповісти про свої завдання і потреби

⁴ П. Болгари и др. Черноморский флот. Исторический очерк. М., 1967, стор. 134.

⁵ ЦА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 1, спр. 16, арк. 12; ЦДА ВМФ, ф. Р-886, оп. 1, спр. 297, арк. 68, 84; ЦА ВЛКСМ, ф. 1, оп. 11, спр. 3, арк. 171.

⁶ «Морской сборник», 1922, № 3—4, стор. 68—70.

⁷ ЦА ВЛКСМ, ф. 1, оп. 3, спр. 104, Б-105, п. 2.

і водночас почути, чим живе комсомол республіки, яку активну участь бере він у соціалістичному будівництві⁸.

Щоб привернути увагу широкої громадськості до завдань, пов'язаних з будівництвом і розвитком флоту, комсомольські організації республіки використовували також засоби наочної агітації. З квітня 1933 р. по липень 1935 р. при Севастопольському будинку армії і флоту діяв сектор наочної агітації ЦК ЛКСМУ, який популяризував бойову діяльність Чорноморського флоту, висвітлював результати закордонних походів його кораблів тощо. За час свого існування сектор надіслав у місцеві комсомольські організації республіки близько 17 тис. комплектів фотовиставок⁹.

Велика і різноманітна військово-пропагандистська діяльність комсомолу сприяла успішному розв'язанню інших питань шефської роботи, зокрема, пов'язаних з навчанням військової справи призовної та допризовної молоді. Конкретні завдання, що їх ставила партія перед комсомолом у цій важливій справі визначив М. В. Фрунзе. У статті «Балтійський флот і комсомол» він писав: «...Створюйте, розвивайте і зміцнюйте ваші ділянки військово-морської підготовки! Зробіть їх живучими, постійно діючими центрами військово-морської підготовки не тільки під час зборів, а й між зборами! Підготуйте флотові грамотне, елементарно навчене і виховане поповнення!»¹⁰

Ділом відповідаючи на цей заклик, комсомольські організації створювали військово-морські куточки і гуртки, курси, семінари і військово-навчальні пункти, флотські екіпажі. Вони постійно дбали про виділення для них приміщень, навчального інвентаря, суден тощо. Особливо багато в цьому напрямі було зроблено комсомольськими організаціями Києва, Дніпропетровська, Миколаєва, Черкас та інших міст республіки. Уже в 1932 р. військово-морським навчанням було охоплено близько 8 тис. комсомольців України¹¹.

Із зміцненням матеріально-технічної бази соціалізму в СРСР вдосконалювалася технічна оснащеність армії і флоту, що поставило перед комсомолом завдання дальшого поліпшення військово-технічної підготовки юнаків, які призивалися служити на флот. Велике значення щодо цього мала патріотична ініціатива комсомольців Харкова, Луганська (нині — Ворошиловград) та інших міст про проведення серед молоді військово-технічних екзаменів. Схвалений ЦК ВЛКСМ, цей почин був підхоплений комсомольцями всієї країни.

З року в рік комсомольська організація республіки поліпшувала військово-технічну підготовку молоді. Якщо за підсумками першого всесоюзного екзамену в 1932 р. вона займала 9—10-е місце, в 1933 р.—6-е, то починаючи з 1935 р.—міцно утримувала 2-е місце. Особливо добре була поставлена ця робота в комсомольських організаціях Одеси, Харкова, Києва, патріотизм яких був відзначений керівниками КП(б)У на I всеукраїнському зльоті молодих ударників оборони (лютий 1935 р.)¹².

⁸ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 1, спр. 302, арк. 132, 134—136, 182—186; спр. 303, арк. 80—83.

⁹ Там же, спр. 1251, арк. 38—39.

¹⁰ О комсомоле и молодежи, М., 1970, стор. 395.

¹¹ «Наша партія», 1930, № 6—7, стор. 8; № 24, стор. 9; «Комсомолець України», 18 вересня 1932 р.; ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 10, спр. 1180, арк. 54; ф. 7, оп. 1, спр. 460, арк. 7; Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 15, оп. 19, спр. 13, арк. 162; ЦА ВЛКСМ, ф. 1, оп. 11, спр. 13, арк. 66.

¹² ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 1, спр. 1316, арк. 1, 20; спр. 1319, арк. 15, 17.

Значну увагу приділяли комсомольські організації роботі гуртків, у яких вивчалися правила управління шлюпками, сигналізація тощо. Для перевірки і закріплення практичних навичок організовувалися походи на шлюпках, які ставали справжньою школою фізичної і морально-психологічної підготовки молоді до служби на флоті. Так, комсомольці Дніпропетровськ уже в 1928 р. провели такий похід по маршруту Дніпропетровськ — Херсон — Миколаїв — Одеса. Через два роки 42 молоді тсоавіахімівці міста пройшли на шлюпках до Батумі, тобто здійснили плавання з виходом у море. Подібні походи організовували комітети ЛКСМУ Києва, Одеси, Запоріжжя та інших міст¹³.

У вирішенні завдань, пов'язаних з відновленням і будівництвом Військово-Морського Флоту, як і Збройних Сил у цілому, Комуністична партія надавала першорядного значення підготовці командних, політичних та інженерно-технічних кадрів. Тому в лютому 1924 р. ЦК РКМ визначив як одне з головних завдань комсомолу у здійсненні шефства над флотом поповнення військово-морських училищ передовою молоддю¹⁴. ЦК РКП(б) схвалив це рішення і в циркулярному листі губернським парторганізаціям роз'яснив порядок відбору комсомольців до військово-морських навчальних закладів, зобов'язавши при цьому партійні органи всіляко сприяти комсомолові у виконанні його шефських завдань¹⁵.

Своїх кращих представників систематично направляв у військово-морські заклади і комсомол України. У 1935 р., наприклад, ЦК ВЛКСМ поставив перед комсомольськими організаціями республіки завдання відібрати для навчання у Військово-Морське училище берегової оборони ім. ЛКСМУ 105 чол. (із загальної кількості 610 чол.), в інші військово-морські заклади — 1220 чол. (з 4410 чол.). У зв'язку з цим комсомольські організації на місцях постійно дбали про підвищення загальноосвітнього рівня, фізичного ґарту юнаків, що готувалися до вступу у військово-морські заклади. Особлива увага зверталася на класовий склад майбутніх командирів флоту та їх ідейне загартування¹⁶.

Про ефективність роботи, спрямованої на підготовку молоді до служби у ВМФ свідчить хоча б той факт, що тільки в 1933—1934 рр. до Харківського міськкому ЛКСМУ від юнаків надійшло більш як 5 тис. заяв з проханням направити їх на навчання у військово-морські та військово-повітряні училища. За путівками комсомолу Донбасу починали службу на флоті і стали адміралами шахтар В. К. Коновалов, мариупольський робітник М. А. Лунін, а також Я. Г. Почупайло, А. В. Уваров, А. В. Горожанін, І. М. Колчин, Г. П. Негода¹⁷.

Неоціненна заслуга комсомольців республіки у поданні матеріальної допомоги Чорноморському флоту, що відновлювався. Участь у піднятті затоплених суден; відбудова пошкоджених кораблів; допомога в обладнанні ремонтних майстерень військово-морських баз; по-

¹³ «Военно-исторический журнал», 1976, № 8, стор. 116; «Морской сборник», 1976, № 12, стор. 69; «На варті», 1930, № 11, стор. 7.

¹⁴ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 1, спр. 404, арк. 1.

¹⁵ «Известия ЦК РКП(б)», 1924, № 4, стор. 156.

¹⁶ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 146, спр. 195, арк. 39—40; сп. 10, спр. 1871, арк. 217; спр. 129, арк. 31; ф. 7, оп. 1, спр. 508, арк. 4; спр. 1004, арк. 54; спр. 1319, арк. 24—26; оп. 12, спр. 605, арк. 18—21.

¹⁷ В подводный флот — по призыву комсомола, Л., 1972, стор. 32; И. М. Иваницук, И. П. Марченко. Комсомол — шеф Военно-Морского Флота, Симферополь, 1972, стор. 15; «Морской сборник», 1935, № 1, стор. 151; «Комсомолец Донбасса», 17 жовтня 1972 р.; ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 1, спр. 1004, арк. 52; спр. 1177, арк. 40.

стачання флотів вугілля, видобутого понад план молодими шахтарями Донбасу — ось далеко не повний перелік шефського внеску комсомолу України у створення боєздатного ядра Чорноморського флоту. Навжди увійшли в історію такі трудові подвиги комсомольців, як дострокове введення в дію флагмана Морських сил Чорного моря крейсера «Комінтерн», будівництво крейсера «Червона Україна», ремонт есмінця «Незаможник». Завдяки активній шефській допомозі комсомолу протягом 1922—1923 рр. на Чорному морі стало до ладу близько 60 кораблів і допоміжних суден. Наприкінці 1923 р. Чорноморський флот уперше повністю виконав план бойової і політичної підготовки і завершив рік багатоденними навчально-бойовими маневрами¹⁸.

Здійснюючи будівництво Радянських Збройних Сил, партія постійно пам'ятала ленінську настанову про те, що рівень їх боєздатності залежить від рівня економічного розвитку країни. «В сучасній війні,— вказував В. І. Ленін,—...економічна організація має вирішальне значення»¹⁹. Тому практична діяльність комсомольських організацій, спрямована на зміцнення обороноздатності країни, була невіддільною від їх боротьби за втілення в життя планів партії по індустріалізації СРСР, колективізації сільського господарства. Так, у рішеннях VII з'їзду ВЛКСМ перед комсомольськими організаціями ставилася вимога активізувати діяльність молоді на індустріальному фронті «у зв'язку з шефством на флоті». У постанові ЦК ЛКСМУ від 2 січня 1929 р. зазначалося, що шефство слід розуміти не лише як соціально-культурну, але й як виробничо-технічну допомогу²⁰.

Комсомольці і молодь активно включалися в боротьбу за своєчасне і якісне виконання замовлень ВМФ. Комітети комсомолу суднобудівних заводів створювали з цією метою так звані наскрізні пости, які тримали під постійним контролем всі цикли проходження продукції, аж до спуску бойового корабля на воду. Під час проведення на флоті планово-попереджувальних робіт шефи комплектували і направляли на кораблі спеціальні бригади²¹.

Шефство комсомолу над ВМФ партія розглядала як важливий засіб свого ідейного впливу на флотські маси. І комсомольські організації багато робили для того, щоб цей вплив був постійним і ефективним. Значну роль у посиленні зв'язків комсомольців України з морськими екіпажами відіграла 4-а шефська нарада Чорноморського флоту, на якій, зокрема, зазначалося, що шефство є складовою частиною діяльності комсомолу по соціалістичному вихованню флотської молоді і що ефективність цієї діяльності залежить від того, наскільки активну участь у ній беруть комсомольські маси, від розвитку її форм і методів²². Для зв'язків з моряками комсомольські організації широко використовували літні навчальні кампанії на флоті, святкування чергових роковин з дня прийняття шефства, екскурсії молоді на кораблі, листування тощо. Тільки протягом 1926 р. майже від кожної з комсомольських організацій України, що здійснювали шефство, на флоті побували 1—2 делегації. У першому півріччі 1927 р. комсомольці надіслали своїм підшефним більш як 2 тис. листів.

¹⁸ 50 лет Вооруженных Сил СССР, М., 1968, стор. 182; «Морской сборник», 1972, № 6, стор. 20.

¹⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 34, стор. 184.

²⁰ VII съезд ВЛКСМ. Стенографический отчет, М.—Л., 1926, стор. 506; ЦА ВЛКСМ, ф. 1, оп. 11, спр. 8-а, арк. 4.

²¹ В труде, как в бою, Одесса, 1972, стор. 69; ПА ИП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 10, спр. 530, арк. 2; ф. 7, оп. 1, спр. 627, арк. 134.

²² ЦДА ВМФ, ф. Р-886, оп. 1, спр. 369, арк. 195, 235, 241.

Велике значення для підвищення ідейного рівня особового складу Чорноморського флоту мали звернення керівних діячів КП(б)У та ЛКСМУ до комсомольців-чорноморців із закликом ширше розгорнути соціалістичне змагання, наполегливо оволодівати бойовою технікою, зміцнювати дисципліну²³. Все це сприяло вихованню у моряків високих морально-політичних і бойових якостей. Напередодні 6-ї річниці шефства комсомолу над флотом командування ВМФ відзначало: «...Ті досягнення, які одержав Робітниче-Селянський Червоний Флот на даний час, у справі військової виучки, розвитку технічних засобів і підвищення кваліфікації особового складу багато і багато в чому зобов'язані ідейній роботі його шефів»²⁴.

Серед комсомольців і молоді широко розгорнулося соціалістичне змагання на кращу постановку шефської роботи. Плідно працювали в цьому напрямі комітети комсомолу Луганська, Артемівська, Запоріжжя, Харкова.

Укладалися також договори на соціалістичне змагання між колективами різних суднобудівних і судноремонтних підприємств. Вони боролися за дострокове і високоякісне виконання замовлень ВМФ, за зразкову підготовку молоді до служби на флоті, за підвищення рівня бойової готовності своїх підшефних. Окремі ударні виробничі бригади викликали на соцзмагання підрозділи підшефних кораблів. Саме в ході такого змагання на крейсері «Червона Україна» народився рух «за перший залп без промаху», який був підхоплений різними родами флоту і вилився у боротьбу за підвищення бойової готовності ВМФ²⁵.

Результати шефської роботи з особливою силою виявилися з роки Великої Вітчизняної війни, коли багато з підшефних комсомолу України кораблів і частин були удостоєні права називатися гвардійськими і нагороджені орденами. Серед них — підводний човен «А-5», «Червона Україна» та ін.

В сучасних умовах військово-шефська діяльність комсомолу набула дальшого розвитку. Нині в її основу покладено рішення XXV з'їзду КПРС, Конституцію СРСР та Закон СРСР «Про загальний військовий обов'язок» — документи, у яких з граничною ясністю обгрунтовано необхідність всемірного зміцнення оборонної могутності нашої країни, а також рішення XVIII з'їзду ВЛКСМ.

ЦК КПРС у своїй постанові «Про 50-річчя ВЛКСМ і завдання комуністичного виховання молоді» закликав комсомол і надалі зміцнювати шефські зв'язки з Радянською Армією і Військово-Морським Флотом, сприяти виконанню закону «Про загальний військовий обов'язок»²⁶. І комсомольські організації, розвиваючи і примножуючи славні традиції шефства, зосереджують свою увагу на підготовці до служби у ВМФ безмежно відданих справі Комуністичної партії, грамотних, ідейно і фізично загартованих юнаків.

Відповідно до основних напрямів і завдань шефства, визначених партією і ЦК ВЛКСМ, будують свою роботу комсомольські організації України. Добре налагоджено у республіці військово-патріотичне виховання, допризовну і призовну підготовку молоді. Активно шефствує над морями Чорноморського флоту Львівська комсомольська ор-

²³ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 1, спр. 1177, арк. 38; оп. 12, спр. 605, арк. 1.

²⁴ «Морской сборник», 1928, № 10, стор. 5.

²⁵ Под одним знаменем, М., 1972, стор. 36; Гальянов, Янов. Новые задачи шефства над флотом, М., 1931, стор. 17—18; «Комсомолец України», 16 жовтня 1932 р.; ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 7, оп. 1, спр. 1004, арк. 50—51; спр. 1177, арк. 37; оп. 12, спр. 301, арк. 56, 65, 88.

²⁶ Об идеологической работе КПСС. Сборник документов. М., 1977, стор. 237.

ганізація. У 1967 р. обком ЛКСМУ запровадив перехідний Червоний прапор, за право володіти яким змагаються десятки морських підрозділів. Міцні шефські зв'язки встановилися між Херсонською міською комсомольською організацією та окремими кораблями Чорноморського флоту. Характерною щодо цього є співдружність між комсомольцями міста та екіпажем крейсера «Грозный», комсомольська організація якого нагороджена Грамотою ЦК ВЛКСМ, занесена в Книгу пошани ЦК ВЛКСМ. Постійну прописку на кораблі одержав перехідний Червоний прапор ЦК ЛКСМУ²⁷.

Нині всі радянські люди успішно працюють над втіленням у життя величних накреслень XXV з'їзду КПРС. Разом з робітничим класом, колгоспним селянством, інтелігенцією нашої країни за виконання планів партії борються й воїни героїчних Збройних Сил СРСР, у тому числі військові моряки. Своє головне завдання вони вбачають у тому, щоб максимально підвищувати рівень бойової готовності ВМФ і разом з іншими родами військ бути надійним «...стражем мирної праці радянського народу, оплотом загального миру»²⁸. В цьому Військово-Морському Флотові успішно допомагає його шеф — Ленінський Комсомол.

²⁷ «Молодь України», 3, 14 жовтня 1972 р.: «Флаг Родины» (газета Червонопрапорного Чорноморського флоту), 3, 11 жовтня 1978 р.

²⁸ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 93.

А. С. РУСЯЄВА (Київ)

**ДО ПИТАННЯ ПРО ПОЧАТКОВЕ
ЗАСЕЛЕННЯ ГРЕКАМИ ПІВНІЧНО-
ЗАХІДНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я**

Протягом останніх років у Північно-Західному Причорномор'ї проводяться широкі археологічні дослідження античних міст і поселень архаїчного періоду. На основі їх вивчення можна виділити три важ-

ливі етапи в історії освоєння греками земель вказаного регіону, а також деякі фактори спільності їх культурно-історичного розвитку в цей час.

Перший етап пов'язаний із заснуванням двох іонійських поселень близько середини VII ст. до н. е. Згідно з Євсевієм, у 657—656 рр. до н. е. виникла Істрія, що була розташована на острові в морській затоці на південь від дельти Дунаю; в 645—644 рр. — Борисфен, античне поселення на о. Березань поблизу міста Очакова.

Найранніші археологічні пам'ятки, що представлені уламками родосько-іонійської кераміки, відносяться до середини — першої половини VII ст. до н. е., тобто часу виникнення Березанського та Істрійського поселень. Сюди, особливо в VI ст. до н. е., надходила велика кількість найрізноманітніших керамічних виробів з Родосу, Самосу, Хіосу, Корінфу, Клазомен, Аттики. Так, на Березанському поселенні знайдено високохудожні зразки архаїчної кераміки і коропластики різних центрів античного світу, що служили, головним чином, для потреб поселенців. Античні пам'ятки знайдено також на досить віддалених від Березані скіфських поселеннях і городищах — Немирівському на Вінниччині, Жаботинському на Черкащині, Пастерському на Кіровоградщині, Трах-

темирівському на Київщині та ін.¹. Це свідчить про широкі торговельні зв'язки античних міст.

На початку VI ст. до н. е. в Дніпровсько-Березанському районі були засновані античне місто Ольвія та інші поселення. Однак масове заселення їх еллінами розпочалося з середини VI ст. до н. е. Його ми і відносимо до другого етапу заселення греками земель згаданого регіону. Причиною масової міграції еллінів з малоазійського побережжя та островів як на територію Греції, так і в раніше засновані колонії була жорстока війна з персами.

У другій половині VI ст. до н. е. в цьому районі вже налічувалося більше 60 поселень, в яких розвивалося землеробство, рибальство, скотарство, торгівля, а в деяких — і різні ремесла. Їх північна межа проходила в 30 км від Ольвії вздовж берега Бузького лиману². Найвіддаленішим від Ольвії в східному напрямку було Ягорлицьке поселення, розташоване на березі Ягорлицької затоки³. Це поки що єдине типово торговельне і ремісниче поселення, де розвивалися залізобне і бронзолivarне ремесла, а також виробництво намистин із скляної пасти. Свої вироби елліни, очевидно, продавали місцевим племенам і мешканцям Березані, Ольвії та оточуючих їх поселень. На заході межа найбільш ранніх античних поселень проходила правим берегом Березанського лиману⁴. В перший період свого існування ці поселення тяжіли до Борисфена і становили, певно, його економічну базу.

Всі відомі на цей час архайчні поселення виникли на вільних місцях, лише деякі з них — в районі поселень епохи пізньої бронзи, між матеріальними культурами яких був значний хронологічний розрив⁵. У розглядуваному регіоні ще не знайдено жодної археологічної пам'ятки VII—VI ст. до н. е., яка б свідчила про наявність або тимчасове перебування тут аборигенного населення. Можливо, що саме відсутність аборигенів і була однією з причин такого інтенсивного засвоєння греками цієї території. Чимало поселень у той час було засновано і в районі Істрії.

Ольвія на початку свого існування мало чим відрізнялася від основної маси оточуючих її поселень. Проте значно вигідніше географічне положення Ольвії порівняно з іншими поселеннями, особливо з Борисфеном, сприяло дальшому розширенню і перетворенню її в місто. Процес заселення території Ольвії відбувався поступово. Як свідчать останні розкопки архайчних горизонтів, у другій половині VI ст. до н. е. були уже освоєні північні і, можливо, північно-західні околиці міста. Цілком імовірно, що його формування відбувалося в межах другої половини VI ст. до н. е. Саме до цього часу відноситься поява елементів містобудівної регламентації і виникнення теменосу — священної ділянки та агори — площі⁶, без яких не можна уявити жодного античного

¹ Н. А. Оняйко. Античный импорт в Приднепровье и Побужье в VII—V вв. до н. э.— Свод археологических источников, М., 1966, стор. 56.

² В. В. Рубан. Исследование античных памятников на правом берегу Бугского лимана в 1973—1974 гг.— Тезисы доклада на конференции «Новейшие открытия советских археологов», К., 1975, стор. 87—88.

³ А. С. Островерхов. Ягорлицкое поселение.— Археологические открытия в 1973 г., М., 1974, стор. 323.

⁴ А. В. Бураков, С. Б. Буйских, В. М. Отрешко. Работы периферийного отряда Ольвийской экспедиции.— Археологические открытия в 1973 г., стор. 253.

⁵ В. В. Лавин. Греческая колонизация Северного Причерноморья, К., 1966, стор. 54.

⁶ Е. И. Леви. Итоги раскопок ольвийского теменоса и агоры.— Ольвия, М.—Л., 1964, стор. 5; С. Д. Крыжичкий. О развитии городской территории Ольвии в I тысячелетии до нашей эры.— Материалы симпозиума по проблемам греческой ко-

міста. Крім того, в другій половині VI ст. до н. е. Ольвія почала випускати власні мідні монети, налагодила широкі торговельні зв'язки з провідними грецькими полісами, а також з місцевими племенами.

Археологічні дані про історичний розвиток Ольвії архайчного часу не дають змоги розв'язати питання про те, чи була заздалегідь і ким спланована ця колонія, яким чином прибували сюди переселенці і які органи самоуправління у них діяли. Не виключено, що в Ольвії, як і в Мілетії, була тиранія або, як в Істрії, — олігархія. Можливо, що своєрідним форпостом і місцевим організатором у процесі початкового заселення берегів обох лиманів виступало Березанське поселення⁷. Навіть порівняльна характеристика матеріальної культури VI ст. до н. е. Ольвійського і Березанського поселень дає значну перевагу останньому як за різноманітністю керамічних виробів, їх художньою цінністю, налагодженими широкими зв'язками з багатьма значними центрами античного світу, так і у відношенні інтенсивного будівництва наземних кам'яних будинків і громадських споруд з чітким плануванням, що дає можливість припускати наявність міського самоуправління⁸.

Розквіт Березанського поселення припинився на початку V ст. до н. е. Однак такі питання, як роль Березанського поселення в колонізаційному процесі Дніпровсько-Березанського басейну, детальне вивчення всіх аспектів його історичного розвитку, залишаються ще не розв'язаними. В такій же мірі це стосується і питання про час налагодження безпосередньо Ольвією своєї сільськогосподарської округи. По-перше, чимало поселень виникло одночасно з Ольвією або в той період, коли про неї як про місто навряд чи можна говорити. По-друге, вся, так би мовити, налагоджена в усіх відношеннях економічна база міста майже повністю припинила своє існування в першій чверті V ст. до н. е., тобто в той час, коли Ольвія вже сформувалася як місто і потребувала, здавалося б, наявності сільськогосподарської округи, яка дійсно була створена, але значно пізніше⁹.

Десь у межах другої половини VI — на початку V ст. до н. е. починається освоєння греками району Нижнього Подністров'я¹⁰. Це був третій етап міграційної хвилі. У цей період були засновані Офіуса, Ніконій, Тіра та ряд архайчних поселень на східному березі Дністровського лиману. Найдавнішими серед них були, певно, Офіуса і Ніконій. Можливо, частина переселенців останнього колонізаційного етапу прибула і в Ольвію. Внаслідок цього, а також внаслідок переселення в місто мешканців приолвійських поселень, у межах якого не могла розміститися така велика кількість грецьких колоністів, виникло передмістя Ольвії, відкрите археологами останнім часом за її оборонними стінами в західній околиці¹¹. Його жителі, ймовірно, займалися землеробством. Такого ж типу поселення було відкрито і в Істрії, яке існува-

лонизации и структуре раннеантичных государств Северного и Восточного Причерноморья (далі — Материалы симпозиума...), Цхалтубо, 1977, стор. 39—40.

⁷ Ю. Г. Виноградов. О политическом единстве Березани и Ольвии. — В кн.: Художественная культура и археология античного мира, М., 1976, стор. 82.

⁸ Л. В. Копейкина. Особенности развития Березанского поселения в архаический период в связи с ходом колонизационного процесса. — Материалы симпозиума..., стор. 34—35.

⁹ В. В. Рубан. О периодизации античных памятников северо-западного Причерноморья доримского времени. — Тезисы докладов конференции «150 лет Одесскому археологическому музею», К., 1975, стор. 131.

¹⁰ С. Б. Охотников. Греческая колонизация Нижнего Поднестровья. — Материалы симпозиума..., стор. 55—56.

¹¹ Ю. И. Козуб. Предместье Ольвии. — «Eirene», Ереван, 1976, стор. 195—197

ло значно довше і мало велике значення для розвитку економіки міста¹².

Соціально-економічна структура ранніх поселень Дніпровсько-Дунайського регіону, їх матеріальна і духовна культура мали багато спільного. Спільність культурно-історичного розвитку була зумовлена різними факторами. Насамперед, основна маса переселенців належала до однієї етнічної і соціальної групи — збіднілих вихідців з району малоазійського узбережжя Греції — Іонії та її великого міста Мілета. Звичайно, це не виключає можливості приєднання до переселенців різних прошарків інших етнічних і соціальних груп.

Проблема етносу Північно-Західного Причорномор'я на різних етапах його історії в античну добу залишається поки що недослідженою. На основі вивчення археологічних пам'яток Ольвії встановлено, що в ранній період населення міста складалося переважно з іонійців¹³. Є лише одне свідчення про вихідця з острова Родос, який, певно, брав участь у заснуванні цієї колонії¹⁴. Вивчення релігійних уявлень населення Ольвії вказує на переважаючу роль головного божества Аполлона, який був покровителем усіх мілетських колоній на Понті¹⁵⁻¹⁶.

Деякі матеріали вказують також на наявність родоської і самоської основи релігійних вірувань. Особливо це проявляється на археологічних матеріалах Березанського поселення, на основі яких можна припустити, що серед переселенців було чимало вихідців з Родосу і Самосу. У всіх сферах духовного життя ольвіополітів з другої половини VI ст. до н. е. виявляється сильний аттичний вплив. Цілком імовірно, що в певний період склад населення Ольвії поповнився вихідцями з Аттики.

Іонійська основа матеріальної і духовної культури простежується в Істрії і в Ніконії. На нашу думку, детальне визначення матеріальної і духовної культури окремих поселень допоможе визначити, з якого пункту Середземномор'я прибула сюди та чи інша група переселенців. Цілком можливо, що деякі сільські поселенці з розорених персами земель переселялися цілою общиною і засновували окремі поселення.

В матеріальній культурі Північно-Західного Причорномор'я в архаїчний період прослідковуються також скіфські та фракійські елементи. Це свідчить не лише про різні контакти між греками та варварами, а й про безпосереднє перебування в античних містах і поселеннях представників цих племен.

Другим фактором спільності історичного розвитку ранніх поселень були однакові природні умови і зумовлені ними прагнення колоністів. Першим поселенцям, незалежно від того, до яких би прошарків грецького суспільства вони не належали і з якою б метою вони тут не з'явилися, насамперед, потрібно було створити на нових землях, в іншому екологічному середовищі мінімальні умови для існування. Це — будівництво житла згідно з наявними ресурсами і кліматичними умовами, забезпечення продуктами землеробства, рибальства, скотарства, а також виробами ремесел. Все це і було визначальним в історії розвитку

¹² E. Condurachi, S. Dimitriu, C. Radu, *Santierul arheologic Histria*.— *Materiale și cercetări arheologice*, VII, 1961, București, p. 249—250.

¹³ Т. Н. Книпович. Население Ольвии в VI—I вв. до н. э. по дантым эпиграфических источников.— *Материалы и исследования по археологии СССР*, М., 1966, стор. 119—153.

¹⁴ Ю. Г. Виноградов. Из истории архаической Ольвии.— *«Советская археология»*, 1971, № 2, стор. 236.

¹⁵⁻¹⁶ F. Bilabel. *Die ionische Kolonisation*, Leipzig. 1920, стор. 103—104.

всіх поселень Західного і Північного Причорномор'я. На відміну від Колхиди, багатої на ліс, де основним типом житла на ранньому етапі поряд із землянками, були дерев'яні будинки¹⁷ і багатого на камінь Криму, тут були відсутні в такій великій кількості ці будівельні матеріали. Крім того, порівняно холодний клімат диктував єдино можливий вихід для влаштування житла. Саме таким житлом для перших поселенців, починаючи від Істрії і кінчаючи Нижнім Побужжям, стала землянка. Цей тип житла існував у вказаному регіоні від другої половини VII ст. до н. е. до III ст. до н. е. В Ольвії землянки існували на протязі VI ст. до н. е. В останні роки в її центральній частині, поблизу агори, було відкрито більше 30 землянок, які дають яскраву картину заселення міста і уявлення про житло перших поселенців¹⁸.

Ольвійські землянки в основних своїх деталях нічим не відрізняються від подібного типу жител на інших поселеннях, відмічається лише їх більш чітке планування. Майже всі землянки були однокамерними житлами, різними за своєю формою, розмірами, плануванням, благоустроєм. Можна виділити прямокутні із закругленими кутами і так звані апсидальним виступом, круглі, овальні. Найбільш поширеною і довговічною формою житла була прямокутна землянка з закругленими кутами. Площа жител, залежно від кількості членів сім'ї, становила від 5 до 20 кв. м. Відрізняються землянки і за ступенем заглиблення їх в землю. Вони були землянками і напівземлянками. Переважають, головним чином, останні. В деяких випадках верхні частини стін докладались цегло-сирцем, очеретяним каркасом, що обмазувався глиною і дрібним камінням. Покрівля, залежно від форми і розмірів житла, була двоскатною або шатровою. В одних землянках стіни вирізувалися в материк дуже охайно, загладжувалися, долівка була рівна, покривалася травою або водоростями; в стінах влаштовувалися спеціальні господарські ніші для посуду і продуктів, на долівках теж знаходилися різні заглиблення; вздовж стін стояли амфори, влаштовувалися різні площадки і лежанки. В інших поселеннях цієї охайності і опорядженості не спостерігалось. Житла опалювались найчастіше вогнищами відкритого типу, які знаходилися прямо на долівці, інколи в спеціальних заглибленнях або на підвищеннях з морського піску, черепашок, уламків посуду. Зустрічаються також невеликі двокамерні печі і переносні жаровні. В деяких житлах знайдено окремі речі, серед яких переважають фрагментований посуд, монети-стрілки, дельфінчики, теракоти із зображенням богині землеробства Деметри та ін. Можливо, що одні з землянок, особливо в містах, були тимчасовими житлами, які існували не більше кількох років до спорудження будинку, інші існували більш тривалий час. У всякому разі археологічні дослідження свідчать, що всі вони були залишені своїми мешканцями в той чи інший період.

У грецькій метрополії такий тип житла в археологічних пам'ятках розглядуваного часу не засвідчено. Цілком можливо, що він був запозичений греками, так само як різні предмети побуту й озброєння варварського населення Середнього Подніпров'я і Побужжя, де цей тип житла був характерним. Саме сюди проникали перші поселенці Березанського поселення у другій половині VII ст. до н. е. Однак грецькі житла в багатьох відношеннях відрізнялись своєю охайністю, невеликими розмірами, внутрішнім влаштуванням. Традиція заглибленого в

¹⁷ Т. К. Микеладзе. О результатах археологических исследований поселения VI—V вв. до н. э. в окрестностях древнего Фасиса.— «Египет», стор. 266—267.

¹⁸ С. Д. Крижицький, А. С. Русаєва. Найдавніші житла Ольвії.— «Археологія», 1978, № 28, стор. 3—26.

землю житла в Північно-Західному Причорномор'ї продовжувала існувати і тоді, коли греки перейшли до масового кам'яного будівництва, про що свідчать житлові і господарські підвали в будинках.

На ранній стадії розвитку античних міст основними заняттями населення було землеробство, скотарство, рибальство, різні ремесла. Аграрно-ремісницький характер поселень вказує на головну причину колонізаційного процесу і є свідченням суспільного стану основної маси переселенців, у яких були однакові прагнення.

Поряд з цим одним з факторів спільності історичного розвитку поселень були одні й ті ж політичні, економічні і культурні зв'язки як з Грецією, так і з навколишнім світом. Особливе значення мала торгівля з метрополією, а також з Родосом, Самосом, Корінфом, Хіосом, Клазоменами, Аттикою. Сюди надходила велика кількість глиняних і ювелірних виробів, вино й олія. Звідси вивозили зерно, солону рибу, мед та інші товари. Провідна роль у торгівлі з місцевими племенами в архаїчний період належала Ольвії, Березанському поселенню та Істрії. Торгові шляхи проходили, головним чином, по Дніпру і Дунаю. Ольвійські вироби, особливо бронзові дзеркала і прикраси, археологи знаходять на широкій території — від Угорщини до Поволжя. Існували також і внутрішні політичні та економічні взаємозв'язки між містами і поселеннями Північно-Західного Причорномор'я. Особливо тісні зв'язки були між Ольвією і Березанню, Істрією і Ніконієм, в кінці VI—V ст. до н. е. — між Ольвією, Істрією та Ніконієм.

Таким чином, етнічна і соціальна однорідність основної маси переселенців, їх духовна і мовна близькість, відсутність місцевого осілого населення, мирні відносини з варварськими племенами, невтручання у їх внутрішні справи, родючість оточуючих земель, вигідна торгівля сприяли дальшому всебічному і самостійному розвитку античних колоній Північно-Західного Причорномор'я в ранній період. Між Істрією і Ольвією існували тісні економічні і політичні зв'язки, які приводили в окремі моменти до створення єдиного економічного району з однаковими товарно-грошовими відносинами. Політичні зміни і події в середовищі оточуючих племен, зокрема, кочових скіфів і створення одриської держави в Фракії, хоч безпосередньо і не відбилися на житті греків вказаного регіону, проте сприяли більш швидкій консолідації всередині міст і створенню оборонної системи.

На допомогу викладачу історії

ПРОБЛЕМНА ЛЕКЦІЯ ІЗ ЗАГАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ У ВУЗІ

Один з найважливіших засобів поліпшення навчального процесу у вузі полягає в дальшому вдосконаленні лекційної практики, оскільки саме лекція є провідною формою навчання і виховання у вищій школі. Першочергове завдання педагога — навчити студентів самостійно мислити, творчо сприймати матеріал, який вивчається, прищепити їм навички самостійно здобувати нову інформацію і свідомо використовувати її. Тому лекція повинна бути максимально варіативною. Залежно від мети, змісту та сюжету вона може мати найрізноманітніші форми і види: вступна, оглядова, заключна, консультаційна, проблемна, комбінована чи «універсальна» та ін. В останні роки увагу широкої науково-педагогічної громадськості вищої школи привернула проблемна лекція¹. Радянські педагоги вже виробили загальні погляди на питання про необхідність запровадження проблемних лекцій у навчальний процес сучасного вузу, висловили чимало раціональних думок щодо психолого-педагогічних основ проблемної лекції, її типології тощо. При цьому вони використовували й досвід, нагромаджений їхніми колегами в братніх соціалістичних країнах, зокрема в Польській Народній Республіці².

Автор цієї замітки прагнув розкрити суть і значення проблемної лекції з історії, спираючись на власний досвід читання подібних лекцій з курсу історії західноєвропейського феодалізму в педагогічному інституті.

На наш погляд, проблемна лекція у вузі повинна завжди бути навчальною, що й визначає її зміст. Це лише одна з лекційних форм, але її значення у сучасному вузі дуже велике*. Як правило, проблемна лекція присвячується особливо важливому питанню. На відміну від «звичайної», традиційної лекції у проблемній переважає історико-теоретична проблематика, а описово-ілюстративні елементи зводяться до мінімуму і становлять лише основу для теоретичних узагальнень. Вона дає більшій можливості розвивати у студентів наукове мислення, здатність до синтезу й аналізу, привчати їх до творчого пошуку. Від викладача залежить, щоб ці можливості стали реальністю.

Проблемна лекція — одна з найскладніших форм навчання у вузі, яка вимагає особливо ретельної і копіткої підготовки. Викладач, аналізуючи те чи інше питання, може розкрити не всі пов'язані з ним

¹ Див.: «Вестник высшей школы», 1970, № 3; 1971, № 10; 1976, № 6, 12; 1977, № 1, 2, 5, 6, 7, 12; 1978, № 7; Проблеми вищої школи, вип. 3, К., 1970; Проблеми высшей школы, вып. 23, К., 1975; та ін.

² Див.: Є. І. Коваленко. Підхід до проблеми активізації пізнавальної діяльності студентів у вищій школі Польської Народної Республіки. — Проблеми вищої школи, вип. 19, К., 1974; В. Оконь. Основи проблемного обучения (перевод с польского), М., 1968.

* Реалістичні міркування з цього питання висловлені В. Ф. Табачинським у статті «С практической точки зрения» («Вестник высшей школы», 1977, № 6).

аспекти, а лише накреслити шляхи до його самостійного доопрацювання або логічного «доосмислення». Тому студенти повинні постійно перебувати у стані творчого напруження і глибокої внутрішньої уваги, вдумливо стежити за міркуваннями викладача та логікою його мислення. Цим, до речі, визначається якість кожної лекції і насамперед проблемної.

Проблемна лекція з історії має велике значення в підготовці фахівців-істориків. Присвячена «магістральним» питанням історичної науки, вона дає можливість краще підводити студентів до глибокого розуміння закономірностей історичного процесу, свідомого засвоєння складних теоретичних і методологічних понять і, таким чином, формувати у них історичне мислення, марксистсько-ленінський світогляд. Проблемна лекція з історії будується на максимальному використанні історико-порівняльного матеріалу. Власне кажучи, якість проблемної лекції, її науково-теоретичний і методичний рівень значною мірою залежать від кваліфікованого стадіально-регіонального аналізу широкого історико-порівняльного матеріалу. Лише в такому випадку викладач може досягти найкращого пізнавального ефекту.

Проте було б помилкою впадати в крайність і позністю переходити до системи проблемних лекцій. Така практика може призвести до небажаних наслідків — зниження фактичних знань студентів, порушення системи цих знань. Тому проблемна лекція з історії повинна поєднуватися з іншими видами лекцій і базуватися на міцному фундаменті знань історичних фактів.

Такими є вихідні положення у питанні проблемної лекції, якими ми керуємося у своїй практиці, викладаючи курс історії західноєвропейського феодалізму.

У медієвістиці є чимало великих і складних історико-методологічних питань, яким можуть бути присвячені проблемні лекції. Це, зокрема, такі питання, як генезис феодалізму; Візантія (V—IX ст.) та особливості її історичного розвитку; феодальне місто; станова монархія як форма феодальної держави; класова боротьба на різних етапах історії феодального суспільства; проблеми генезису капіталізму; ранні буржуазні революції у Європі; проблеми абсолютизму в Західній Європі; Реформація — її причини та етапи; культура Відродження (методологія питання) та ін. Названі проблеми є «наскрізними», вони методологічно охоплюють усю епоху, але, звичайно, далеко не вичерпують весь конкретний історичний процес. Крім цього, ми читаємо цикл проблемних лекцій, присвячених історіографії важливих історичних питань (проблеми генезису феодалізму в сучасній радянській історіографії; феодальне місто у радянській і буржуазній історіографії; радянські історики про Селянську війну у Німеччині; ранні буржуазні революції і радянська історична наука; проблеми західноєвропейського абсолютизму в радянській історіографії та ін.*). Ці лекції є переважно вступними до окремих розділів програми.

Коротко спинимося на методиці організації і проведення проблемних лекцій з медієвістики. Курс історії середніх віків містить відомості про більш як півтора десятка країн, що вивчаються синхронно. Тому, аналізуючи загальнометодологічні питання та історичні явища в межах певної епохи, викладач змушений вдаватися до повторень, що не так поглиблює, як «розпорошує» знання студентів, ускладнює синтез не сприймання ними проблеми і призводить до непродуктивної витра-

* Докладніше про це див.: П. Ф. Лаптин. Историографические элементы в лекционном курсе истории средних веков на исторических факультетах педагогических институтов. — Средние века, вып. 29, М., 1966.

ти часу. Проблемні лекції дають можливість запобігти цим недолікам і досягти значного навчально-пізнавального ефекту.

Приступаючи до вивчення певного проблемного питання, ми прагнемо ґрунтовно і всебічно розкрити його на прикладі країни, де воно вперше виникло. Зустрівшись з цим самим питанням при вивченні історії інших країн, ми за допомогою історико-порівняльного і стадіально-регіонального методів виділяємо лише притаманні для кожної країни особливості того чи іншого загальноісторичного явища. Таким чином, замість непотрібного повторення, ми добиваємося поступового розширення історико-порівняльного матеріалу з певної теми, завдяки чому знання студентами питання, що вивчається, стають більш глибокими, творчими і аргументованими.

Візьмемо для прикладу питання про генезис західноєвропейського феодалізму. Ми присвячуємо йому окрему проблемну лекцію і розкриваємо його на матеріалах франкського суспільства. Адже розвиток феодальних відносин у франків вивчено чи не найґрунтовніше. З цього питання є велика і доступна література. Дуже важливо й те, що процес феодалізації тут проходив найбільш показово, «класично». До того ж Франкська держава вивчається у курсі історії середніх віків раніше, ніж інші країни.

Насамперед у проблемній лекції слід розкрити питання, які мають найбільше значення для розуміння всієї проблеми: класики марксизму-ленінізму про феодалізм; особливості генезису феодалізму в Західній і Східній Європі; типологія генезису феодалізму і питання «синтезу» та ін. Потім переходимо до висвітлення конкретного історичного процесу, звертаючи особливу увагу на ті явища у формуванні феодалізму, що мали місце не тільки у франкському суспільстві, а й в інших країнах Європи і є загальноісторичними (розпад родових відносин і виникнення общини-марки; шляхи і джерела зростання великого землеволодіння; розорення і закріпачення вільного селянства; феодальне помістя та його особливості). Вивчаючи згодом генезис феодалізму в інших країнах Західної Європи, ми вже спираємося на загальнотеоретичні знання студентів з даної проблеми і акцентуємо їх увагу лише на особливостях розвитку феодальних відносин у кожній окремій країні.

Складність питання вимагає великого розумового напруження студентської аудиторії. Але, щоб це напруження збереглось і переросло в усвідомлене сприймання матеріалу потрібно викликати інтерес у слухачів, зробити їх своєрідними співучасниками того аналізу проблеми, що його здійснює викладач. Для цього необхідно спиратися на знання, які студенти вже мають з даного питання. Раніше вони вивчали процес феодалізації у Східній Європі. Отже, потрібно виділити особливості згаданого процесу в Західній Європі і, зокрема, у франків. Найбільшу «новину» для студентів становить синтезний шлях формування західноєвропейського феодалізму. Саме це питання викликає максимальний інтерес аудиторії. Студенти цікавляться різними поглядами на синтезний процес, намагаються зрозуміти його механізм. Якщо своїм кваліфікованим аналізом викладач допоможе їм це зробити, то в інших питаннях студенти без особливих труднощів розберуться самі. Наприклад, більшість студентів самостійно з'ясовує роль римського фактора в процесі феодалізації, варіативність цього процесу, необґрунтованість поглядів буржуазних істориків на питання «синтезу». Таким чином, лекція проходить не лише при цілковитому контакті між аудиторією і викладачем, а й при великій інтелектуальній праці всіх присутніх. Безумовно, лекція, зразок якої ми навели, сприятиме закладанню

лише основи знань студентів з проблеми і дасть спрямування їх майбутній самостійній роботі над нею.

Завершення цього складного пізнавального процесу здійснюється під час опрацювання студентами літератури, на консультаціях і практично-семінарських заняттях.

Проблемна лекція про феодально-абсолютну монархію читається у другому півріччі, коли студенти вже озброєні певними знаннями з медієвістики. Всі аспекти теми ми розкриваємо на конкретних матеріалах історії французької абсолютної монархії, оскільки це питання вивчено ґрунтовно і широко висвітлено у буржуазній і радянській історіографії. До того ж французький абсолютизм сприймається як «класичний» варіант, як своєрідна «модель». Лекція складається з двох частин. У першій — викладач характеризує значення проблеми, дає критику буржуазної історіографії, аналізує праці радянських дослідників. У другій частині лекції він розкриває вихідні теоретичні аспекти проблеми (типи і форми держави, абсолютна монархія як форма централізованої феодальної держави, класова природа і причини її виникнення, два етапи в історії абсолютної монархії та ін.), підтверджуючи їх конкретним матеріалом. Вивчаючи згодом абсолютні монархії в інших країнах Західної Європи, ми переважно звертаємо увагу на їх особливості у кожній з цих країн, уникаючи непотрібних повторень.

Хоч питання про феодальний абсолютизм досить складне, студенти завжди виявляють до нього значний інтерес. Посиленню цього інтересу сприяє широке залучення викладачем історико-порівняльного матеріалу. Тут є великі можливості спертися на знання слухачів, зокрема, з таких питань, як форми монархічного управління, значення централізованих держав, причини їх виникнення. Так, характеризуючи західноєвропейську абсолютну феодальну монархію, викладач підводить студентів до самостійного її порівняння з російським абсолютизмом, який вони вже вивчали. Після постановки навідних питань, студенти самі визначають спільні риси і особливості цих двох форм абсолютистського управління. Ми нерідко пропонуємо студентам самостійно порівняти європейський абсолютизм із східними деспотичними монархіями. Всебічно аналізуючи період XV—XVI ст., чітко акцентуючи увагу на тих соціально-економічних і політичних змінах, які в цей час відбувалися в Західній Європі, викладач допомагає слухачам зробити самостійні висновки про причини виникнення абсолютних монархій. Зрозуміло, не кожен студент може відразу справитися з поставленими запитаннями, зате всі змушені працювати, думати, здійснювати велику інтелектуальну роботу. Це не означає, що викладач зазжди перериває свою розповідь і чекає відповіді студентів. Здебільшого поставленим запитанням, при певній психологічній паузі, створюється та проблемна ситуація, яка максимально мобілізує увагу студентської аудиторії і робить сприймання лекції найбільш ефективним, спонукає студентів до наступної самостійної роботи.

Відзначимо, що запровадження в практику системи проблемних лекцій передбачає більш чітку організацію самостійної роботи студентів. Адже викладач у проблемній лекції не завжди вичерпує питання, а часто лише ставить його, накреслює шляхи до з'ясування, рекомендує необхідну літературу. До того ж сама проблемність лекції неминує викликає у студента прагнення до кінця зрозуміти ті чи інші питання. Тому студентові потрібна кваліфікована і своєчасна консультаційна допомога викладача. Бажано, щоб консультація організовувалася слідом за прочитаною лекцією, інакше враження від неї можуть стертися, а деякі її моменти забутися.

Особливість консультацій з питань проблемної лекції полягає в тому, що вони мають переважно індивідуальний характер. І це цілком зрозуміло. Адже рівень розвитку студентів, їх наукові інтереси — різні. Тому кожне питання, висвітлене в лекції, викликає у слухачів неоднакову реакцію, їх хвилюють різні аспекти тієї чи іншої проблеми. Але консультації повинні бути творчими, щоб привчати студентів до самостійної роботи. Потрібно не самому відповідати на поставлене запитання, а спрямувати думку студента на правильне його тлумачення, вказати шляхи ґрунтовного його опрацювання. Корисно порадити невелику статтю, окремі сторінки монографії чи, нарешті, уважно прочитати відповідний розділ підручника, якщо це питання в ньому висвітлено вдало. Відзначимо, що така копітка індивідуальна робота із студентами — справа цілком реальна, бо проблемні лекції бувають не так часто. До того ж за індивідуальною консультацією звертаються лише кращі студенти. Не можна недооцінювати й групових консультацій. Часто бувають питання (переважно методологічного та історіографічного характеру), що викликають загальний інтерес, але в опрацюванні яких студенти зустрічаються з певними труднощами. Групові консультації з таких питань проходять особливо цікаво, при активній участі присутніх. Завдання педагога не нав'язувати своєї волі, а сприяти самостійності в обговоренні проблеми, уміло спрямовувати студентську дискусію. Лише в коротких підсумках викладач вказує на неточності, яких припустилися студенти, і пояснює, в чому вони полягають. Наприкінці консультації корисно дати короткі історіографічну і бібліографічну довідки.

Отже, проблемна лекція є ефективною формою підготовки кадрів вищої кваліфікації, зокрема фахівців-істориків. На жаль, поки що до неї звертаються лише окремі викладачі. Широке запровадження цієї форми дало б можливість значно вдосконалити її, підняти якість і ефективність усієї навчальної і виховної роботи у вузі.

П. Ф. ЛАПТІН
(Кам'янець-Подільський)

ДОКУМЕНТИ та МАТЕРІАЛИ

«КРОЙНІКА О ЗЕМЛІ ПОЛСКОЙ» Ф. СОФОНОВИЧА ПРО ВИЗВОЛЬНУ ВІЙНУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ 1648—1654 рр. І ВОЗЗ'ЄДНАННЯ УКРАЇНИ З РОСІЄЮ

Події визвольної війни 1648—1654 рр. та возз'єднання України з Росією більшою або меншою мірою знайшли відображення у значній кількості джерел, зокрема в українських літописах XVII—XVIII ст. Деякі з цих літописів, насамперед літопис Самовидця, вже були предметом дослідження істориків; інші, хоч і містять не менш цінну інформацію, досі не згадувалися в наукових розвідках, присвячених періоду 1648—1654 рр. До останніх належить і «Кройніка» (1672—1673 рр.) Феодосія Софоновича — визначного представника історичної думки XVII ст.¹

Про визвольну війну українського народу проти магнатсько-шляхетської Польщі та возз'єднання України з Росією йдеться в третій частині («Кройніка о землі Полской») його праці*. Оригінал «Кройніки» не зберігся, а окремі списки різних редакцій її частин знаходяться в ряді архіво- і книгосховищ нашої країни та за кордоном (Швеція). Найбільш повно текст оригіналу «Кройніки о землі Полской» передає список, що знаходиться в ЦДАДА СРСР (ф. 181, спр. 93/122, арк. 1—116).

При створенні «Кройніки о землі Полской» Софонович використав «Хроніку Польщі» М. та Й. Бельських, «Хроніку Сарматії Європейської» О. Гвапіїні (очевидно, у польському перекладі з латині М. Пашковського, 1611 р.), «Хроніку польську, литовську, жмудську та всієї Русі» (1582 р.) М. Стрийковського, «Хроніку Європи» (1645 р.) П. Пясецького, «Поминание» (поч. XVII ст.) Золотоверхого Михайлівського монастиря, «Поменник» (1667 р.) того ж монастиря. Хоч Софонович був прекрасно інформований про сучасні йому події, він рідко вдається до власних спогадів, хіба що при викладі фактів церковної історії. Мало використовував він і спогади очевидців, здебільшого волюючи спиратися на свідчення літописів, у тому числі таких, які не збереглися до нашого часу. До останніх, зокрема, належить літописець 1615—1619 рр., що висвітлював події з історії Волині та Галичини. Його зміст можна реконструювати за Львівським і Київським літописами та за різними списками і редакціями Острозького літописця. Був, очевидно, використаний Софоновичем і «достовірний руський

¹ Дані про життєвий шлях Софоновича та його творчий доробок див.: Ю. А. Мыцык. Украинские летописи XVII века, Днепропетровск, 1978; його ж Феодосій Софонович — видатний представник історичної думки XVII ст. — «УІЖ», 1977, № 12, стор. 113—115.

* «Кройніка» Ф. Софоновича складається з трьох частин: перша — «Кройніка о Русі» (1672 р.) охоплює події з історії Київської Русі до 1292 р.; друга і третя — «Кройніка о початку і назвику Литви» (1673 р.) і «Кройніка о землі Полской» (1673 р.) висвітлюють історію України на фоні історії Литви (до 1534 р.) та Польщі (до 1673 р.).

літопис», про який писали відомий дослідник літопису Самовидця О. І. Левицький та І. Я. Франко². Нарешті, головним джерелом «Кройніки о землі Полской» при висвітленні подій 1648—1672 рр. був «уманський літопис», складений на початку 70-х рр. XVII ст. якимсь козаком Уманського полку. До речі, його свідченнями користувався й автор літопису Самовидця³.

Багато відомостей «Кройніки о землі Полской» є цілком достовірними, хоч трапляються в ній (це властиво всім тогочасним літописам) і помилки та неточності. В ряді випадків Софонович подає повнішу і достовірнішу інформацію, ніж Самовидець. Головну увагу автор «Кройніки о землі Полской» приділяє подіям воєнно-політичної та певною мірою церковної історії (оскільки сам належав до вищих кіл української православної церкви). За словами К. Маркса і Ф. Енгельса, «...коли яка-небудь епоха уявляє, що вона визначається суто «політичними» або «релігійними» мотивами,— хоч «релігія» і «політика» є тільки форми її дійсних мотивів,— то її історик засвоює собі цей погляд»⁴. Софонович тяжіє до ідеалістичної концепції прагматичного розуміння історії, яка, однак, була прогресивнішою, ніж середньовічний провіденціалізм, що проголошував божу волю єдиною причиною всіх історичних подій.

Селянсько-козацькі повстання на Україні кінця XVI — першої половини XVII ст., як і саму визвольну війну 1648—1654 рр., Софонович розглядає насамперед як релігійний рух. Ось, наприклад, його трактування повстання під проводом С. Наливайка: «Наливайко, гетман запорозкий, войско зобравши, Литву плюндровал, шляхту забивал, унії не любячи»⁵. Для Софоновича — послідовного противника унії та католицизму — воно цілком природне. Адже «...вняв політичного протесту під релігійною оболонкою є явище, властиве всім народам, на певній стадії їх розвитку...»⁶.

Разом з тим Софонович співчуває боротьбі народних мас у визвольній війні 1648—1654 рр. не лише тому, що вона була спрямована проти релігійного гноблення. Він подекуди сприймає оцінки, що містяться у використаних ним джерелах, авторами яких були не тільки представники духовенства та шляхти, а й козацької старшини, міщанства, навіть сіроми. Очевидно, саме під їх впливом Софонович присвячує народно-визвольній боротьбі майже половину «Кройніки о землі Полской». Так, він з обуренням пише про те, що шляхетські війська після Білоцерківського миру чинили «мордерства» і «великне кривды людям и козаком», внаслідок чого 1652 р. «украинцы, не терпячи кривд... незносних, почали поляков перше сами забивати»⁷. Можна відзначити і гуманізм Софоновича, його співчуття до народних мас, які страждали від страхіть війни. Оцінка Софоновичем діяльності Б. Хмельницького тотожна з оцінкою ролі гетьмана, що її дав Самовидець. Як і той, Софонович стримано ставиться до гетьмана, сухо й

² О. И. Левицкий. Введение в кн. «Летопись Самовидца по новооткрытым спискам», К., 1878, стор. XVI; І. Я. Франко. Студії над українськими народними піснями.— Записки Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, кн. 6, Львів, 1910, стор. 45—48.

³ Ю. А. Мыцык. «Кройника о земли Полской» Ф. Софоновича как источник по истории народно-освободительных движений XVII в. в Восточной Европе.— Вопросы рабочего и национально-освободительного движения, вып. 1, Днепрпетровск, 1974, стор. 164—166.

⁴ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 3, стор. 36.

⁵ ЦДАДА, ф. 181, спр. 93/122, арк. 70 зв.

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 4, стор. 219.

⁷ ЦДАДА, ф. 181, спр. 93/122, арк. 87.

стисло повідомляє про його смерть. Очевидно, причиною цього було те, що обидва вони відкидали саму ідею союзу з татарами, які спустошували українські землі.

В головному ж історичні погляди Софоновича можна охарактеризувати як прогресивні. Про це, наприклад, яскраво свідчить його позитивне ставлення до Росії, братнього російського народу. У «Кройніці о Русі» Софонович підкреслював спільність походження трьох братніх народів — російського, українського, білоруського, засуджував феодальні усобиці, що підживляли єдність Русі, симпатизував тим давньоруським князям, які добивалися успіхів у боротьбі з роздрібненістю країни, наприклад Володимирові Мономаху, Данилові Галицькому. Хоч у «Кройніці» Софонович у деяких питаннях і йшов за польськими хроністами⁸, в цілому це не позначилося на його доброзичливому ставленні до Росії. Так, розгорнуту позитивну характеристику у «Кройніці о початку і назвіску Литви» дано, крім князя Костянтина Івановича Острозького та великого князя литовського Вітовта, лише цареві Іванові III. Використавши твір О. Гваньїні, в якому тенденційно зображено Івана IV, Софонович жодним словом не обмовився про жорстокість цього царя. Лжедимитрія I він презирливо називає «здрайцею», «неправдивим царевичем», тимчасом як його попередники, наприклад М. Гунашевський — автор Львівського літопису, невідомий автор Острозького літопису та інші, вважали Лжедимитрія справжнім царем, сином Івана IV. Хроніст негативно ставився до гетьманів І. Виговського, Ю. Хмельницького, І. Брюховецького, П. Суховія, які проводили антинародну, зрадницьку політику, намагаючись розірвати союз з Росією після Переяславської ради 1654 р.

Коротко спинимося на деяких моментах біографії Софоновича, який за дорученням київського вищого духовенства двічі (у 1649 і 1654 роках) побував у Москві, де, зокрема, добивався у царя матеріальної допомоги для Києво-братської колегії, відіграв значну роль у розвитку російсько-українських культурних взаємин. Політична діяльність Софоновича також у цілому сприяла зміцненню російсько-українських політичних зв'язків. Так, 1654 р. він інформував російських воевод у Києві про напад польських військ на містечко Бородинку і просив дати їм відсіч. На початку 70-х років XVII ст. Софонович активно протидіяв авантюристичній політиці гетьмана Правобережної України П. Дорошенка.

Та найбільше зусиль у справі російсько-українського єднання доклав Софонович наприкінці 40-х — на початку 50-х років XVII ст. З його промови (1649 р.) та листа (1654 р.) до царя Олексія Михайловича довідуємося, що возз'єднання України з Росією хроніст розглядав насамперед як порятунком для української православної церкви. Він говорив навіть про бажання «всіх християнських народів» жити у складі Росії⁹. У листі до царя від 3 липня 1654 р., висловлюючи вдячність за матеріальну допомогу Києво-братській колегії, Софонович згадує, що під час Переяславської ради він був у Москві і з великим схваленням відгукується про цей історичний акт: «Услышах, яко наша Малая Россия царскому вашему величеству, яко природному своему царю православному, православная главу свою... с радостию преклоняет, и видех очима тамо, яко царского вашего величества обычною

⁸ А. И. Рогов. Стрыйковский и русская историография первой половины XVII в. — Источники и историография славянского средневековья, М., 1967, стор. 149 (автор вказав на такі моменти в «Кройніці о початку і назвіску Литви»).

⁹ Д. И. Бантиш-Каменский. История Малой России, ч. 2, М., 1830 (примечания), стор. 50—51.

милостию своею под крыле царския своея печати, орла глаголю, нашу Малую Россию в защищение свое приемши и крепкую десницу свою упадающей от гонения подаеши, зело радовахся и благодарих бога. И ныне со всею братиею своею о таковом превожделенном соединении... зело радуешься»¹⁰.

Зрозуміло, що Софонович не міг повністю усвідомити значення історичного акту возз'єднання України з Росією. Але в цілому аналіз його творчості та історичних поглядів свідчить про те, що минуле своєї батьківщини, в першу чергу визвольну війну 1648—1654 рр. і возз'єднання України з Росією, він оцінював з прогресивних для свого часу позицій.

Нижче подаємо за списком ЦДАДА (ф. 181, спр. 93/122, арк. 79—88) текст «Кройніки о землі Полской», який охоплює події 1648—1654 рр.*. Публікація даного фрагмента здійснена за правилами транслітерації, аналогічними тим, за якими видано текст літопису Самовидця¹¹. Знак // означає кінець аркуша в тексті оригіналу рукопису.

«Року 1648 Богдан Хмельницький з Чигирина пошол на Запороже и з татарским мурзаск Тогай-беєм сприягся против поляком¹. Гетманове каронный Потоцкий и Калиновский выслали комысара Шемберка з козаками реестровыми, а с частью полского войска Потоцкого, каштеляна*, и сами за ним гетманове пошли. Гды пришли Потоцкий и Шемберко близко Запорожя, казаки // реестровый передалися и посполу с Хмельницким и з татарами стали против поляков. Обачивши, Потоцкий и Шемберко з полским войском почали уходить. Але Хмельницький з козаками и з ордою, догонивши їх на Жовтых Водах, у Княжого Байраку розбили. И Шемберка з иншими взяли в неволю, а Потоцкого, раненого, на Запороже отослали. Там же и умерл. Тое діялося в пост великий. Гетманове обадва коронный, то послышавши, Чигирин выпаливши, уступили под Корсунь, стали против Стеблева за рекою Росью. Тогда ж и Корсунь спалили. Хмельницький з казаками и з татарами за гетманами вслід пошли. От Стеблева в милн розбили все войско полское. Обоих гетманов коронных и инших немало панов // татарове в неволю побрали после Вознесения г[о]с[п]одня. Который потом с неволи повыкупывалися. Тогда ж зараз ки[я]зь Иереміаш Вышневецкий з войском своим з Задн[и]ря уступил. И на сей стороне Днепра под Прилукою розгромил казаков полку уманского и инших. А Кривонос, полковник Хмельницкого, пришовши в четьредесят тысячех козаков до Полонного, где было много шляхты и люду посполитого, взял місто Полонное, побил шляхту, который не могли утечи и жидов великое мнозство выстинал. А ки[я]зь Вышневецкий пошол до полских міст. Того ж часу полковник Ганджа з немалым войском козацким пошел под Тилчин, в котором місте вся шляхта воеводства браславского была заперлася. // И ки[я]зь Четвертенский Иван з ними ж заперлся. Ганджа tedy мощно Тылчина добывал. Шляхта з Тылчина жадала примиря. Ганджа з ними примиря учинил. Потребовал еднан того, абы ему жидов выдано. И так шляхта выдала жидов всіх з всею их маетностью. Ганджа жидов всіх казал выстинати, а маетности их себѣ побрал и отишол от Тылчина. После него рыхло другой полковник Хмельницкого Остап Иванский пришол до Тылчина з своим полком, добыл замку тилчинского, шляхту, которая в том замку была, выбил. Где и ки[я]зь Четвертинский Иоан, православный, был забитый, а княгиню его до Умани взято в неволю. Хмельницький потом рушился войском, // стал на Паплинцах. Того ж літа кроль Владислав в місте литовском в Вильно умерл². Послышавши Хмельницький о смерти короля Владислава, ревне плакал з иншими своими, жалуючи такого монархи, бо кроль Владислав барзо был добротливый Руси и зычливый³. Потом Хмельницький, потягнувши з войском своим, стал на Пилявцах. Против его пришло все войско полское, тысячей з шездесят з гетманом Фирлесем. Туды ж з своим людами пошли и князеве Вишневецкий и Доминик⁴, так же и иншие панове. И притиснули были козаков кріпко, на них напирючи так, иж и утікати были инший почали. Але, иж рейментарове полского войска Фирлій⁵ и ки[я]зн, также и инший панове // межн собою не згажались, кожды свое гонячи, ко-

¹⁰ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России (далі — Акты ЮЗР), т. 10, СПб., 1878, стор. 29—30.

* За браком місця та з технічних причин ми майже не наводимо тут різночитання за іншими списками і редакціями «Кройніки о землі Полской».

¹¹ Літопис Самовидця, К., 1971, стор. 39—42.

* Правильно: «каштелянич».

заков не звияжили. До того присіли шесть тысячей татаров Хмелницкому на помоч, от которых полякове, взявши языка, о том, же и сам хан идет Хмелницкому на помоч, обоз весь и скарбы свои покинувши, рейментарове и панове розбіглися, куды кто могл уходити и все войско полское за ними. Там же барзо много скарбов и людей казаки и татарове набрали. Оттоль Хмелницкий и хан з своїми войсками потягли подо Львов. Идучи, много татарове міст і сел попустошили и палили и людей в полон побрали. Подо Львовом ставши, много барзо шкоды начинили, а лвовяне сами переснадили Хмелницкого, давши ему много скарбу. Оттоль пошол Хмелницкий з ханом // под Замосте, всюды пустошачи и в неволю людей татарскую беручи. Гды Замостя добывали и замостяне многим скарбом от Хмелницкого откупилися. А чаты козацкий тым часом и татарский аж за Выслою попустошили. Затым зима надишла. Теды Хмелницкий и хан з великою барзо корыстю скарбов повернулися додому.

Ян-Казимер

Року 1649 Ян Казимер, родный брат кроля Владислава, обранный на королевство полское, вышел з кляштора, покинувши габит мниский, зостал укоронованный // кролем полским⁶. И зараз почал навесні выслати войска полский против Хмелницкого. А Хмелницкий, собравши свое войско и татарское, взявши на помоч, пошол до Полской. Притягнувши под Збараж, споткал там войско полское з гетманом коронным. Там же были кн[я]зи Вышневецкий и Доминик з великим войском. Не давши поля козаком, заперлися в Збаражу, чатами выпадаючи. Где їх Хмелницкий през шесть неділей добывал и так заперл, же ниотколь не могучи живности міти, іли инший стерво, и з голоду много умирало. Затым сам кроль Ян Казимир з посполытым рушенем притяг под Зборов. Там татарове оскочили зараз короля так, // же ледве в Зборов ухватилися. А обоз мало не весь татарове розгромили⁷. Зацїм кроль упоминал през послы Хмелницкого до покою и подданства, обіцуючи все на жадаие Хмелницкого учинити. Хмелницкий, упевненный словом королевским, покорне пришол до короля, поклон отдал и покой учинил. Где кроль ему словом панским вшелякїи волности козаком и руси всей в бл[а]гочестїи и в волном церемонїи отправожно, обіцал. Также и церкви, от униатов побравши, поотдавали бл[а]гочестивым. И войском полским на Україні не указывати становиск ани побыты. Там же за выслугу татаром позволил кроль много міст // на Подолу, который могли бы оборонитися⁸. Але казаки, вперед татар приходячи к містам, людей упевняли покоем. А гды їх пускали в міста, за ними татарове вслїд входили и людей со всіми скарбами брали в неволю. Горе, горе!^{*} Того ж року приїхал до Києва св[е]тїйший патриарха Иерусалимский Паисий, до которого в Киев приїзжал гетман Хмелницкий. Тогда ж и Адам Кисель на воеводство киевское приїхал до Киева.

Року 1650 Хмелницкий, пославши с[ы]на своего // старшого Тимоша Хмелницкого з козацким войском и з татарами, Волоскую землю всю попустошил и взял у Василия, воеводы волоского, дочку за с[ы]на своего старшого Тимоша в малженство. Того ж року навесні преосв[е]щенный митрополит Селивстр Косов посветил в Києві четырех епископов православных: Иосифа Чаплича на епископию луцкую, Иосифа Кононовича-Горбанского на епископию могилевскую, Деонисия Балабана на епископию холмскую, в Николском перше монастырі его в черницы постригши, и Антония Винницкого на епископию перемышльскую, в Печерском монастырі его перше в черницы постригши.

Року 1651 гетман коронный Калиновский, вышовши з неволи татарской, пошол з войском под місто Красное, где был заперлся Нечай, полковник брасловский, // козацкий, взял місто Красное. Там же и Нечая забито на масленой неділи. Оттоль пошол до Віницы. Там в монастырі віницком заперлся был Богун, полковник паволоцкий, которого в пост великий добывало войско полское десять дней, где и Кисель молодой утонул в полонку. Хмелницкий прислал Богунові на ратунок Демка, асавула, з войском. Для того гетман коронный Калиновский, мост на Богу запаливши, отишол до Бару, а оттоль далее в Полцу⁹. Того ж року навесні Хмелницкий з ханом и з войском казацким и татарским пошол на полскую землю. Под Берестечком споткал его кроль Казимир // з своїм полским войском. Там стали казаки в лядаком містїу на болоті. Где хан з татарами Хмелницкого и козаков отступил для того, иж поляки на татар барзїи напирали, иж на казаков. Оттоль татаре розуміли, иж поляки суть на змові з козаками¹⁰. И так, Хмелницкого взявши з собою, хан пошол назад през Україну додому. Тогда могл бы кроль козаков в болотах напотити и побити, але ласкою своею вздержал жолніров, не казал за казаками гонити. Казаки сами зтживовившися, утекли на Україну, все покинувши. И много їх барзо в болоті пото-

^{*} За редакціями П. Кохановського це місце читається так: «Горе, горе тогда было людям. Господь бог допустил за грїхи» (Державна публічна бібліотека СРСР ім. М. Є. Салтикова-Щедрїна. Відділ рукописів, F. IV. 215).

нуло, // як по мосту, по трупах їх ходили, іншіш утікаючи[і]. Тую річку болотную, называють Пляшава, а другую, за милою от тоєй, річку болотную, Ихву. И там без числа козаков потонуло. З-под Берестечка кроль з посполитым рушенем пошол до Полокой. А гетман коронный Калиновский з войском квартяным потягл на Україну под Білую Церков. Тогда ж кн[я]зь Иеремій Вышневецкий, захорівши, у Паволочи умерл. Хмельницький зась зпод Берестечка пришол до Корсуна, почал знову збирати войско. Послал и по татар, а тым часом сам другою* женою оженился. К ним гетман Калиновский з войском полским до Білой Церкви натягчул. Тым часом кн[я]зь Радивил, гетман великий литовский, и Гонсевский, гетман полный литовский, з войском литовским пришли под Киев. // Антон, полковник киевский¹¹, з казаками почал был з Киева боронитися, але, видячи не по своей силі, уступил з Киева з казаками. А князь Радивил Золотыми воротами въїхал в Киев, стоял там у св[я]той Софії, з манастырей, що ему подобалося, брал. Тогда ж и Киева немалую часть спалили на Подолі, и манастыр Братский увесь, толко церкви и школы цілы застали¹². Тых часов Калиновский, гетман коронный, з войском под Білую Церков притяг и не добывал Білой Церкви*. От Киева окопалися. Зараз Хмельницький з войском своїм и татарами под Білую Церков пришол. Где там стиснули войско полское, иж вперед живности їм неотколь и конем не допустили. А потом и воду отняли. От посту спасова до осени так змореныя поляки // учинили покой з Хмельницьким. Позволил Хмельницький войску полскому на зиму становиска на Заднепрю, также у воеводстві браславском, от Тікича аж до Днестра. Поляки, будучи на становисках, великий кривды людям и казаком, и мордерства чинили.

Року 1652 украинцы, не терпячи кривд от войска полского незносных, почали поляков перше сами забивати по Заднепрю. Для того поляки з Заднепра почали уходити войском. З них, многих переймаючи, козаки забивали. Того ж часу гетман коронный Калиновский з войском коронным пошол за Бог и стал на Батозі. Послал до полку уманского, яко до своих подданных, абык нему обцали прийти. Тым часом // далл Хмельницькому о тым знати. Хмельницький з своїм войском и з татарами полями невідомо пошол, полк уманский готовы с собою взял и, несподіване нападши на войско полское, все розбил¹³. Там же гетмана коронного Колинковского татарин един простый, стявши голову, в торбі до Хмельницького принесл. А с[ы]н Калиновского, обозный коронный, утікаючи, на мосту у Бобновцы, обалился и утонул. И многих панов єдинных позабавили, других татарове в неволю побрали.

Зпод того Хмельницький далей в Полокую ходил, где татарове з козаками, много корысти набравши и много людей в неволю побравши, отишли додому. Того ж // року мор великий был по всей Украині от сошествия св[я]того д[у]ха аж до зимы великой.

Року 1653 февраля 18 дня преставился Иосиф Кононович Горбанский, епископ Білоруский. Того ж року апріля 22 дня преставился Адам Кисль, воевода киевский, в вері православный. Того ж року Чернецкий, воевода руский, з войском полским попустишил міста Вінну, Борщовку, Погребища и Калник. Богун, полковник, утскл до Манастырищ. Там полк уманский пришол на посылок. А Чернецкий, пришовши, міста Манастырищ добыл, где и полковника уманского Грозденка забито¹⁴. Місто самое спалил. Казаки в замок ухватились и іншіш // люди, а іншіш погоріли. И сам Чернецкий для великого пожара з міста уступил. А тым часом козаки и люди вночи з замку поутекали, куды кто могл, замок пустый оставивши. Того ж року под Жванцем кроль Казамер от Хмельницького и от татар был в облеженю. И позволил все казаком, с що просили, и покой з ними учинил¹⁵.

Року 1654 генвария 5 дня Богдан Хмельницький православному ц[а]рю и великому кн[я]зю Алексію Михайловичу подавшися з всею Україною по обоих сторонах Днепра, выконал присягу з всею своею старшиною в церкви переясловской¹⁶. Которой присяги Василией Василевич Бутурлин, ц[а]рский боярин // слухал. Так же и по всіх містах козаки и мещане присягли ц[а]рю на вічне подданство в церквах. Того ж часу татарове от Хмельницького отступили, а з поляками примире учинили. Того ж року м[і]с[я]ца августа второго дня сл[о]нце затмение было страшное, пред полуднем почалося на годин три. Было сл[о]нца такая часть мала, як м[і]с[я]ц на новю третяго дня и звїзды на той час в полудню в єсний день были відины. Того ж літа московский войска ц[а]рский побрали на Білой Руси міста Полоцк, Вытепск, Невель, Мстислав, Оршу, Могилев, Шклов, Копыс, Минск и іншіш. Сам ц[а]р и великий кн[я]зь Алексій Михайлович з триста тысячей войска пришовши, взял Смоленск. Отколь, идучи до Вильи, іншіш побрал міста. Гды пришол до Вильи, кн[я]зь Радивил, великий гетман литовский, з войском своим з Вильи уступил, а ц[а]р Вильню опановал.

* За редакціями П. Кохановського — «з другою».

* У редакціях П. Кохановського далі йдуть слова: «бо уже три полки козацкий от Богу пришли и на предмїстю в Білой Церкви от Кисва окопалися».

КОМЕНТАРІ

¹ Б. Хмельницький з групою своїх однодумців вирушив на Низ Дніпра наприкінці 1647 р., а наприкінці січня 1648 р. вигнав із Січі польську залогу. В лютому 1648 р. між Б. Хмельницьким та кримським ханом Ісламом-Гіреєм III було укладено угоду, згідно з якою мурза Тугай-бей виступив на боці козацького війська (М. Н. Петровський. Нариси з історії України. Вип. IV, К., 1940, стор. 37, 40).

² Більш точні дані наводить Самовидець: «Владислав... помер, виїхавши з Вилля в Меречю», а правильно вказує місце смерті короля (Мереч) С. Величко (Літопис Самовидця, К., 1971, стор. 54; С. Величко. Сказаніє о войні козацкой з поляками, т. I, К., 1926, стор. 52. Див. також: Акты ЮЗР, т. III, СПб., 1861, стор. 281; Воссоединение Украины с Россией (далі — Воссоединение...), т. II, М., 1953, стор. 61).

³ Владислав IV, намагаючись зберегти українські землі під владою Речі Посполитої, надавав певних пільг українській панівній верхівці. Частина української шляхти, вищого духовенства, козацької старшини тягнулася до цих подачок польського уряду, вбачала в особі Владислава IV свого оборонця.

⁴ Мається на увазі князь Владислав-Домінік Заславський-Острозький.

⁵ Фірлея Софонович помилково називає «рейментаром», тобто регіментаром (головнокомандуючим). Насправді польський сейм визначив трьох регіментарів — Д. Заславського, М. Остророга, О. Конєцпольського.

⁶ Обрання Яна-Казимира королем польським відбулося 20 листопада 1648 р., а коронація — 17 січня 1649 р.

⁷ Софонович перебільшував, що не відповідає дійсності, роль татарських загонів під час Зборівської битви (Див.: Воссоединение..., т. II, стор. 301—302; Документи об Освободительной войне украинского народа 1648—1654 гг. (далі — Документы...), К., 1965, стор. 274—275, 301—304).

⁸ Умови Зборівської угоди, укладеної 8 серпня 1649 р., Софонович викладає досить поверхово, з 11 її пунктів наводить лише два.

⁹ Свідчення «Кройніки о землі Полской» за 1651 р., хоч і розходяться в деяких місцях з даними українських літописів XVII—XVIII ст., але підтверджуються документальними матеріалами. Так, на допомогу обложеному вирушили війська уманського полковника Я. Глуха та полтавського полковника М. Пушкаря. Однак слідом за ними вирушили війська генерального осавула Демка Лісовця, який наздогнав польських гетьманів у Барі. Відсутні в документах лише відомості про спалення Калиновським мосту через Буг (Воссоединение... т. II, стор. 487; т. III, М., 1953, стор. 57, 62, 65—66, 79; Документы..., стор. 401).

¹⁰ Посол Б. Хмельницького С. Савич 21 вересня 1651 р. повідомляв у Посольському приказі: «Крымцы между собою говорили..., а притчею де король с козаками помирится, то де станет их король сопча бить» (Воссоединение..., т. III, стор. 134). Дані «Кройніки о землі Полской» підтверджує також автор особливої редакції, який розширює їх за рахунок спогадів або щоденника козацького полковника В. Дворецького і спрямовує проти І. Виговського: «Были ляхи от незбожиаго Выговского научени, гды войну зточили, теды всю силу на орду обернули, що орды розуміючи, же ест намова козацкая из ляхами, же их з обох сторон хотят бить. А Выговский, собака, много листов межи орды вкинул, смовячы: «Биймо татар из обох сторон, тепер час маємо». И за его шалвірством мусіли козаки гарматы там покинута, а легко сами утікати под Білую Церков» (Державна публічна бібліотека СРСР ім. М. Є. Салтикова-Шchedріна. Відділ рукописів, Q. XVII. 220, арк. 17 зв.—18).

¹¹ Мається на увазі Антон Жданович.

¹² Оригінальними є дані Софоновича про долю Братського монастиря та колегії під час пожежі, на що свого часу вказав С. Т. Голубев. (Див. «Труды Киевской духовной академии», 1904, № 11, стор. 571).

¹³ Дані про роль Уманського полку в битві під Батогом є оригінальними. Лише в анонімній шляхетській хроніці 50-х років XVII ст. говориться про те, що напере-

додні битви у польському таборі було залишене «місце в обозі для козаків Уманського полку, оскільки вони були його (Калиновського.— Ю. М.) піддані, але ці (уманці — Ю. М.) не прийшли» (Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов, т. I, К., 1898, стор. 187).

¹⁴ Грозденко (Грозенко) був брацлавським сотником, а уманським полковником у документах значиться Йосип Глух (протягом 1649—1654 рр.) Цілком можливо, що Грозденко був наказним полковником (Див.: Акты ЮЗР, т. XIV, СПб, 1889, стор. 86; Воссоединение..., т. III, стор. 315—316; Документы..., стор. 397). Дані про облогу Монастирищ є дуже цінними, оскільки опис цих подій знаходимо лише в згаданий вище анонімній шляхетській хроніці (Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов, т. I, стор. 187).

¹⁵ Софонович помиляється, вважаючи, що козаки брали участь у переговорах з королем. Мали місце лише польсько-татарські переговори (з 16 листопада по 5 грудня 1653 р.), які закінчилися підписанням угоди між Яном-Қазиміром і ханом (М. Н. Петровський. Назв. праця, стор. 188—189).

¹⁶ Присяга відбулася 8 січня 1654 р. (Воссоединение..., т. III, стор. 461, 466, 469, 478, 517). Цікаві доповнення до опису Переяславської ради вніс автор особливої редакції «Кройніки о землі Полской»: «Богдан Хмельницький ц[а]рю православному поддався з усею Україною по обох сторонах Дніпра будучою и у Переяславлі всі старшие присягли. И по всіх містах всі люде, так козаки, яко и посполытый люд. А в Києві генваря шестого надцят дня боярин Василий Василиевич Бутурлин присяги козаков и мешан слухав. Козаки присягали у Воскресения г[о]с[п]одня (церкві.— Ю. М.), а мешчане з посполством всім у Соборной церкви пресвятой Б[огороди]ци, на рынку уморовляной» (Державна публічна бібліотека СРСР ім. М. Є. Салтикова-Щедріна. Відділ рукописів, Q. XVII, 220, арк. 19).

Ю. А. МИЦИК (Дніпропетровськ)

ПРИКОРДОННИКИ — ГЕРОЇ СОРОК ПЕРШОГО

Про мужність і стійкість радянських прикордонників у перших боях з фашистськими загарбниками написано немало. І хоч від гулу запеклих битв на кордоні нас відділяє тридцять вісім років, але й сьогодні невичерпним джерелом для виховання нових поколінь наших людей є масовий подвиг радянських воїнів, які ціною власного життя відстояли честь і незалежність соціалістичної Вітчизни. Чим далі в історію відходять суворі роки минулої війни, тим величнішими постають перед нами образи безстрашних патріотів.

Автор пропонованих читачеві рядків, учасник Великої Вітчизняної війни, підполковник О. М. Калинченко, на основі вивчення літературних, архівних та інших джерел, що стосуються діяльності прикордонних військ СРСР, висвітлює доблесть і героїзм тих, хто першим зустрів ворога 22 червня 1941 р.

Напружена обстановка склалася на радянсько-німецькому кордоні у переддень Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу. 21 червня 1941 р., на кінець дня, до штабу Українського прикордонного округу від командування прикордонних загонів надійшли повідомлення: «Німецькі війська — піхота і танки — зайняли вихідні позиції для наступу в 600 м від лінії кордону»¹. В свою чергу командування округу на підставі узагальнених даних доповідало Головному управлінню прикордонних військ: «Наступ німецької армії на СРСР почнеться сьогодні, 22.06.1941 року, в 04.00 г.»².

В зазначений строк у напрямку Прибалтики, Білорусії і Західній Україні гітлерівці ринули в наступ. Як підкреслюється в постанові ЦК КПРС «Про 30-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 років», війна, нав'язана Радянському Союзу німецьким фашизмом, була найбільшим збройним виступом ударних сил світового імперіалізму проти соціалізму³. Гітлерівська кліка ставила метою викоренити комуністичну ідеологію, знищити першу в світі соціалістичну державу, головну перешкоду на шляху до встановлення німецького світового панування, винищити мільйони радянських людей, а решту перетворити на рабів.

Для здійснення своїх безглузвих планів фашистська Німеччина і держави збитого нею агресивного блоку розгорнули поблизу західних кордонів нашої країни 190 дивізій, зосередили понад 4000 танків, до 5000 літаків⁴. У смузі від Люблін до гирла Дунаю на фронті довжиною в 780 км діяла німецько-фашистська група армій «Південь» (57 дивізій і 13 бригад), перед якою ставилося завдання — прорвати оборону радянських військ на ділянці Ковель — Рава-Руська і стрімко розвиваючи наступ, оволодіти районом Києва та переправами через Дніпро⁵.

Державний кордон у смузі наступу групи армій «Південь» охороняли війська Українського прикордонного округу, у складі якого дислокувалися вісім прикордонних загонів: 98-й і 90-й — у смузі оборони 5-ї армії (Владава — Кристинополь), 91-й

¹ «Пограничник», 1956, № 3, стор. 35.

² Там же.

³ «Комуніст України», 1975, № 6, стор. 18.

⁴ История второй мировой войны 1939—1945, М., 1974, т. III, стор. 341.

⁵ Великая Отечественная война, М., 1970, стор. 37.

і частина комендатур 92-го — у смузі 6-ї армії на Львівському напрямі. На Перемишльському напрямі в смузі оборони 26-ї армії (Радимно — Творильне) — частина комендатур 92-го і всі комендатури 93-го прикордонних загонів. 94-й, 95-й і 97-й загони несли службу по охороні кордону в смузі оборони 12-ї армії (Творильне — Липкани).

У своїх планах війни проти СРСР гітлерівське командування не надавало скільки-небудь серйозного значення подоланню прикордонних рубежів, їх розрахунок будувався на тому, що нечисленні прикордонні гарнізони, озброєні легкою стрілецькою зброєю, неспроможні протистояти танковим і моторизованим колонам фашистського вермахту. З ходу розраховували гітлерівські генерали взяти прикордонні укріплення і... проразувалися.

Нечисленні прикордонні застави, дрібні підрозділи військ прикриття Червоної Армії, зустрівши належно ворога, без бою не поступилися жодною п'яддю радянської землі. Яким звиязним мав бути героїзм легкоозброєних радянських воїнів, щоб протистояти оснащеним усіма видами озброєння фашистським дивізіям. «Важко точно навести співвідношення сил і засобів першого дня боїв (до підходу частин Червоної Армії), — відзначалось у доповідній записці начальника військ по охороні тилу Діючої армії, — але досить показовим є той факт, що на один кілометр фронту припадало п'ять прикордонників, проти яких у середньому діяло не менше однієї роти противника»⁶.

Ні кількісна перевага ворога, ні шалений артилерійський обстріл, ні бомбардування — ніщо не могло зломити волі прикордонників до боротьби з фашистами. Ось деякі повідомлення з «Журналу оперативного запису» Головного управління прикордонних військ⁷:

«7 год. 00 хв. — На ділянці 92-го прикордонного загону піхота противника веде бій з нашими прикордонниками...

7 год. 40 хв. — Ворог веде сильний артобстріл Перемишля.

8 год. 10 хв. — Німці продовжують обстріл Володимира-Волинського. ...7-а застава оточена ворогом. Підтримки від частин Червоної Армії поки що нема. Штаб загону розбитий. У штабі 2-ї комендатури п'ять чоловік, які ведуть бій. З них двоє поранено».

З перших хвилин нападу фашистської Німеччини на Радянський Союз кордон бився самовіддано і жорстоко, ціною життя своїх захисників стримуючи ворога на кожному рубежі і завдаючи йому втрат у живій силі й техніці. «Славні прикордонники, — писала в той час «Правда», — грудьми захищали кожен п'ядь радянської землі. Доблесні воїни-чекісти стримували регулярні частини фашистських розбійників. Кожний борець, жертвуючи життям, розумів, що його священним обов'язком є зробити все, але затримати ворога»⁸.

Приклад героїчної стійкості воїнів-чекістів становить оборона 13-ї застави Володимира-Волинського прикордонного загону під командуванням лейтенанта О. В. Лопатіна, 4-ї і 9-ї застав Перемишльського прикордонного загону, очолюваних лейтенантами П. С. Нечаєвим і Ф. В. Мориним, 9-ї застави Любомльського прикордонного загону під командуванням старшого лейтенанта Ф. М. Гусєва та інших прикордонних підрозділів. Найжорстокіший характер мали бої на ділянках чотирьох прикордонних загонів, що опинилися на напрямі головного удару німецько-фашистських військ: 98-го Любомльського (начальник загону — підполковник Г. Г. Сурженко), 90-го Володимир-Волинського (начальник загону — майор М. С. Бичковський), 91-го Рава-Руського (начальник загону — майор Я. Д. Малій) і 92-го Перемишльського (начальник загону — підполковник Я. Й. Тарутін). Про бої на кордоні, мужність і самовідданість воїнів прикордонних підрозділів, які стримували в перші часи і дні натиск ворога, свідчить хроніка тих подій.

⁶ Пограничные войска в годы Великой Отечественной войны 1941—1945. Сборник документов. М., 1968, стор. 36.

⁷ «История СССР», 1965, № 3, стор. 34—36.

⁸ «Правда», 25 червня 1941 р.

На дільниці 98-го Любомльського прикордонного загону, в районі Владов—Холм, ворог зосередив значні сили піхоти й артилерії і протягом години обстрілював застави. Гітлерівське командування розраховувало на кінець дня здобути важливий залізничний вузол — Ковель, розташований за 35 км від кордону. Але як тільки німці намагалися форсувати Західний Буг, прикордонники відкривали рушнично-кулеметний вогонь і примушували їх відступати на вихідні позиції. В оперативному зведенні № 1 загону, за станом на 10 год. 20 хв. першого дня війни, повідомлялося: «На всій дільниці загону застави стримують наступ німців»⁹. Особливо жорстокі бої розгорнулися на дільницях 8, 9 і 10-ї застав. З початком бойових дій частина особового складу 8-ї застави (20 чол.) під командуванням начальника застави П. К. Старовойтова зайняла окопи в районі залізничного мосту. Інші прикордонники, в кількості 28 чол., на чолі з політруком Бабенком — блокгаузи у дворі застави. Слід сказати, що гітлерівське командування надавало важливого значення захопленню шосейних і залізничних мостів у прикордонній смузі, а також залізничних вузлів і комунікацій для забезпечення своєчасного і безперешкодного введення в бої основних сил. З урахуванням цього для оволодіння даними об'єктами противник виділяв значні сили й нерідко використовував спеціально підготовлені підрозділи. Тому бої в районі мостів і залізничних комунікацій мали найбільш жорстокий характер. У своїй праці «Значення залізничних мостів у другій світовій війні» полковник генерального штабу гітлерівської армії Г. Теске писав: «Часткове зруйнування двошляхового залізничного мосту в Перемишлі... призвело до запізнення з забезпеченням частин матеріалами і спорядженням... Це запізнення мало до моменту завоювання Донецького басейну згубний вплив на оперативні дії групи армій «Південь»¹⁰.

Неодноразові спроби ворога захопити при підтримці артилерії залізничний міст на дільниці 8-ї застави закінчилися невдачею¹¹. О 8.00 з боку станції Дорохув до мосту підійшли два фашистських бронепоезди і відкрили по позиціях вогонь прямою наводкою. До 10.00 майже всі бійці групи П. К. Старовойтова загинули. П'ять прикордонників та офіцер, які залишилися живими, були поранені. Їм коштувало великих зусиль дістатися до застави і включитися в її оборону. Ворожі бронепоезди спрямували вогонь на заставу. Одночасно гітлерівці висунули на пряму наводку три протитанкові гармати. Після артилерійської підготовки фашисти знову пішли в атаку. Прикордонники зустріли їх зосередженим вогнем. Та, незважаючи на втрати, цепи атакуючих наближалися до лінії оборони застави. Ось уже з обох боків пішли в хід гранати. Тричі поранений П. К. Старовойтов надихав бійців прикладом мужності, стійкості, й атаку ворога було відбито. Відважний офіцер загинув у цьому бою, виконавши свій війсьський обов'язок¹². Протягом багатьох годин вела 8-а застава нерівний бій. Понад 30 фашистів припадало на одного прикордонника. Але, чинячи великий опір ворогові, тільки вдосвіта 23 червня 1941 р. застава відійшла на новий рубіж. До 400 солдатів і офіцерів втратили гітлерівці в районі залізничного мосту та на підступах до застави¹³.

З вибухом першого ворожого снаряда на радянській території особовий склад 9-ї застави зайняв оборону в блокгаузах. Одночасно до місць можливої переправи фашистів начальник застави лейтенант Ф. М. Гусев вислав розвідку, яка, вийшовши на державні рубежі, доповіла: «На протилежному берегу Західного Бугу зосереджуються фашисти. До річки підвозять переправні засоби». Ф. М. Гусев віддав наказ: «Переправи противника знищити!». В цей час фашисти діловито наводили понтонний міст. Раптом на переправу полетіли гранати, пролунали кулеметні черги. Минуло небагато часу, і переправа була знищена. Ворог намагався форсувати водну перешко-

⁹ Пограничные войска в годы Великой Отечественной войны 1941—1945, стор. 118.

¹⁰ «Пограничник», 1972, № 12, стор. 68.

¹¹ Пограничные войска в Великой Отечественной войне 1941—1945, стор. 90.

¹² Документальный фонд Музея пограничных войск, ф. 4464, п. 360, спр. 7, арк. 12.

¹³ Пограничные войска в годы Великой Отечественной войны 1941—1945, стор. 90.

ду на гумових човнах, але, переконавшись у марності своїх спроб, відкрив артилерійський вогонь. Лише під його прикриттям гітлерівцям удалося висадитися на радянський берег до 14.00 год. першого дня війни¹⁴. Водночас з другого боку, супроводжуваний вогнем артилерії та гармат бронепоезда, батальйон піхоти ворога атакував оборону прикордонників. У цьому бою тільки вбитими фашисти втратили 350—400 чол. Гітлерівці оточили заставу, але завдяки мужності й відвазі бійців, умілому керівництву начальника застави Ф. М. Гусева вороже кільце було прорване. Відхід застави прикривав кулеметник комсомолец Олексій Лабутін. Будучи пораненим, він вів вогонь, поки не закінчилися патрони, а коли гітлерівці ввірвалися на його позицію, підірвав себе гранатою¹⁵.

10-у заставу (начальник — Н. А. Ніколенко) батальйон ворожої піхоти атакував з трьох напрямів. Учасник цих боїв прикордонник Кручинін згадує, що воїни застави виявили мужність, винахідливість і стійкість. Стікаючи кров'ю, кулеметник сержант М. Г. Яценко продовжував вести вогонь, поки не була відбита чергова атака, і тільки після цього дозволив себе перев'язати. Так само вміло й хоробро діяли і кулеметна обслуга молодого сержанта С. П. Козакова та ручний кулеметник М. В. Котов¹⁶. Самовідданість і героїзм виявили й інші прикордонники. Коли вийшли боеприпаси, комсомолец В. В. Овсянкін прийняв рішення взяти їх під вогнем противника зі складу. Коли відважний комсомолец повертався з ящиком патронів, він був поранений, але, незважаючи на це, доставив боеприпаси своїм товаришам. За другим ящиком патронів поповз В. І. Новосадов. Двічі поранений, зібравши останні сили, комсомолец зштовхнув принесені ним боеприпаси у траншею. Без наказу, за велінням воїнського обов'язку, замінюючи тяжкопоранених і загинув, доставляючи ящики з патронами прикордонники А. Н. Гушин, П. В. Половін, П. І. Север'янов, З. А. Гаджимуратов. Протягом 34-х годин вели воїни 10-ї застави нерівний бій з ворогом¹⁷. Усі атаки гітлерівців відбив відважний гарнізон. Надвечір прикордонники почули стрілянину і могутнє «Ура!». Це перейшов у наступ батальйон 45-ї стрілецької дивізії, й загальними зусиллями фашисти були відкинуті за прикордонну річку. Згадуючи про ті дні, колишній начальник 10-ї застави Н. А. Ніколенко писав: «Весь особовий склад застави бився сміливо, мужньо, незважаючи на те, що бій відбувався в цілковитому оточенні і з великою перевагою з боку противника. Всі атаки було відбито»¹⁸.

Такий самий упертий опір чинили й інші застави цього загону. Так, 1-а заставка під сильним вогнем ворога лише о 22.00 год. першого дня війни відійшла із своїх позицій. 23 червня 1941 р. заставка знову зайняла попередній рубіж й обороняла його до 18.00 24 червня 1941 р. Інші застави вели бій з противником на першому рубежі тривалістю від 9.00 до 21 год., а потім за наказом командування відійшли до штабів комендатур і загону¹⁹.

Ділянка по річці Західний Буг — від с. Потужеська Вулька до с. Коритниця, — яку охороняв 90-й Володимир-Волинський прикордонний загін, становила 150 км. Штаб 1-ї прикордонної комендатури під командуванням майора М. Г. Неплюєва, резервна заставка молодшого лейтенанта В. П. Парубкова і 4-а лінійна заставка старшого лейтенанта А. К. Чумовицького дислокувалися в м. Устилуг, розташованому поблизу шосейного мосту через прикордонну річку. Після відкриття противником по радянській території артилерійського вогню, за наказом майора М. Г. Неплюєва частина особового складу 4-ї застави зайняла оборону біля мосту, резервна — блокгаузи у дворі

¹⁴ «Пограничник», 1975, № 11, стор. 47.

¹⁵ Пограничные войска в годы Великой Отечественной войны 1941—1945, стор. 90; «Пограничник», 1975, № 12, стор. 24.

¹⁶ Документальный фонд Музея пограничных войск, ф. 4464, п. 360, спр. 7, арк. 16—17.

¹⁷ «Пограничник», 1975, № 11, стор. 47.

¹⁸ Документальный фонд Музея пограничных войск, ф. 4464, п. 360, спр. 7, арк. 17.

¹⁹ Пограничные войска в годы Великой Отечественной войны 1941—1945, стор. 90—91.

комендатури. Після невдалих спроб захопити міст, гітлерівці кинули на позиції прикордонників 15 танків і близько батальйону піхоти.

В тяжких умовах опинилися радянські воїни, які, хоч і не мали засобів для відбиття танкової атаки, не залишили, однак, своїх позицій.

— Пропустити танки! — пролунала команда старшого лейтенанта А. К. Чумовицького.

Бійці притаїлися в глибині окопів. Ревучи моторами, танки почали «прасувати» позиції радянських воїнів, намагаючись зрівняти їх з землею. Осипалися траншеї. Хмара пилу й диму накрила наші окопи. Коли основна частина гітлерівських танків рушила до прикордонної комендатури, А. К. Чумовицький наказав: «Гранатами по фашистах, вогонь!» Оглушені й контужені радянські бійці, багато з яких було поранено, почали вибиратись із зруйнованих окопів. Вони закидали гітлерівців, що сунули на них, гранатами, розстрілюючи впритул із стрілецької зброї. Резервна застава також відкривала вогонь по атакуючій піхоті противника. Але сили були нерівними.

Пройшовши через позиції застави старшого лейтенанта А. К. Чумовицького, фашистські танки атакували штаб комендатури. Багато прикордонників, у тому числі майор М. Г. Неплюев, полягли в цьому бою. Оцінивши обстановку, старший лейтенант А. К. Чумовицький наказав своїй групі відійти на новий рубіж і знову перекрити шлях ворогові. Бій розгорівся з новою силою. Прикордонники зазнавали втрат, уже не було боеприпасів. Наказавши всім відходити, старший лейтенант А. К. Чумовицький залишився їх прикривати. Мужній офіцер загинув смертю героя.

З розповідей жителів м. Устилуг стало відомо, що інша група прикордонників 4-ї застави під командуванням молодшого лейтенанта А. З. Ливенцова п'ять днів вела нерівний бій і завдала ворогові великих втрат. Після того, коли закінчилися боеприпаси, знесилена жменька радянських воїнів намагалася прорвати кільце ворожого оточення. Зав'язалася коротка рукопашна сутичка. Вийти з оточення не вдалося, і кілька поранених прикордонників були схоплені ворогом. Фашисти зв'язали їх колючим дротом і, жорстоко катуючи, почали допитувати. Молодший лейтенант А. З. Ливенцов не витримав знущань гітлерівців над його бійцями. Він збив з ніг німецького офіцера і задушив його. Фашисти по-звірячому розправилися з радянськими воїнами²⁰.

1-а застава цієї комендатури на чолі з старшим лейтенантом К. А. Ареф'євим протягом двох днів відбивала всі атаки ворога. На ділянці 2-ї застави після артилерійської підготовки два батальйони піхоти гітлерівців неодноразово обстрілювали позиції прикордонників. 24 червня 1941 р. за наказом командира 123-го корпусу 67-ї стрілецької дивізії вони відійшли на позиції одного з полків. Особовий склад 3-ї застави, очолюваний лейтенантом М. Є. Максимовим, також успішно відбивав наступ противника. Коли начальник застави був тяжко поранений, командування прийняв старшина І. Й. Пархоменко. Протягом десяти годин очолюваний ним 24 прикордонники вели смертельний бій. Незважаючи на свою чисельну перевагу, фашисти так і не змогли оволодіти їх позиціями. І знову артилерійський вогонь переміжався з атаками піхоти. Все нові й нові бійці вибували із строю, і незабаром поранений старшина, втрачаючи свідомість, залишився сам.

Ще не розвіявся дим над руїнами застави, коли гітлерівці кинулися до окопів прикордонників: вони вирішили, що все уже закінчено. В той же час лісовою дорогою до застави під'їхала легкова машина з фашистськими офіцерами. Нелюдським зусиллям волі, чіпляючись руками за стінку окопу, підвівся вмираючий воїн і кинув у машину гранату²¹.

На ділянці 2-ї комендатури ворог, скориставшись густим туманом, форсував Західний Буг й атакував усі застави. До 8.00 першого дня війни вела бій з гітлерівською піхотою і танками група прикордонників під командуванням коменданта

²⁰ Документальный фонд Музея пограничных войск, п. 338, спр. 1, арк. 8–10, 12, Д. И. Козальский. Первый день войны, М., 1967, стор. 76–77.

²¹ Документальный фонд Музея пограничных войск, п. 338, спр. 1, арк. 14.

дільниці старшого лейтенанта А. З. Говорова. Документи про бойові дії в перші години війни 6-ї застави цієї комендатури не збереглися, але учасники тих подій свідчать, що застава билася у ворожому оточенні до останньої людини. Мужність і відвагу в боях з фашистами виявили начальник застави А. К. Неезжалов, політрук Воцаєв, кулеметник Манаников та інші бійці. Дві доби тривав бій. Коли ж закінчилися боеприпаси, прикордонники пустили в хід штики і приклади. Лише кілька тяжкопоранених радянських бійців були захоплені противником у полон. 7-а застава лейтенанта М. Д. Репенка також відбила перші атаки ворога. Та незабаром вона дістала наказ зайняти нові рубежі, і її відхід добровільно залишився прикривати заступник політрука В. Петров. Більше п'яти годин хоробрий воїн вогнем станкового кулемета утримував переправу через річку Західний Буг і загинув смертю героя²².

Героїзм і стійкість виявили прикордонники 3-ї комендатури, очолювані комендантом дільниці С. Ф. Федотовим. Особовий склад штабу і бійці резервної застави до 14.00 22 червня 1941 р. обороняли комендатуру і с. Мишув від ворога. 65 прикордонників успішно відбивали атаки ворожої піхоти, а потім відійшли на західну околицю станції Бубнов, де гітлерівці кинули проти них 15 танків. На цій ділянці оборони група капітана С. Ф. Федотова стримувала наступ фашистів до 22.00, але під тиском ворожих танків змушена була відійти на північну околицю станції і спільно з ротою Червоної Армії вела бій з противником протягом 23 червня²³.

9-а застава молодшого лейтенанта Ф. М. Кузьміна до 14.00 першого дня війни відкинула ворога, а потім вийшла до Володимира-Волинського, в розпорядження командира 87-ї стрілецької дивізії. На дільниці 10-ї застави з початком війни лейтенант П. Н. Чернов вислав на розвідку відділення зі станковим кулеметом. Кулеметники з ходу вступили в бій. Вони загинули, знищивши 50 гітлерівських солдатів і офіцерів. Переправившись через прикордонну річку, фашисти оточили заставу, проте усі їх спроби оволодіти її обороною розбивалися об стійкість захисників застави. Коли закінчилися боеприпаси, 20 прикордонників під командуванням старшого сержанта Муратова, які залишилися живими, вийшли з оточення і приєдналися до штабу комендатури в с. Мишув. До кінця виконав свій війсьський обов'язок особовий склад 11-ї застави лейтенанта Е. К. Уткина. О 9 год. 15 хв. він доповів по телефону в загін: «Застава оточена щільним кільцем піхоти і танків, переходжу до контратаки для прориву»²⁴. На цьому зв'язок було перервано. Ніхто з бійців і командирів застави до штабу комендатури або загону не повернувся.

Аналогічна обстановка склалася й на дільниці 12-ї застави (начальник — А. С. Лук'янов), де разом з її особовим складом прийняла бій група прикордонників, які проходили снайперський збір. Застава дислокувалася менше ніж за сто метрів від прикордонної річки і була піддана артилерійському обстрілу прямою наводкою. Офіціальних свідчень цього бою не збереглося, а в документі, що характеризує бойові дії 90-го загону в перші дні війни, сказано: «...З особового складу 12-ї застави і снайперського збору*, який перебував на початок воєнних дій на заставі, ніхто до цього часу не повернувся»²⁵.

Найактивніше ворог діяв на дільниці 4-ї комендатури (комендант — капітан І. В. Бершадський), де наступала його танкова армія. О 4.00 гітлерівці відкрили по м. Сокаль артилерійський вогонь і о 5.00 перейшли в атаку. До 50 фашистських танків прорвалися через міст на радянську територію, а через півгодини противник ввів у бій ще 150 танків у супроводі піхоти. Прикордонники були змушені відходити. Роз-

²² Там же, п. 360, спр. 7, арк. 26; Пограничные войска в годы Великой Отечественной войны 1941—1945, стор. 97—99.

²³ Там же.

²⁴ Документальный фонд Музея пограничных войск, п. 360, спр. 7, арк. 23, 26; Пограничные войска в годы Великой Отечественной войны 1941—1945, стор. 101.

* Снайперський збір складався з 43 прикордонників, що прибули на заставу з різних підрозділів загону. Командував цим збором лейтенант Позднеев.

²⁵ Пограничные войска в годы Великой Отечественной войны 1941—1945, стор. 101.

горівся вуличний бій, та гітлерівські танки зупинити вже не можна було. Близько 80% втратили прикордонники вбитими і пораненими, але вони продовжували хоробро битися з загарбниками на рідних рубежах до 18 год. першого дня війни. Мужньо відбивали атаки ворога воїни 13-ї застави під командуванням лейтенанта О. В. Лопатіна. До 2 липня 1941 р. майорів над руїнами застави радянський прапор. На ділянці 15-ї застави лейтенанта В. П. Кашинова в бою з двома батальйонами піхоти і десятима танками противника прикордонники знищили три танки й близько сотні фашистів. Витративши всі боеприпаси, 12 прикордонників, які залишилися живими, вийшли з бою і з'єдналися з штабом комендатури. Протягом доби вела бій з батальйоном піхоти противника 16-а застава. Значна частина бійців загинула в цьому бою. Лейтенант Шпилевий, який очолював прикордонників, був тяжко поранений, і командування прийняв один з молодших командирів. Під його керівництвом застава вийшла з бою²⁶.

Три армійські корпуси з танками, артилерією, підтримувані авіацією, кинуло гітлерівське командування на ділянку 91-го Рава-Руського прикордонного загону. Жорстокий бій відбувся на ділянці 1-ї застави лейтенанта Г. П. Жучкова, в районі шосейного мосту через Західний Буг поблизу м. Кристинополя. В цьому бою продемонстрував приклад безстрашності комсорг кулеметного відділення сержант Шушкін. Влучним вогнем із станкового кулемета він знищив 50 гітлерівців, примусивши решту відійти. Під артилерійським обстрілом противника прикордонники змушені були відступити і за вказівкою лейтенанта Г. П. Жучкова зайняли три недобудованих доти, розташованих вздовж шосе. Невдовзі на магістралі з'явилася колона ворожих мотоциклістів, яку було несподіваним вогневим ударом прикордонників розгромлено. Пройти на схід вони перешкодили й колоні гітлерівської піхоти з артилерією. Радянські воїни вели цей бій, поки не закінчилися боеприпаси, а потім пішли в штикову атаку і прорвали оточення. В цей час кількості фашистів штурмували дот, в якому прикордонник Сизов до останнього патрона прикривав відхід своїх товаришів²⁷.

Захопивши міст, гітлерівці кинули піхоту й артилерію на с. Пархач, зім'яли резервну заставу 1-ї комендатури і ввірвалися в село. Комендант прикордонної ділянки капітан П. Ф. Строков дав наказ: усім прикордонникам відійти до приміщення комендатури і зайняти кругову оборону. З групою прикордонників (30 чол.), оточений ворогом у комендатурі, капітан П. Ф. Строков стримував натиск двох батальйонів гітлерівської піхоти. Особливо стійко билися з ворогом секретар комсомольського бюро комендатури Ермаков, прикордонники Беляев і Якимюк. До 22 год. відбили всі атаки фашистів радянські воїни, а потім з допомогою кавалерійського підрозділу Червоної Армії прорвали оточення.

На ділянці 8-ї застави лейтенанта П. В. Фіронова першими вступили в бій прикордонні наряди. Послана їм на допомогу група бійців у складі 4 чол. під командуванням комсомольця старшини Г. М. Лагунова протягом 22-х годин стримувала роту противника на державному рубежі. Під прикриттям артилерійського вогню фашисти одночасно вели наступ і на заставу. Прикордонники відбили кілька таких атак. Кулеметники М. Виноградов, М. Клоков і Соловйов цілеспрямованим вогнем завдавали збитків ворогові, але сили були нерівні. За наказом коменданта ділянки застава відійшла на рубіж, де зосереджувалися й інші підрозділи загону. Вранці 23 червня спільними зусиллями прикордонники атакували гітлерівців, вибили їх з території застави, яку утримували до 12.00 до підходу частин Червоної Армії²⁸.

²⁶ Документальный фонд Музея пограничных войск, п. 338, спр. 1, арк. 28—30; Стоят заставы на границе, К., 1968, стор. 232—234; Дозорные западных рубежей, К., 1972, стор. 136; Пограничные войска в годы Великой Отечественной войны 1941—1945, стор. 102—103.

²⁷ Документальный фонд Музея пограничных войск, п. 338, спр. 1, арк. 44—45; «Пограничник», 1975, № 11, стор. 47—48.

²⁸ Там же, ф. 43, оп. 40, спр. 5, стор. 5; Пограничные войска в годы Великой Отечественной войны 1941—1945, стор. 127; Документальный фонд Музея пограничных войск, п. 338, спр. 1, арк. 41—42; п. 40, спр. 5, арк. 7.

Важкий бій вела 11-а застава, оборону якої під прикриттям артилерійського вогню атакувало до двох рот противника з приданими їм танками. Прикордонники зазнавали втрат. Незабаром замовк кулемет молодшого сержанта Васькова, що відбивав натиск фашистів біля дороги на заставу. Був тяжко поранений кулеметник сержант Матюшенко. Гітлерівці, стріляючи на ходу, йшли в атаку на весь зріст. Ось вони уже ввірвалися у двір застави. Опритомнівши у цей час, Матюшенко підвівся з дна окопу, розвернув кулемет і впритул відкрив вогонь по фашистах. Під шалений дроб його кулемета бійці застави, які залишилися живими, вийшли з бою.

Нечисленний гарнізон 14-ї застави під командуванням заступника начальника застави по політчастині молодшого політрука Н. П. Чусова відбивав атаки двох рот гітлерівців з двома танками і бронемашиною, поки на допомогу йому не підійшов батальйон 139-го полку 41-ї стрілецької дивізії. Безсмертний подвиг здійснили прикордонники 17-ї застави під командуванням лейтенанта Ф. В. Моріна. Всі вони героїськи загинули в бою. Все ж фашистам удалося прорватися до с. Олешичів, де вони наштотхнулися на рішучий опір штабу 4-ї комендатури і резервної застави. Незважаючи на численну перевагу, зламати оборону прикордонників гітлерівці не змогли. Пізніше на допомогу до наших бійців підійшли 15-а і 16-а застави цієї комендатури та підрозділи 41-ї стрілецької дивізії. Вміло організував оборону кандидат у члени ВКП(б) сержант Горленок.

Під час наступу фашистів на штаб комендатури бійці його відділення зупинили їх. Коли гітлерівці відкривали артилерійський вогонь, сержант відводив своїх людей в укриття, а з новою атакою фашистської піхоти знову виводив на позиції. 13 годин стримували прикордонники ворога і відійшли тільки за наказом свого командування²⁹.

Самовідданість і героїзм виявили прикордонники під час оборони Рави-Руської, захопленню якої ставка Гітлера надавала важливого значення. Воїни 41-ї стрілецької дивізії під командуванням генерал-майора Г. Н. Микушева і прикордонники до вечора першого дня війни відбили кілька ворожих атак. Сміливість і винахідливість показав у бою молодший лейтенант М. М. Кокарев. З групою прикордонників (30 чол.) він атакував і розгромив більше роти ворога і відкинув його на 4—5 км. Шість діб, маючи перевагу в чисельності й озброєнні, гітлерівці не могли оволодіти містом. У той же час на інших напрямках німецькі війська заглиблися в радянську територію, і виникла загроза оточення радянських військ у районі Рави-Руської. В ніч на 28 червня 1941 р. у напрямі на Львів відійшли частини 41-ї стрілецької дивізії, а в 4.00 останніми залишили місто прикордонники³⁰.

Дещо інакше склалася обстановка на ділянці 92-го Перемишльського прикордонного загону. В характеристиці його бойових дій говориться: «22 червня 1941 року німецькі війська раптом відкрили сильний артилерійський вогонь одночасно по ділянках 2, 3 та 4-ї комендатур, штабу загону і дорогах, що вели в тил...»³¹. Вирішальні бої розгорнулися в м. Перемишлі поблизу залізничного мосту, біля переправи через р. Сан, в районі м'ясокомбінату і міського парку. Під час оборони залізничного мосту бій нерідко переростав у рукопашне зіткнення. В цьому бою смертю героя загинув заступник начальника застави лейтенант П. С. Нечаєв, який підірвав себе разом з фашистами гранатою. Коли ж ворогові все-таки вдалося захопити міст, і він спробував перекинути підкріплення, його резерви зустрів гарматний і кулеметний вогонь з дота, розташованого за 70—80 м від річки. Гітлерівці намагалися знищити дот і впустили по ньому більш як 500 снарядів, але мужній гарнізон у складі молодшого лейтенанта Чапліна і червоноармійця В. Левіна з 99-ї стрілецької

²⁹ Документальный фонд Музея пограничных войск, п. 338, спр. 1, арк. 36—40, 46, 48—50; л. 40, спр. 5, арк. 6.

³⁰ Там же, л. 40, спр. 5, арк. 8; п. 338, спр. 1, арк. 54—55.

³¹ Пограничные войска в годы Великой Отечественной войны 1941—1945, стор. 104.

кої дивізії, прикордонників Н. Водоп'янова, С. Ржевцева і Н. Ткачова продовжував жити і боротися³².

На лівому флангу оборони міста вісім прикордонників і ополченці, які прибули їм на допомогу, вели бій з гітлерівцями. На правому флангу рота під командуванням начальника клубу загону І. І. Жомова обороняла переправу через р. Сан у районі м'ясокомбінату. П'ять разів намагався ворог форсувати річку на цій ділянці і зазнавав поразки. До останнього бійця билася в окопах на підступах до міста 9-а застава, очолювана М. С. Слюсаревим, воліючи краще вмерти, ніж відступити³³.

22 червня 1941 р. начальник 92-го прикордонного загону підполковник Я. П. Тарутін дістав наказ начальника військ прикордонного округу залишити Перемишль і відійти за лінію оборони частин Червоної Армії. В місто увійшли фашисти. На світанку 23 червня зведений батальйон прикордонників під командуванням старшого лейтенанта Г. С. Поливоди і батальйон стрілецького полку 99-ї стрілецької дивізії, очолюваної капітаном Г. Л. Чикваїдзе, вибили гітлерівців з Перемишля. До 27 червня 1941 р. прикордонники і підрозділи 99-ї дивізії при підтримці народного ополчення обороняли місто від німецько-фашистських загарбників і залишили його тільки за наказом радянського командування³⁴.

У безперервних жорстоких боях війни-чекісти виконали свій обов'язок: жодний прикордонний підрозділ не відійшов із своїх позицій без наказу командування. Навіть фашисти змушені були визнати високий моральний дух і безприкладну мужність радянських воїнів. Про перші бої на кордоні гітлерівський генерал Гальдер так писав у своєму щоденнику: «На всіх ділянках фронту характерне невелике число полонених.. росіяни всюди б'ються до останньої людини; ...мали місце випадки, коли гарнізони дотів підривали себе разом з дотами, не бажаючи здаватися в полон»³⁵. Подібні визнання наших ворогів не випадкові. Радянські воїни продемонстрували всьому світові мужність і героїзм у боротьбі за честь і незалежність соціалістичної держави.

В суворі роки Великої Вітчизняної війни «...підтвердилась глибока правота лєнінських слів про те, що ніколи не перемогти народу, який захищає свою народну владу, відстоює свою справедливу справу, своє майбутнє»³⁶. Радянські прикордонники виконали свій обов'язок перед Батьківщиною, вписавши яскраві сторінки в літопис героїчної боротьби радянського народу з фашистськими загарбниками.

О. М. Калиниченко (Київ)

³² Документальный фонд Музея пограничных войск, п. 338, спр. 1, арк. 61; «Правда», 5 липня 1966 р.; Ю. К. Стрижков. Герои Перемышля, М., 1969, стор. 52—53.

³³ Документальный фонд Музея пограничных войск, п. 338, спр. 1, арк. 61—64, 73—75; История Великой Отечественной войны Советского Союза, т. II, М., 1961, стор. 93—94.

³⁴ «Исторический архив», 1961, № 3, стор. 93—94; Сообщения Советского информационного бюро, т. 1, М., 1944, стор. 4; Пограничные войска в годы Великой Отечественной войны 1941—1945, стор. 107.

³⁵ Ф. Гальдер. Военный дневник, т. III, М., 1971, стор. 33, 37, 57.

³⁶ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, К., 1971, стор. 540.

Наш календар

ДО 60-річчя ПРОГОЛОШЕННЯ
СЛОВАЦЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Великий Жовтень послужив могутнім імпульсом для піднесення революційного руху в Європі. Розпад Австро-Угорщини й утворення чехословацької буржуазної держави не ліквідували гострих класових суперечностей, що існували в чеських і словацьких землях. У 1919 році народні маси країни продовжували активно виступати за націоналізацію ключових галузей промисловості, розв'язання аграрного питання та інші соціально-економічні перетворення, проти спекуляції, тяжкого економічного становища та буржуазного терору.

Особливо гостро революційна боротьба розгорталася у Словаччині. Розпад угорського державного апарату супроводжувався тут вигнанням угорської бюрократії, жандармерії, поміщиків і всіх тих, хто уособлював собою ненависний старий, гнобительський лад. Трудовий народ установлював свою владу на підприємствах, де створювалися заводські ради. У селах виникали селянські ради, які здійснювали розподіл поміщицької землі. Для повалення революційного руху та утвердження своєї влади у Словаччині чехословацький уряд послав війська. Але трудящі маси рішуче відстоювали свої завоювання. Проти політики буржуазії всюди спалахували страйки і демонстрації.

4 лютого 1919 року почався страйк залізничників і поштових робітників у містах Каморно, Нові Замки, Нітра та Зволен. Його підтримали інші загони трудящих. Страйк швидко поширився на всю Словаччину. Урядові вдалося придушити цей виступ лише з допомогою військ. Криваві події відбулися в Братиславі, де солдати застосували зброю. Було вбито кілька робітників.

Буржуазний уряд вжив жорстоких запобіжних заходів проти можливих нових виступів народних мас¹. Однак він не зміг перешкодити дальшому наростанню революційних подій, особливо після проголошення 21 березня 1919 року в Угорщині Радянської Республіки. Перемога революції в Угорщині була з ентузіазмом зустрінута передовими представниками чехословацького пролетаріату. Органи преси лівої соціал-демократії визначили цю революцію як новий крок на шляху до визволення робітничого класу всіх країн від влади капіталу. Палко вітали перемогу угорського пролетаріату чеські та словацькі комуністи, які перебували в Радянській Росії і зі зброєю в руках захищали завоювання Жовтня².

Правляча чехословацька буржуазія була налякана звісткою про революцію в Угорщині. Побойюючись за свої класові інтереси, вона запровадила в Словаччині стан облоги. Арештовувалися революційно настроєні словацькі ліві соціал-демократи. В ряді міст почали діяти воєнні суди. Було заборонено робітничі організації і союзи. Незважаючи на це, словацькі трудящі продовжували виражати свої симпатії революційній Угорщині. У відповідь на часткову мобілізацію в армію багатьох молодих словаків дезертирували, переходили чехословацько-угорську демаркаційну

¹ M. Vietor. Slovenská Sovietska Republika v r. 1919, Bratislava, 1955 стор. 60—63.

² Там же, стор. 101—103.

лінію і вступали в ряди угорської Червоної Армії. 27 березня, наприклад, у Кошіце залізнична воєнна охорона, яку складали чехи, кинула зброю і відправилася додому.

Незважаючи на протести чехословацької громадськості, уряд Крамаржа відповідно до рішення Антанти віддав наказ військам 27 квітня слідом за румунськими військами почати наступ проти Угорської Радянської Республіки. Угорська Червона Армія зуміла зупинити просування інтервентів і перейшла в контрнаступ, в результаті якого їй не тільки вдалося визволити Угорщину, а й зайняти значну частину території Словаччини.

У визволених районах Словаччини трудящі почали створювати Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів, що діяли як органи диктатури пролетаріату.

Зростанню революційної свідомості словацьких робітників, селян та інтелігенції сприяла діяльність чеської і словацької секції Соціалістичної партії Угорщини, створеної в Будапешті в березні 1919 року. Багато хто з її представників трибули разом з військовими частинами до Словаччини і проводили тут агітаційну роботу, закликаючи маси до соціалістичних перетворень³.

16 червня 1919 року у східнославацькому місті Пршерові була проголошена на багатотисячному мітингу Словацька Радянська Республіка. У прокламації, що повідомляла про встановлення влади пролетаріату на словацькій землі, зокрема, говорилося: «Словацькі робітники, солдати і селянські пролетарі цією акцією продовжують створення революційного фронту, шлях до якого проклала Росія й Угорська Республіка Рад...»⁴. У цьому ж документі повідомлялося про підтримання Словацькою Республікою принципів III Інтернаціоналу. На мітингу було обрано Тимчасовий революційний виконавчий комітет.

На своєму засіданні в м. Кошіце 20 червня цей ревком сформував уряд Словацької Радянської Республіки — Словацьку Революційну Раду на чолі з чеським комуністом Антоніном Яноушеком. До складу уряду ввійшли представники словацької, угорської і чеської національностей.

Трудящі Словацької Радянської Республіки вбачали свою опору і союзника в Радянській Росії. Одним з перших документів уряду Радянської Словаччини були телеграми В. І. Леніну, урядам РРФСР та УРСР. В урядовій телеграмі В. І. Леніну говорилося: «З радістю повідомляємо Вам, глибокошановний товариш Ленін, що словацький пролетаріат створив Словацьку Радянську Республіку. Дозвольте словацькому революційному урядові з нагоди його створення сердечно вітати Вас, вождя міжнародного пролетаріату»⁵.

З свого боку, Радянський уряд у телеграмі, надісланій 25 червня Г. В. Чичеріним, вітав Словацьку Радянську Республіку, яка вступила в ряди революційних соціалістичних держав.

За час свого існування Радянська влада в Словаччині показала себе справді народною владою. Революційний уряд оголосив націоналізацію великих промислових підприємств, банків, транспорту і торговельних підприємств, відмінив податки і старі борги біднішого прошарку селян, оголосив національне і мовне рівноправ'я, увів загальне виборче право. Вперше в історії Словаччини у виборах могли брати участь найширші верстви населення. У промисловості було запроваджено 8-годинний робочий день і підвищена заробітна плата ряду категорій трудящих. Уряд видав постанову про виплату пенсій пристарілим та інвалідам⁶.

Керівники Словацької Революційної Ради не тільки вбачали своє завдання в тому, щоб утвердити диктатуру пролетаріату на своїй землі, а й вважали своїм Інтернаціональним обов'язком з робітничим класом інших країн боротися проти влади міжнародного капіталу. Уряд Радянської Словаччини прагнув зміцнити свої

³ V. Plevza. Trvalé hodnoty, zv. I, Bratislava, 1976, стор. 69.

⁴ Там же, стор. 69—70.

⁵ История Чехословакии, т. III, М., 1960, стор. 62.

⁶ Prehľad dejíh KSC na Slovensku, Bratislava, 1971, стор. 109, 110.

відносини і співробітництво з Радянською Росією та Угорською Радянською Республікою. Зокрема, одним з актів Словацької Революційної Ради було призначення керівника Чехословацької комуністичної організації в Країні Рад своїм представником при Українській Радянській Республіці⁷.

Однак не можна не враховувати того, що діяльність революційного словацького уряду проходила в дуже складній міжнародній обстановці, і того, що він не мав необхідного політичного досвіду. Ленінізм ще не набув на той час значного поширення в чеських і словацьких землях. Саме тому керівництво Словацької Революційної Ради допустило деякі помилки, що звузили його соціальну базу і негативно відбилися на дальшій долі Словацької Радянської Республіки.

Одна з головних цих помилок виявилася в ставленні до селянства. Словацька Республіка Рад не задовольнила вимогу селян про розділ між ними конфіскованої у поміщиків землі. Хоча уряд експропріював усі великі поміщицькі землі, які перевищували 100 ютарів, ці угіддя, за прикладом Угорщини, були цілком передані в розпорядження держави і кооперативів. Неправильне, без урахування конкретних умов, розв'язання аграрного питання привело до незадоволення певної частини селянства, ослабило союз робітничого класу і трудового селянства. Народна влада не зуміла залучити на свій бік середні верстви.

Імперіалісти Антанти і США не могли миритися з існуванням радянських держав у центрі Європи. Словацька Радянська Республіка була окупована військами буржуазного чехословацького уряду на початку липня 1919 року — після того, як імперіалістам Заходу вдалося шляхом дипломатичного тиску добитися виводу частин угорської Червоної Армії з території Словаччини. Через деякий час під натиском контрреволюційних полчищ впала Угорська Радянська Республіка.

Проголошена 60 років тому, Словацька Радянська Республіка, незважаючи на короткочасність свого існування, вписала яскраву сторінку в історію міжнародного робітничого руху. Це була перша спроба створення на території Чехословаччини держави робітників і селян.

Створення Словацької Радянської Республіки слідом за встановленням диктатури пролетаріату в Угорщині було однією з тих революційних подій, які перешкодили імперіалістам використати військові сили середньоевропейських держав проти першої в світі соціалістичної держави — Країни Рад. Існування Радянської Угорщини і Радянської Словаччини надихало трудящих Радянської Росії у боротьбі проти внутрішніх і зовнішніх ворогів.

Діяльність Радянської влади в Угорщині і Словаччині збагатила цінним досвідом міжнародний робітничий рух. Вона помітно вплинула на розвиток революційного процесу в Чехословаччині, сприяючи консолідації лівих сил і формуванню в майбутньому марксистської партії.

І. А. ПЕТЕРС (Київ)

⁷ V. Plevza. Назв. праця, стор. 70.

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ КОЛЕГІЇ НАРКОМПРОДУ УКРАЇНИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В РОКИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

У роки громадянської війни подолання продовольчої кризи було однією з найбільш гострих народногосподарських проблем. В. І. Ленін підкреслював улітку 1919 р., що «в основі всього будівництва соціалізму лежить тепер продовольче питання»¹.

Винятковою важливістю успішної боротьби за хліб як ключа до вирішення цілого комплексу соціально-економічних та політичних проблем, що стояли в той час перед молодою Радянською республікою, і зумовлений постійний інтерес радянських істориків до питань продовольчої політики Радянської влади в 1918—1920 рр. Зокрема, протягом двох останніх десятиріч опубліковано ряд спеціальних праць, що висвітлюють історію продовольчого питання на Україні у цей період². Їх автори ввели до наукового обігу багатий фактичний матеріал, що дало змогу ґрунтовно і досить різнобічно висвітлити проблему. Водночас звертає на себе увагу той факт, що серед широкого кола документів, залучених дослідниками для її вивчення, досі майже не використовувалося таке цінне джерело, як протоколи засідань колегії Народного комісаріату продовольства України. Лише у книзі Ю. Ю. Кондуфора є ряд згадок про засідання цієї колегії та посилань на її рішення. Тим часом вивчення згаданих протоколів дає дослідникові можливість ознайомитися з важливими аспектами економічної політики Радянської влади на Україні у 1919 р.

В силу умов того часу Наркомпроду УСРР доводилося займатись широким колом економічних, соціальних і політичних питань, що виходили далеко за межі вузьковідомчих завдань. Ця особливість діяльності Наркомпроду виразно виявилася після запровадження продрозверстки.

Наркомпрод УСРР здійснював монополію на найважливіші продовольчі продукти, видав заготівлю і постачанням населенню продовольства і предметів першої необхідності, встановлював порядок обміну промислових товарів на продукти сільського господарства, контролював перевезення продуктів на всій території республіки, організовував постачання продовольства для Червоної Армії, а також для трудящих

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 156.

² С. Ф. Бабурин. Укрепление союза рабочего класса и трудящегося крестьянства Украины в борьбе за осуществление продовольственной политики Коммунистической партии в 1920 г.—Сборник научных трудов Харьковского горного института, т. 8, 1959, стор. 3—30; Ю. Ю. Кондуфор. Укрепление союза рабочего класса и крестьянства на Украине в период гражданской войны (В ходе проведения продовольственной политики. 1918—1920 гг.), К., 1964; С. И. Шаповалова. Осуществление продовольственной разверстки на Украине (после разгрома денкинской, январь—апрель 1920 г.).—Научные записки Донецкого института советской торговли, вып. 10, 1960; І. Л. Шерман. До історії продовольчої політики на Україні в 1919 р.—Наукові записки Харківського педінституту, вип. 12, 1954; В. П. Шило. Большевики Украины в борьбе за укрепление союза рабочего класса и крестьянства в ходе осуществления продразверстки в годы гражданской войны.—Сборник научных работ кафедр истории КПСС вузов г. Харькова, вып. 3, 1960; В. П. Юбкін. Здійснення продовольчої політики на Україні (грудень 1919—1920 рр.) — «УІЖ», 1961, № 1.

Москви, Петрограда та ряду інших міст і районів РСФРР, керував діяльністю кооперації.

Протоколи засідань колегії Народного комісаріату продовольства України є одним з найважливіших джерел для вивчення діяльності цього органу, оскільки дають досить повне уявлення про коло питань, що ними займався наркомат, характер і напрям його роботи.

Відділ продовольства при Тимчасовому робітничо-селянському уряді України почав функціонувати 14 січня 1919 р., а з 29 січня він, як і всі відділи уряду, був перетворений у Народний комісаріат. 22 січня керівником відділу, а згодом і Наркомату продовольчих справ був призначений відомий радянський і партійний діяч О. Г. Шліхтер. З цього часу розпочалося регулярне ведення протоколів засідання колегії наркомату. Перший з них датовано 23 січня 1919 р., останній — 14 серпня 1919 р. За цей період відбулося 81 засідання колегії.

Згідно з положенням про Наркомпрод колегія була вищим розпорядчим органом, «на обговорення якого виносяться всі справи щодо продовольчої політики і принципового характеру»³. Протокольні записи збереглися у кількох примірниках машинописних текстів, які становлять групу справ фонду Наркомпроду УСРР Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва Української РСР⁴. У справах 24, 23 і 26 у хронологічній послідовності відклалися оригінали з редакційними правками голови колегії наркома О. Г. Шліхтера, а також його заступників Л. І. Рузера та М. І. Брюханова (вони ж, як правило, підписували всі протокольні записи в першому примірнику).

На жаль, у протоколах вміщено лише перелік учасників засідань, прізвища доповідачів, порядок денний і прийняті рішення. Очевидно, засідання колегії не стенографувалися, тому в згаданих документах не відбито змісту виступів, не зазначено, хто саме брав участь у дебатах. Ця обставина ускладнює з'ясування деталей обговорення того чи іншого питання, характеру дискусій на засіданнях колегії тощо. Однак вивчення протоколів полегшується тим, що до них додається ряд підготовчих матеріалів, які виносилися на засідання. Це проекти декретів, постанов, положень, розпоряджень Наркомпроду і його органів, матеріали численних комісій, різноманітні вихідні документи тощо.

Певну інформацію про засідання колегії вміщував журнал Наркомпроду УСРР «Известия Народного комиссариата продовольствия Украины», який видавався у 1919 р. У кожному його номері в розділі «Хроніка» публікувалися постанови з питань, що обговорювалися колегією. Порівняння оригінальних текстів протоколів з їх публікаціями в журналі свідчить, однак, що останні повторюють лише ухвальну частину протокольного запису. При цьому в журналі, як правило, тексти постанов друкувалися не повністю.

Важливе місце в роботі колегії займала організаційно-розпорядча діяльність. Вона спрямовувалася на створення апарату Наркомпроду, керівництво роботою продорганів на місцях, заготівельних експедицій і продзагонів тощо. Частина протоколів і тематично зв'язаних з ними матеріалів дає можливість докладно ознайомитися із структурою Наркомпроду, розкриває процес утворення і характер діяльності окремих його підрозділів.

На засіданні колегії 27 січня 1919 р. було прийнято рішення про створення восьми основних відділів наркомату: хлібофуражного, постачання, заготсель*, центрального, постачання армії і фронту, організаційного, фінансово-облікового і транспортногo. На цьому ж засіданні було розподілено обов'язки між членами колегії⁵. Згодом на основі деяких із згаданих вище відділів виникли відповідні управління. Остаточно структура Наркомпроду склалася у травні 1919 р. Відповідно до затвердженого тоді ж положення наркомат мав складатися з десяти управлінь —

³ «Известия Наркомпрод Украины», 1919, № 5—6, стор. 63—64.

⁴ ЦДАЖР УСРР, ф. 340, оп. 1, спр. 22—29.

* Відділ заготівлі продовольчих продуктів, не охоплених державною монополією.

⁵ ЦДАЖР УСРР, ф. 340, оп. 1, спр. 24, арк. 6.

організаційного, фінансово-розрахункового, хлібно-фуражного, головпродукту, загот-сель, розподілу, постачання армії, транспортного, кооперації, робітничо-продовольчої інспекції⁶.

За протоколами можна визначити керівний склад Наркомпроду та його підрозділів, оскільки в кожному з протоколів є списки присутніх на засіданнях членів колегії, а також інших відповідальних працівників. У них зафіксовані ті чи інші зміни у складі колегії, які відбувалися протягом 1919 р. Так, на згадуваному вище засіданні 27 січня було встановлено порядок розподілу обов'язків між членами колегії. 13 травня до її складу було включено сім чоловік, серед них — відомого продпрацівника М. І. Брюханова⁷. 16 липня колегія поповнилася чотирма новими членами⁸, а 18 липня на її засіданні знову обговорювалося питання про розподіл обов'язків між членами колегії «у зв'язку з загальнополітичними умовами Українського фронту та інтересами реалізації нового урожаю»⁹.

Захоплення денікінцями і силами націоналістичної контрреволюції значної частини території України зумовило скорочення заготівельних операцій Наркомпроду і відповідне зменшення штату його колегії. На передостанньому засіданні Наркомпроду, 13 серпня, у зв'язку із згоранням роботи на Україні було прийнято рішення залишити у Києві так звану малу колегію у складі наркома О. Г. Шліхтера і трьох членів колегії, а решту — відправити у розпорядження Наркомпроду РСФРР¹⁰.

На засіданнях нерідко були присутні і виступали представники інших комісаріатів, радянських установ і підприємств, представники військового командування та ін. Так, 3 лютого колегія заслухала доповідь наркома продовольства Латвійської Радянської Республіки Р. І. Ейхе про тяжке продовольче становище в Латвії. Було прийнято рішення «виконати наряди Російського Компроду для Латвії і допустити представників Компроду Латвії до закупівлі на Україні немонополізованих продуктів»¹¹. Протоколи зафіксували участь у роботі колегії наркомвоєна УСРР М. І. Подвійського, його заступника В. І. Межлаука, голови надзвичайної комісії по постачанню Червоної Армії на Україні М. С. Багдатьяна, відповідальних працівників Наркомпроду РСФРР та ін.¹²

Важливою ділянкою розпорядчої діяльності Наркомпроду було створення продовольчих органів на місцях. Протоколи засідань колегії від 10, 13, 26 лютого, 11, 15, 18, 23, 24, 25, 31 березня, 5, 18 квітня та ін. наочно відображають ту велику роботу, що її проводив Наркомпрод у справі організації продовольчого апарату в губерніях і повітах України та забезпечення повсякденного керівництва ним.

У цій групі протоколів знайшла, зокрема, відображення діяльність колегії по створенню продовольчого апарату в Донбасі. Цьому питанню було присвячено кілька засідань колегії. 20 лютого Наркомпрод схвалив проект положення про продовольчі органи в Донецькому басейні. У положенні зазначалося, що «з метою планомірного постачання Донбасу продовольством, фуражем і предметами першої необхідності у м. Харкові створюється відділ по постачанню Донбасу» (Продонбас), якому надавалися права губпродкому. Ним керувала колегія з трьох чоловік: голова — представник Наркомпроду і два члени — представник Української Ради Народного господарства і представник робітничої кооперації. Розподіл продуктів здійснював Союз споживчих товариств Донецького басейну («Союздонбасейн»).

Для розробки загальних принципів постачання, а також для розгляду практичних питань, пов'язаних з діяльністю Продонбасу, при ньому було створено продовольчу раду, до якої ввійшло по одному представнику від управлінь вугільної, ме-

⁶ Там же, спр. 23, арк. 39, 41—42; Ю. Ю. Кондуров. Назв. праця, стор. 101—102.

⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 340, оп. 1, спр. 23, арк. 88—99.

⁸ Там же, спр. 26, арк. 147.

⁹ Там же, арк. 151.

¹⁰ Там же, арк. 204.

¹¹ Там же, спр. 24, арк. 15 зв.

¹² Там же, арк. 15, 62, 120, 149.

талургійної та хімічної промисловості Уккранднаргоспу, три представники від обласних профспілок об'єднань гірничих робітників, металістів і хіміків, а також три представники від «Союздонбасейну»¹³.

18 березня на засіданні колегії було вирішено направити представників Донбасу в райони заготівлі продовольства у складі експедиції уповноваженого Наркомпроду з тим, щоб «забезпечити робітників Донбасу в першу чергу»¹⁴. 18 квітня колегія ухвалила «надати у розпорядження Продонбасу певний район України для постачання Донбасу хлібом і фуражем». Заготовлений у відведеному районі хліб призначався насамперед для виконання нарядів Продонбасу у розмірі місячної потреби. Цьому органу надавалося й право видавати наряди на перевезення хліба і фуражу. Було також розширено склад колегії Продонбасу від трьох до п'яти членів (два додаткові місця відводилися представникам Донецького губвиконкому)¹⁵.

Важливим джерелом для вивчення питань, пов'язаних з постачанням Донбасу, є також численні матеріали, що додаються до згаданих документів. Це — протоколи з'їзду представників організацій Донбасу, скликаного Продонбасом 28—31 березня; зборів, проведених з ініціативи надзвичайної комісії по постачанню Червоної Армії України 3—5 квітня; записка ЦК КП(б)У у Наркомпрод УСРР про необхідність розширення колегії Продонбасу¹⁶ та ін.

Протоколи дають дослідникові можливість досить широко ознайомитися з продовольчою роботою в різних районах України. З інформаціями на засіданнях колегії виступали представники партійних і радянських установ, продовольчих органів, а також працівники Наркомпроду, які побували на місцях.

Значний інтерес становлять також донесення і звіти представників центральних органів, що виїздили на місця. На початку квітня при Раднаркомі УСРР було створено особливу надзвичайну комісію, яка мала перевірити роботу всіх радянських органів щодо заготівлі, переробки і перевезення продовольства в ряді районів півдня України. У зв'язку з цим Л. І. Рузер очолив групу працівників, яка виїхала в Херсонську губернію, а член колегії Наркомпроду М. Белаковська — у Таврійську і Катеринославську губернії¹⁷.

Результати інспекційної поїздки Л. І. Рузера було заслухано на засіданні колегії Наркомпроду 4 червня. У його доповіді, текст якої додано до протоколу¹⁸, знайшла відображення діяльність двох продовольчих експедицій Наркомпроду в Херсонському та Єлисаветградському повітах. Комісією був розроблений план розподілу продовольства за класовими категоріями і запроваджено карткову систему. Значний інтерес становлять приклади використання підконтрольних підприємств, як однієї з форм державного капіталізму. Зокрема, в доповіді наводиться факт укладення договору з приватними підприємцями на постачання Наркомпроду продовольчих продуктів. Контроль за виконанням мала здійснювати колегія у складі трьох представників від профспілки, одного — від Раднаргоспу, одного — від Наркомпроду.

Наскільки великого значення надавалося діяльності комісії, свідчить постанова колегії, в якій зазначалося: «Просити т. Рузера скласти конспективну доповідь для телеграми тов. Леніну»¹⁹.

Аналогічний характер мають доповідні записки М. Белаковської в колегію Наркомпроду і Раднарком УСРР²⁰. У них показано діяльність продовольчих органів у Катеринославі, Мелітопольському і Бердянському повітах, розкрито практичні заходи, вжиті експедиціями Наркомпроду для налагодження товарообміну і заготівлі хліба, наведено цифрові дані про відправку продовольчих вантажів для робітників

¹³ Там же, арк. 56—56 зв.

¹⁴ Там же, арк. 91 зв.

¹⁵ Там же, арк. 149—149 зв.

¹⁶ Там же, арк. 152—159, 162.

¹⁷ Там же, арк. 207.

¹⁸ Там же, спр. 23, арк. 204—218.

¹⁹ Там же, арк. 202.

²⁰ Там же, спр. 24, арк. 204—205, 207—208.

Донбасу, Червоної Армії. Важливими є відомості про добровільну здачу хліба селянством у ряді районів Таврійської губернії.

Комісія дійшла висновку, що в найкоротший строк і найбільші за своїми масштабами заготівельні роботи можна було здійснити у Мелітопольському повіті. У зв'язку з цим вона запропонувала РНК УСРР організувати у Мелітополі губпродком і залучити до справи заготівлі такі організації, як Продонбас та Продшлях, забезпечити проведення товарообмінних операцій товарами і грошима. Більшість цих пропозицій була згодом реалізована у відповідних рішеннях Наркомпроду, зокрема в постанові про створення у Мелітополі губпродкому, який виділявся із складу продовольчих органів Таврійської губернії²¹.

Факти, наведені М. Белаковською, переконливо свідчать про те, що й після запровадження продрозверстки Наркомпрод не відмовився від використання товарообміну як засобу заготівлі хліба. Вони розкривають форми обміну, що застосовувалися в заготівельних операціях. Пропонувалося, наприклад, «надати у розпорядження комісії різного роду матеріали, необхідні для товарообороту (мануфактура, залізо та ін.) з розрахунку на кожну тисячу пудів хліба товарів на суму 5 тис. крб., решта суми, тобто до 12 тис. крб., має бути надана готівкою грошовими знаками»²².

Багатогранну організаційно-розпорядчу діяльність колегія поєднувала з активною участю у розробці законодавчих актів — декретів, постанов, положень, інструкцій, що визначали продовольчу політику в цілому, а також регламентували повсякденну практичну діяльність продорганів.

Найважливіші акти, підготовлені Наркомпродом, розглядалися ВУЦВК, Раднаркомом або Радою робітничо-селянської оборони і були опубліковані від їхнього імені (наприклад, декрет РНК України «Про продрозверстку», декрет ВУЦВК «Про загальнодержавний облік і розподіл продовольчих продуктів і предметів домашнього господарства», постанова Ради РСО «Про боротьбу з мішечництвом»). Так, на засіданні колегії 10 квітня після обговорення і схвалення проекту декрету про розверстку було прийнято рішення «внести у терміновому порядку зазначений проект декрету на розгляд Раднаркому і просити ЦК партії, радянські установи і пресу якомога ширше популяризувати його серед широких мас населення»²³.

Більшість розглянутих колегією нормативних актів збереглася разом з протоколами у вигляді окремих машинописних примірників, нерідко з правками, внесеними в них під час обговорення. Іноді декрети й постанови включалися безпосередньо в тексти протоколів. Так, у протоколі, де зафіксовано обговорення питання про боротьбу з мішечництвом, поруч з текстом прийнятої постанови рукою О. Г. Шліхтера помічено: «Опублікувати». Саме ця частина протоколу і була опублікована як постанова Ради робітничо-селянської оборони України²⁴.

Деякі розпорядчі акти розроблялися Наркомпродом разом з іншими наркоматами України. Зокрема, спільно з Наркоматом внутрішніх справ Наркомпрод розробляв проект положення про комбідни. Про це свідчить протокол засідання колегії від 16 квітня, з якого видно, що підготовлений Наркомпродом проект мав після цього обговорюватися колегією Наркомату внутрішніх справ²⁵.

Підготовка Наркомпродом ряду важливих урядових документів свідчить про його значну роль у формуванні певних напрямів економічної політики Радянської влади на Україні в 1919 р. У червні — липні Наркомпрод України розробив і прийняв ряд актів, спрямованих на подальше поглиблення і розширення сфери дії системи «воєнного комунізму» в соціально-економічному житті України. Розглянемо детальніше ті з них, що досі не були предметом уваги дослідників. 16 червня колегія Нар-

²¹ Там же, спр. 26, арк. 1.

²² Там же, спр. 24, арк. 207 зв.

²³ Там же, арк. 110.

²⁴ Там же, арк. 43.

²⁵ Там же, арк. 145.

компроду схвалила «Найближчий план робіт по заготівлі хліба»²⁶. Цей документ базувався на узагальненні досвіду попередньої продовольчої практики і визначав конкретні завдання на найближчий період.

Активна агітація «всіх антирадянських сил проти продовольчих декретів Радянської влади, збройні виступи націоналістично-куркульської контрреволюції в ході продрозверстки значною мірою ставили успішну боротьбу за хліб у залежність від загальнополітичної обстановки. У прийнятому «Плані» зазначалося, що невдачі у заготівлі хліба «пояснюються головним чином несприятливими політичними умовами». У документі відбилися прагнення Наркомпроду ліквідувати так званий заготівельний сепаратизм численних армійських і радянських установ, зробити заготівлю хліба та інших продуктів виключно компетенцією продорганів. «Планом» передбачалося здійснювати заготівельні операції «лише через місцеві продоргани із залученням місцевих органів працівниками з центру». З цією метою намічалось порушити перед центральними партійними і профспілковими органами питання про чергову мобілізацію 150 відповідальних працівників для посилення продорганів, організації комбідів, формування збройних продзагонів, проведення хлібної розверстки, а також для рішучої боротьби з міщеництвом. Крім того, передбачалося мобілізувати 15 000 робітників для продзагонів. Розверстка по губерніях, а по можливості й по повітах, мала здійснюватися відповідно до питомої ваги бідноти.

У «Плані» зазначалось, «що організація місцевих органів, і головним чином комбідів, піде успішно там, де для цього існують найбільш сприятливі економічні умови», тобто там, де кількість бідняцьких господарств була найвищою. У зв'язку з цим заготівлю хліба було намічено провести насамперед у Полтавській губернії (господарств з розміром земельних ділянок до 5 десятин — 66,1%), дев'яти повітах Київської (господарств до 5 дес. — 55,5%) і трьох повітах — Балтський, Гайсинський, Ольгопільський — Подільської (господарств до 5 дес. — 78,6%) губерній. Крім того, вказувалося на необхідність використати чотири повіти Херсонської губернії (Єлисаветградський, Херсонський, Олександрійський і Ананівський), де були великі запаси хліба.

У складній воєнно-політичній ситуації на Україні, коли райони хлібних заготівель істотно обмежувалися в результаті наступу денікінців і активізації буржуазно-націоналістичної контрреволюції, продрозверстка значною мірою здійснювалася на основі позаекономічних, воєнно-адміністративних методів. Їх застосування передбачалось і в розглядуваному нами документі. У «Плані», зокрема, зазначалося, що проти злісних саботажників, які підривали радянську продовольчу політику і не здавали хліба, «можуть бути застосовані збройні реквізиції і конфіскації, а також товарна блокада». Звичайно, ці заходи спрямовувалися проти запеклих ворогів революції — куркулів, у чиїх руках зосереджувалась основна маса продовольчих надлишків.

«Планом» намічались також перші заходи у справі переходу до державного, централізованого постачання і розподілу. Все населення України розбивалося на дві основні групи — міську, і сільську. Міське поділялось на такі категорії: 1) робітнице, 2) сім'ї робітників і службовців; 3) нетрудове. Для всіх цих груп і категорій встановлювалися «відповідно до прийнятого в РСФРР плану постачання норми споживання»*. Товари, які підлягали розподілу серед сільського населення, мали відпускатися через комбіди і в першу чергу призначалися для забезпечення бідноти.

Одним з практичних кроків на шляху переходу до державного постачання предметами першої необхідності було запровадження затвердженої колегією Наркомпроду 12 липня 1919 р. «Інструкції про постачання населенню УСРР матуфактури»²⁷. Нею передбачалося надання переваг у постачанні насамперед робітничому класові.

²⁶ Там же, спр. 26, арк. 33—33 зв.

* Ці норми розподілу були встановлені Наркомпродом РСФРР відповідним наказом у жовтні 1918 р. Згодом система загальнодержавного постачання зазнавала неодноразових змін (див.: Ю. С. Палков. В. И. Ленин о сущности политики «военного коммунизма», М., 1975, стор. 34—37).

²⁷ ЦДАЖР УСРР, ф. 340, оп. 1, спр. 26, арк. 139.

До 1 січня 1920 р. на кожного робітника планувалося відпустити по 10 аршинів мануфактури, на кожного міського жителя — по 5 аршинів, на кожного селянина — по 4 аршини. При цьому відпускалася вона за нормою з розрахунку на 100% робітничого населення, на 40% міського населення і на 25% сільського.

Значна роль у системі розподілу відводилася кооперації. Мануфактура з державних складів Головпродукту передавалася Центроспілки та її органам, яким доручалося під керівництвом і контролем продорганів розподіляти її серед населення УСРР за принципом розверстки — по губерніях, повітах, волостях, селах. Відпуск мануфактури сільському населенню здійснювався лише кооперативами під контролем губпродкомів, повітпродкомів, волвиконкомів, сільвиконкомів та комбідів і лише при умові обов'язкової здачі хліба. Встановлення порядку розподілу всередині сільського твариства цілком покладалося на комбіди та сільвиконкоми, які дбали про постачання товарів насамперед біднішому населенню. Така система постачання була спрямована на звуження сфери приватної торгівлі і заміну її планомірним, організованим у загальнодержавному масштабі розподілом продуктів, що становило одну з рис економіки «воєнного комунізму».

Розширення сфери націоналізації виробництва, а також посилення централізації управління народним господарством давали можливість оперативно здійснювати облік і розподіл виробленої продукції в інтересах пролетарської держави. Наприкінці червня Наркомпрод виступив ініціатором створення спеціального органу — комісії використання, яка мала регулювати виробництво і розподіл всієї продукції націоналізованих підприємств у межах УСРР. Проект положення про цю комісію був розглянутий на засіданні колегії Наркомпроду 28 червня²⁸. У ньому зазначалося: «З метою планомірного забезпечення установ УСРР, що відають виробництвом (Укруднаргосп) або постачанням (Компрод) продуктів фабрично-заводської і кустарної промисловості, які виробляються на націоналізованих і взятих на облік фабриках і заводах, утворюється комісія використання, згідно з планами якої всі главки, центри і відділи Укруднаргоспу передають частину згаданих вище продуктів Укруднаргоспові з метою виробництва, а решту — Компродові для розподілу серед населення, окремих відомств, армії, для залишення в резерві і для вивозу в сусідні радянські республіки та інші країни». Комісія мала бути органом Укруднаргоспу і складатися з трьох представників Укруднаргоспу, трьох — Наркомпроду і одного — Наркомату праці.

Наведені нами документи об'єктивно відбивають важливі процеси становлення на Україні економіки «воєнного комунізму», що були характерними для економічного життя Країни Рад у цілому. Разом з тим історична обстановка зумовлювала неоднаковий ступінь глибини тих чи інших заходів, певні відмінності в темпах їх впровадження у різних райсах країни, і зокрема на Україні. Про це переконливо свідчать матеріали деяких протоколів. Так, 29 січня колегія Наркомпроду на своєму засіданні відхилила пропозицію Харківського губпродкому про включення в число монополічних продуктів кондитерських виробів, м'яса і сала, хоч у Радянській Росії вони на той час уже були монополізовані. У прийнятій з цього питання постанові запровадження монополії на кондитерські вироби, м'ясо і сало було визнане передчасним²⁹. Разом з тим Наркомпрод вважав за необхідне розробити граничні ціни на ці продукти, а їх заготівлю передати в руки держави з метою кращого постачання населення та для боротьби із спекулятивним підвищенням цін.

У протоколах знайшла відображення гостра політична боротьба, яка точилася навколо продовольчого питання. Так, матеріали засідання колегії від 8 червня розкривають провал спроб дрібнобуржуазної націоналістичної партії боротьбистів використати своє становище у продорганах для підризу радянської продовольчої політики. Зберігся текст доповіді на цьому засіданні представника боротьбистів, який на той час займав посаду заступника наркома продовольчих справ УСРР³⁰.

²⁸ Там же, арк. 69, 71.

²⁹ Там же, спр. 24, арк. 7.

³⁰ Там же, спр. 23, арк. 125—128.

Хоч у доповіді й визнавалося на словах, що «політика продовольчої диктатури цілком викликана необхідністю», фактично боротьбисти виступили проти її здійснення. Вони демагогічно звинувачували Наркомпрод у тому, що нібито «українські кооперативи не залучені до роботи як технічний апарат», а в заготівлі беруть участь «агенти російських кооперативів», що, мовляв, «суперечить основним принципам радянської політики взагалі, і продовольчої зокрема». Боротьбисти вимагали передати всю справу заготівлі продовольства в руки кооперації, яка на Україні у 1919 р. значною мірою ще була під впливом буржуазії. Водночас вони домагалися відмови від політики твердих цін, наполягаючи на необхідності «тимчасово піти на компроміс» і надати кооперативам право перевищувати ці ціни. Така лінія фактично вела до відновлення вільної торгівлі хлібом і скасування хлібної монополії. До цього ж зводився й запропонований боротьбистами проект положення про Головну комісію постачання продовольством армії і фронту, згідно з яким названий орган також мав право перевищувати тверді ціни³¹. Боротьбисти хотіли повністю усунути представників Радянської Росії від заготівлі продовольства, демагогічно вимагали «зрівняльного харчування армії, робітників і населення обох радянських республік».

Націоналістичні і антирадянські по своїй суті вимоги боротьбистів були рішуче відкинуті колегією Наркомпроду. У прийнятій постанові³², зокрема, зазначалося, що основними органами здійснення радянської продовольчої політики можуть бути лише радянські продоргани, що українські кооперативи використовуються в усіх видах заготівлі, що «відмова від твердих цін знаменувала б відмову від радянської продовольчої політики в цілому».

У постанові було дано відсіч спробам боротьбистів підірвати союз братніх республік — РСФРР і УСРР. У ній зазначалося, що при тій незначній кількості продовольства, яка вивозилася з України в Росію, демагогічні вимоги «зрівняльного харчування» фактично були спрямовані на різке скорочення продовольчої допомоги братньому російському народові. Було відкинута й запропонований боротьбистами проект реорганізації управління постачання армії, який зводився до підризу продовольчої диктатури. Наркомпрод визнав за необхідне і надалі «керуватися у продовольчій практиці попередніми засадами радянської продовольчої політики».

Помітки, зроблені в текстах документів О. Г. Шліхтером, сприяють вивченню важливих проблем продовольчої політики, що обговорювались у колегії Наркомпроду.

Протоколи мають важливе значення як джерело для вивчення не лише розглянутих, а й багатьох інших аспектів діяльності колегії Наркомпроду УСРР. Так, у них міститься цілий ряд матеріалів про організацію й діяльність продзагонів і продармії, постачання Червоної Армії, а також Києва, Харкова, Одеси, Катеринослава та інших центрів, продовольчу допомогу братній Росії, підготовку об'єднання наркомпродів РСФРР і УСРР, діяльність кооперації та ін.

Розглянуті в короткому огляді матеріали свідчать, що протоколи засідань колегії Наркомпроду УСРР дають можливість всебічно висвітлити роль цього органу в роботі продовольчого законодавства, дослідити основні напрями продовольчої політики, її місце у загальній економічній системі на Україні в 1919 р.

Весь зміст протоколів переконливо підтверджує той факт, що в період громадянської війни продовольча справа набула першочергового значення серед ряду важливих соціально-економічних проблем, які в той час розв'язувала пролетарська держава. Продовольча політика, здійснювана Комуністичною партією, дала можливість успішно боротися із спробами контрреволюції голодом задусити Радянську владу, сприяла дальшому зміцненню соціалістичних завоювань.

Ю. І. Терещенко (Київ)

³¹ Там же, арк. 129—130.

³² Там же, арк. 122—122 зв.

Критика та БІБЛІОГРАФІЯ

КУРСОМ XXV З'ІЗДУ КПРС,

Політвидав України,
К., 1978, 230 с.

Рецензована праця, підготовлена колективом Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС*, розкриває діяльність Компартії України — одного з бойових загонів КПРС у справі здійснення історичних рішень XXV з'їзду КПРС. В її основу покладені твори класиків марксизму-ленінізму, матеріали і рішення партійних з'їздів, насамперед XXV з'їзду партії, пленумів ЦК КПРС, постанови Центрального Комітету, положення і висновки, що містяться в працях, доповідях і виступах Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР Л. І. Брежнєва. У книзі широко використані документи і матеріали Комуністичної партії України.

Книга складається з трьох розділів. У першому з них висвітлюється історичне значення рішень XXV з'їзду КПРС, у другому — організаційно-партійна та ідеологічна діяльність Компартії України, у третьому — показано боротьбу партійних організацій республіки за здійснення соціально-економічної політики партії.

Основним у рецензованій книзі є показ дедалі зростаючої ролі Комуністичної партії як керівного і спрямовуючого ядра політичної системи розвинутого соціалістичного суспільства. Автори переконливо показали послідовність і принциповість, наукову обгрунтованість соціально-економічного курсу партії, що забезпечує неухильний прогрес соціалістичної економіки і культури, піднесення народного добробуту, формування нової людини. Цьому, підкреслюється в книзі, значною мірою сприяє постійне піклування партії про подальше підвищення рівня організаційно-партійної та ідеологічної роботи відповідно до вимог XXV з'їзду КПРС.

* Авторський колектив: В. І. Юрчук (керівник), І. П. Кожукало, І. І. Коломійченко, М. Ф. Шевченко.

Відомо, що зростання керівної ролі партії забезпечується тим, що формування її рядів здійснюється на непохитній основі ленінських норм і принципів членства в партії, індивідуального добору найбільш достойних представників робітничого класу, колгоспного селянства та інтелігенції. У книзі наведено цікаві дані, що характеризують кількісний та якісний склад Компартії України. Автори підкреслюють, що серед прийнятих у 1977 р. кандидатів у члени КПРС робітники становили 58%. Це — найвищий показник за всі попередні роки. Наведені дані переконливо підтверджують наукову обгрунтованість висновку, зробленого XXV з'їздом КПРС про те, що в умовах розвинутого соціалізму, коли Комуністична партія стала партією всього народу, вона не втратила свого класового характеру і за своєю суттю залишається партією робітничого класу.

Предметом особливого піклування партії та її місцевих комітетів є вдосконалення структури і підвищення бойовитості первинних партійних організацій, які діють у самій гущі народу і покликані своєю різнобічною діяльністю, як учив В. І. Ленін, виховувати і самих себе, і партію, і клас, і маси¹. Після XXV з'їзду КПРС у республіці значно збільшилася кількість первинних партійних організацій. За станом на 1 січня 1978 р. їх число досягло 64,5 тис., тобто на 600 організацій більше, ніж у 1976 р.

У книзі показано, що зміни в структурі партійних організацій пов'язані насамперед із збільшенням кількісного складу партії, створенням виробничих об'єднань. У зв'язку з концентрацією і спеціалізацією виробництва значні зміни відбулися, зокрема, в структурі первинних партійних організацій виробничих об'єднань, де на початок 1978 р. налічувалася майже половина всіх комуністів, які перебували на обліку в партійних організаціях промисловості.

У рецензованій книзі всебічно проаналізовано діяльність партійних організацій республіки по дальшому вдосконаленню робо-

¹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 182.

ти з кадрами, підвищенню їх кваліфікації, оволодінню ленінським стилем роботи, сучасними методами партійного керівництва народним господарством по підвищенню рівня організаторської та ідейно-виховної роботи, яка спрямована на даліше зміцнення зв'язку партії з масами.

Багато уваги приділяється висвітленню діяльності партійних організацій по успішному виконанню завдань десятиї п'ятирічки, показано, яку важливу роль в організації практичного втілення в життя економічної політики партії відіграли рішення жовтневого (1976 р.), грудневого (1977 р.), липневого (1978 р.), листопадового (1978 р.) Пленумів ЦК КПРС, постанови ЦК партії з господарчих питань.

Автори відзначили, що партійні організації здійснюють політичне керівництво економікою шляхом дальшого удосконалення планування і методів управління, підвищення ролі партійних комітетів і первинних парторганізацій у розв'язанні господарсько-політичних завдань, розвитку трудової активності і творчої ініціативи мас в підвищенні ефективності суспільного виробництва та якості всієї роботи. Головну увагу партійні організації зосереджують на підвищенні ефективності виробництва насамперед за рахунок прискореного впровадження наукових і технічних розробок. На прикладі діяльності ряду інститутів АН УРСР показано, як комуністи борються за здійснення поставленого партією історичного завдання — органічно поєднати досягнення науково-технічної революції з перевагами соціалістичної системи господарювання.

У книзі наголошується, що діяльність парторганізацій республіки характеризується комплексним підходом до розв'язання завдань комуністичного будівництва, посиленням органічної єдності господарської, організаторської та ідеологічної роботи. У зв'язку з цим автори аналізують практику комплексного планування економічного і со-

ціального розвитку трудових колективів, промислових підприємств, колгоспів і радгоспів.

Червоною ниткою через усю працю проходить думка про те, що трудящі Радянської України, згуртовані навколо Комуністичної партії, у ході здійснення рішень XXV з'їзду КПРС досягли нових успіхів у галузях суспільного життя. Успішно здійснюється розроблена XXV з'їздом КПРС соціальна програма, неухильно зростає матеріальний добробут і культурний рівень трудящих.

В рецензованій книзі підбито перші підсумки боротьби комуністів республіки за роки десятиї п'ятирічки. Звичайно, що робота по узагальненню досвіду партійних організацій у здійсненні рішень XXV з'їзду партії продовжуватиметься. Це дасть можливість зробити ще ґрунтовніші висновки, нові практичні рекомендації, спрямовані на даліше вдосконалення партійного керівництва усіма сферами суспільного життя. Хочеться побажати, щоб у наступному виданні з цієї теми автори приділили більше уваги розкриттю нових форм і методів партійної роботи, особливо у виробничих і науково-виробничих об'єднаннях, а також процесам, пов'язаним з інтернаціоналізацією суспільного життя, що пронизує усі сфери радянської діяльності. Авторам слід також посилити критику буржуазних фальсифікаторів історії і політики КПРС.

В цілому ж рецензована монографія написана на високому ідейно-теоретичному і науковому рівні. Вона, безумовно, буде корисною науковим працівникам, викладачам вузів, пропагандистам, лекторам, усім, хто вивчає історію Комуністичної партії Радянського Союзу, проблеми партійного будівництва.

*М. О. Буцько (Київ),
В. І. Полурез (Київ)*

В. Ф. Литвиненко.
**КПРС — ВИХОВАТЕЛЬ
КОМУНІСТИЧНОЇ ІДЕЙНОСТІ
МОЛОДІ.**

**З ДОСВІДУ ДІЯЛЬНОСТІ
ПАРТОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ,**

*вид-во при Київському
державному університеті
видавничого об'єднання «Вища школа»,
К., 1978, 160 с.*

Проблема молоді — одна з найгостріших в сучасній ідеологічній боротьбі. Апологети капіталізму всіляко намагаються розшири-

ти канали свого впливу на молодь соціалістичних країн, прищепити їй бацили аполітичності, споживацтва тощо.

Незважаючи на наявність значної кількості праць, присвячених питанням виховання молоді, ще недостатньо досліджена діяльність партійних, комсомольських організацій по вихованню у молоді комуністичної ідейності, непримиренності до буржуазної ідеології в умовах розвинутого соціалізму.

Взявши за основу дослідження період 1959—1970 рр., В. Ф. Литвиненко на великому фактичному, переважно архівному матеріалі, розкриває основні напрями діяльності Компартії України — бойового

загону КПРС по ідейно-політичному, інтернаціональному, моральному вихованню молодого покоління, формуванню у нього непримиренності до ворожої ідеології.

Першочергову увагу в монографії приділено висвітленню ленінських вимог щодо ідейного, класового загартування молоді зміни будівників комунізму. У книзі ґрунтовно розкрито ленінське вчення про зміст, шляхи і засоби виховання ідейно-політичної переконаності радянської молоді, розкривається, як відповідно до ленінських настанов КПРС передає новим поколінням радянських людей політичний досвід, керує ідейним вихованням молоді, робить усе, щоб вона гідно продовжувала справу своїх батьків.

Чільне місце в монографії відведено розкриттю того, як класова боротьба двох світів охоплює всі сфери суспільного життя і з особливою силою виявляється в ідеології. Автор показує, що для ідеологічного проникнення в соціалістичні країни ідеологи антикомунізму використовують величезний пропагандистський арсенал, спрямований на систематичну замасковану обробку свідомості підрастаючого покоління цих країн, на одурманювання молоді фальшивими ідейками «конфлікту поколінь», юнацького авангардизму тощо.

У монографії показано постійне піклування КПРС про формування у молоді марксистсько-ленінського світогляду, виховання у неї непримиренності до ворожої ідеології, підкреслюється, що партійні організації зосереджують увагу в цьому напрямі насамперед на посиленні ефективності політичної освіти молоді, спрямовують її на вироблення у юнаків і дівчат активної життєвої позиції.

На численних прикладах автор показує, як КПРС, керуючись ленінським заповітом про обов'язок комуністів формувати ідейну переконаність, класову самосвідомість трудящих, особливо молодого покоління, постійно спрямовує роботу партійних організацій на посилення наступальності і бойовитості нашої пропаганди, підвищення її ефективності.

Висока ідейність, тісний зв'язок з життям, доказовість, наголошується в книзі,— ось що завжди надає нездоланної сили нашій пропаганді, допомагає їй завойовувати уми і серця мільйонів.

В. Ф. Литвиненко велику увагу приділив аналізу діяльності партійних, комсомольських організацій республіки по використанню таких засобів формування у молоді марксистсько-ленінського світогляду, комуністичної ідейності, непримиренності до буржуазної ідеології і моралі, до всього, що заважає нашому рухові вперед, як кіно, література та мистецтво.

На багатому фактичному матеріалі глибоко розкривається робота партійних організацій України по вихованню у молодого покоління інтернаціоналістських і патріотичних переконань. Автор зосереджує особ-

ливу увагу на висвітленні того, як у боротьбі проти буржуазної ідеології радянські люди, трудящі інших соціалістичних країн, керовані комуністами, активно використовують багаті революційні традиції в ідеологічному двобої з імперіалізмом.

Виховання у радянських людей, особливо молоді, патріотичних і інтернаціоналістських переконань передбачає непримиренну боротьбу проти буржуазного націоналізму, шовінізму і сіонізму. Вклад цих питань у книзі подано широко, на яскравих прикладах. Досвід старших поколінь, зазначає автор,— невичерпне джерело інтернаціонального і патріотичного виховання молоді, надійна зброя партії у боротьбі з ворожою ідеологією, викритті антинародної суті буржуазного націоналізму і сіонізму (стор. 122).

У монографії цілком слушно відведено значне місце висвітленню досвіду боротьби з антиподами комуністичної моралі як важливої умови ідейного гарту юнацтва. Автор пише, що в проведенні такої роботи партійні організації широко використовують наставництво, ради молодих робітників, ради робітничої честі, товариські суди, діяльність добровільних народних дружин тощо (стор. 125—126).

У книзі показано, як, керуючись настановами ЦК КПРС і ЦК Компартії України, партійні організації постійно вдосконалюють роботу по формуванню у юнаків і дівчат наукового світогляду, вихованню їх у дусі високої свідомості, атеїстичної переконаності, ідейної стійкості, непримиренності до релігійної ідеології.

Автор показує зростання у радянської молоді високої соціально-політичної активності, в якій розкриваються кращі риси молодого людини — її класова свідомість, віданість марксизму-ленізму, справі Комуністичної партії, соціалістичній Вітчизні.

У книзі викриваються буржуазні та ревізійністські фальсифікації ролі молоді в суспільному розвитку, спроби ревізійністів різних мастей кинути тінь на практичну діяльність КПРС по вихованню радянських людей, особливо молоді в дусі відданості справі комунізму.

На жаль, праця має й окремі недоліки. На наш погляд, недостатньо звернута увага на розкриття специфіки виховної роботи серед різних контингентів молоді, зокрема студентської. Розділи книги не рівномірні за обсягом. Бажано було б більше уваги звернути на розкриття діяльності партійних організацій республіки по вихованню у молоді непримиренності до проявів буржуазного націоналізму, сіонізму та шовінізму.

Рецензована монографія є певним вкладом у вивчення проблеми комуністичного виховання молоді. Історичного досвіду КПРС у цій справі.

Л. М. Гордієнко (Київ),

М. І. Панчук (Київ)

М. А. Варшавчик, Л. М. Спирин.

О НАУЧНЫХ ОСНОВАХ
ИЗУЧЕНИЯ ИСТОРИИ КПСС.

(Введение в историко-партийную науку),

М., Политиздат, 1978, 191 с.

Важливою закономірністю розвинутого соціалістичного суспільства є неухильне підвищення ролі марксистсько-ленінської теорії, значення суспільних наук, зокрема й історико-партиїної. Бурхливий розвиток історико-партиїних досліджень, розширення їх масштабів, удосконалення досвіду наукової роботи викликають необхідність поглибленого вивчення закономірностей самої історико-партиїної науки, її методологічних, джерелознавчих та історіографічних аспектів. Актуальність розробки цих питань зумовлюється, з одного боку, зростанням вимог до ідейно-політичного і науково-теоретичного рівня історико-партиїних досліджень, а, з другого, — тим, що в сучасних умовах теоретико-методологічні проблеми стають об'єктом гострої ідейної боротьби.

Останнім часом уже видано ряд праць, присвячених важливим питанням методології історичної науки, а також відбулися наукові конференції і дискусії¹. Однак досі, по суті, не було спеціального дослідження, яке служило б своєрідним вступом у саму історико-партиїну науку. Книга М. Я. Варшавчика і Л. М. Спірина — відомих спеціалістів з питань джерелознавства та історіографії КПРС — значною мірою заповнює цю прогалину і є загалом вдалою спробою комплексного підходу до розробки теоретичних основ історико-партиїної науки, методології і методики досліджень, джерелознавства та історіографії історії КПРС. Вона відкривається главою про предмет історії КПРС як науки, її соціальні функції. Виходячи з історіографічної спадщини В. І. Леніна, зокрема його розуміння соціальних функцій історичної науки, автори обґрунтовують своє визначення об'єкта та предмета історії КПРС як науки. Об'єкт історичної науки, у тому числі історії КПРС, на їх думку, — це соціальна дійсність, яка розвивається від минулого до сучасності і потрапляє в сферу наукового пізнання (стор. 8). Таке загалом правильне визначення об'єкта історичної науки, на жаль, недостатньо конкретизоване стосовно історико-партиїних досліджень.

Предмет історії КПРС автори вбачають у системі закономірностей виникнення і

розвитку Комуністичної партії, її боротьби за революційне перетворення суспільства, за перемогу соціалізму і комунізму. При цьому вказується на взаємозв'язок і взаємозумовленість закономірностей внутрішнього розвитку самої партії і закономірностей її керівної діяльності. У зв'язку з цим, на нашу думку, було б доцільним показати співвідношення предмета історії КПРС і предмета партійного будівництва. Оскільки закономірності, що їх вивчають історики партії і дослідники проблем партійного будівництва, у ряді випадків є ідентичними, необхідно чіткіше розкрити як спільне, так і те, що відрізняє історію КПРС від партійного будівництва.

Автори добре показали місце історії КПРС у системі суспільних наук, її органічний зв'язок з історією СРСР, історією міжнародного робітничого і комуністичного руху, марксистсько-ленінською філософією. Вони належну увагу приділили ленінським методологічним принципам періодизації історико-партиїного процесу, висвітлили вклад Володимира Ілліча у наукову періодизацію історії більшовизму, творчий розвиток періодизації соціалістичного і комуністичного будівництва в партійних документах, працях Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва (стор. 21—22).

Висвітлюючи соціальні функції історико-партиїної науки, М. Я. Варшавчик і Л. М. Спирін підкреслюють, що на основі теоретичного осмислення фактів вона виявляє тенденції розвитку суспільства і сприяє виробленню партією науково обґрунтованої політики, відкриває широкі можливості для творчого використання досвіду минулого в практиці сьогодення, для передбачення майбутнього (стор. 30). Значення історико-партиїної науки полягає і в тому, що вона узагальнює набутий досвід, розробляє критерії застосування в політиці положень марксистсько-ленінської теорії і нагромадженного досвіду. Цікавими є міркування авторів і щодо визначення актуальності проблематики історико-партиїних досліджень, співвідношення наукової і політичної актуальності. У книзі наголошується, що актуальними з точки зору вироблення партією певної політики можуть бути події і більш близького, і більш віддаленого минулого. Все залежить від того, наскільки досвід минулого прислужиться партії сьогодні або в майбутньому. У зв'язку з цим авторам варто було б більше сказати про міжнародне значення історичного досвіду КПРС.

Значне місце у праці відведено ролі історії КПРС в комуністичному вихованні трудящих, особливо в світлі комплексного підходу до його здійснення, її впливу на патріотичне та інтернаціональне загартовування мас.

М. Я. Варшавчик і Л. М. Спирін ґрунтовно висвітлюють важливі питання методології історико-партиїних досліджень, при-

¹ Н. Н. Маслов. В. І. Ленін як історик партії, изд. 2-е, Л., 1969; Л. А. Слепов. История КПСС — важнейшая общественная наука, М., 1971; Методологические проблемы историко-партийной науки, К., 1976; В. В. Косолапов. Методология и логика исторического исследования, К., 1977; К итогам обсуждения методологических проблем истории КПСС. — «Вопросы истории КПСС», 1978, № 12; та ін.

чому (що особливо важливо) як невід'ємну складову частину всієї методології історії. Вони підкреслюють, що основою методології суспільних наук й історії зокрема є історичний матеріалізм. Але при цьому історія КПРС має власну систему теоретичних положень і висновків, які у процесі пізнання стають методологічними принципами, тобто методологія історико-партійної науки — це конкретизація методології суспільствознавства та історичної науки стосовно завдань вивчення історії КПРС.

Автори цілком слушно розглядають методологію не тільки як теорію історичного пізнання, а й як сукупність методів, що застосовуються у дослідницькій практиці. За їх визначенням, «методологія історико-партійної науки — діалектико-матеріалістична теорія пізнання закономірностей виникнення, розвитку і революційно-перетворюючої діяльності КПРС, сукупність принципів і методів дослідження історико-партійного процесу» (стор. 46).

У монографії методологічні принципи поділяються на основні та часткові. Як відомо, існують різні погляди щодо основних методологічних принципів. Деякі дослідники вважають, що в марксистсько-ленінській методології їх є лише два: партійність та історизм. Інші — додають ще принципи об'єктивності та всебічності. Автори рецензованої книги займають, як нам здається, компромісну позицію. Вони згрупували основні методологічні принципи у дві пари: 1) партійність і об'єктивність; 2) історизм і всебічність (стор. 47—48).

Виділяючи першу пару, автори суперечать самим собі. Адже на стор. 52 вони пишуть: «Комуністична партійність відрізняється від буржуазної тим, що повністю збігається з об'єктивністю, правдивістю висвітлення історичної дійсності...» Навіщо ж у такому разі виділяти об'єктивність як окремий основний принцип?

На наш погляд, не слід виділяти як основний і принцип всебічності, оскільки істинність марксизму-ленізму передбачає всебічне вивчення історичної дійсності.

Отже, принципи об'єктивності і всебічності є частковими, про що бажано пам'ятати дослідникам у зв'язку з появою суб'єктивістських, волюнтаристських помилок у деяких історико-партійних дослідженнях. На стор. 56 автори тільки згадують про «системно-структурний підхід до суспільних явищ», а нам здається, що на ньому необхідно було б зупинитися докладніше.

У книзі порушуються надзвичайно важливі методологічні питання про вироблення об'єктивних критеріїв істинності історичних знань, розкриття суперечностей історичного процесу.

На високу оцінку заслуговує підрозділ про методи історико-партійного дослідження. Автори стисло, але переконливо розкривають специфіку діяльності історика та соціолога, що конче необхідно, оскільки

представники цих двох наук нечітко розрізняють свої функції, особливо стосовно вивчення сучасності. В праці ґрунтовно висвітлюється значення застосування істориками партії ретроспективного, синхроністичного та статистичного методів, докладно розповідається про метод конкретних соціальних досліджень. Однак чомусь зовсім обійдено увагою такий важливий для історичної науки метод, як діахронний.

Зі знанням справи М. Я. Варшавчик і Л. М. Спирін розкривають важливі питання логіки історико-партійного дослідження, яка займається вивченням структури наукового знання, закономірностей функціонування суб'єкту пізнання. Велику увагу вони приділяють суті поняття «історичний факт», правда при цьому, на жаль, не згадують численних наукових праць з даного питання. Розповідаючи про гносеологічний ланцюг «факт — подія», «факт — джерело», «факт — знання», автори чітко не показують, чим відрізняється друга категорія від третьої (стор. 81). Водночас вони докладно зупиняються на необхідності поєднання в історико-партійному дослідженні опису і пояснення, класифікації апарату понять.

У невеликому, але змістовному підрозділі монографії висвітлюється методика історико-партійного дослідження: вибір теми, формулювання назви праці, розробка її структури тощо. Зокрема, автори правильно зазначають, що у вступі до праці слід подати історіографію проблеми, зробити огляд використаних джерел, а також наголошують на необхідності уважного ставлення до мови викладу, яскравого розкриття образів людей. Корисні узагальнення містять сторінки книги, присвячені написанню колективних праць, які набувають дедалі більшого поширення серед істориків партії.

Можна цілком погодитися з тезою авторів про важливість поєднання в методології теоретичних і прикладних (практичних) завдань. На жаль, вони самі роблять значний крен у бік теорії, яку рідко підкріплюють конкретними прикладами. Напевно, це пояснюється невеликим обсягом монографії.

У третій главі праці стисло викладаються теоретичні питання джерелознавства історії КПРС, що вже порушувалися рядом дослідників. Тому зосередимо увагу тільки на деяких особливо важливих та оригінальних, на наш погляд, аспектах. Джерелознавство історії КПРС розглядається авторами як наука про історичні джерела, теорія і практика їх використання в наукових дослідженнях з відповідної галузі знань. Здебільшого вони мають на увазі широке визначення джерел, що включає і наукову літературу, переконливо викривають спроби буржуазних ідеологів фальсифікувати свідчення джерел, наголошують на випякато важливому значенні ленінської теоретичної спадщини для джерелознавчої роботи.

У книзі наводиться така класифікація джерел з історії КПРС: 1) твори класиків марксизму-ленізму; 2) документи партійних органів і партійних організацій; 3) документи радянських державних органів і громадських організацій трудящих; 4) твори діячів Комуністичної партії і Радянської держави; 5) партійна і радянська преса (періодична і неперіодична); 6) спогади учасників революційного руху і соціалістичного будівництва; 7) матеріали міжнародного робітничого і комуністичного руху; 8) дані конкретних соціальних досліджень; 9) кінофотофонодокументи. Хотілося б підкреслити широкий діапазон розглянутих джерел, зокрема таких ще досить малодосліджених, як результати конкретних соціальних досліджень, кінофотофонодокументи.

Автори справедливо критикують деяких істориків партії за використання переважно «ілюстративного методу» (стор. 99), але чомусь не розкривають причин цього явища. У даній главі книги вживається тільки поняття «джерело» і навіть не згадується, що в практичній роботі дослідник часто використовує не ціле джерело, а лише його частину.

Великий інтерес становить остання глава, присвячена основам історіографії історії КПРС. У ній підводяться підсумки вкладу радянських істориків у розробку вузлових питань загальної історіографії історії КПРС, накреслено шляхи дальших досліджень. Автори більш чітко, ніж їх попередники, визначили предмет і завдання історіографії історії КПРС як спеціальної галузі знань, що вивчає об'єктивні закономірності формування і розвитку історико-партійної науки, зв'язані з нагромадженням і вдосконаленням наукових знань, утвердженням і дальшим розвитком ленінської концепції історії партії, організації історико-партійної науки (стор. 131—132).

У книзі цілком правомірно, поряд із загальною історіографією, виділена проблема, або часткова, історіографія, яка вивчає процес накопичення наукових знань з окремих проблем історико-партійної науки, висвітлює хід наукової розробки окремих періодів історії КПРС, аналізує певні сторони розвитку історико-партійної науки.

Автори виділяють дев'ять основних видів історіографічних досліджень: теоретико-методологічні; праці із загальної історіографії історії КПРС; дослідження, в яких укріплено роль в історіографії історії КПРС праць В. І. Леніна, документів партії; праці, присвячені аналізу творів відомих учених — істориків КПРС; праці, що висвітлюють процес збагачення наукових знань з окремих періодів історії КПРС; праці з історіографії окремих проблем історії КПРС; праці, в яких висвітлені організаційні заходи партії в галузі історико-

ко-партійної науки; видання, присвячені критиці буржуазної історіографії; історіографічні огляди і рецензії (стор. 133—135). На нашу думку, ця класифікація могла б бути доповнена ще однією групою праць про вклад соратників В. І. Леніна, видатних діячів Комуністичної партії у розвиток історико-партійної науки. Виділення цього виду тим більш виправдане, що при аналізі об'єктів історіографічних досліджень автори окремо розглядають праці видатних діячів Комуністичної партії і Радянської держави (стор. 138).

М. Я. Варшавчик і Л. М. Спірін запропонували класифікацію об'єктів історіографічних досліджень як джерел, але їм не вдалося при цьому виробити єдиний підхід до цієї справи. Вони чітко не висловили свого ставлення до праць з суміжних історичних та суспільних наук як історіографічних джерел, не показали їх місце серед об'єктів історіографії історії КПРС. Однак заслуговує на підтримку сама постановка питання про необхідність комплексного підходу до вивчення і використання історіографічних джерел.

Багато уваги в книзі приділено періодизації розвитку історико-партійної науки. Виділення її чотирьох етапів в основному відповідає періодизації, яка вироблена радянською історичною наукою. Автори не обмежилися постановкою питання про періодизацію, а показали основні досягнення історико-партійної науки на кожному етапі, навели конкретні дані, зведені в таблиці, про кількість опублікованих праць, присвячених найважливішим періодам історії КПРС (стор. 155), зокрема особливо докладно розкрили здобутки історико-партійної науки в умовах розвинутого соціалізму (стор. 157—158).

У книзі міститься аналіз найбільш характерних огріхів та прогалин історико-партійних досліджень — описовості, відсутності глибокого проникнення у суть явищ, недостатньої уваги до питань методології, історіографії, джерелознавства, до пошуків нових форм і засобів історичного дослідження. Незважаючи на це, зазначають автори рецензованої монографії, сучасний етап розвитку історико-партійної науки якісно відрізняється від попередніх, оскільки зроблено великий крок уперед у розробці історії КПРС, закладено міцний фундамент для дальшого розвитку цієї науки.

Радянська історіографія поповнилася цінним дослідженням, присвяченим актуальним і недостатньо вивченим проблемам розвитку історико-партійної науки. Рецензована праця є вагомим вкладом у розробку теоретико-методологічних проблем історії КПРС.

Я. С. Калакура (Київ),
А. В. Санцевич (Київ)

ИСТОРИЯ ЛЕНИНСКОГО КОМУНИСТИЧЕСКОГО СОЮЗА МОЛОДЕЖИ УКРАИНЫ.

*Изд. третье, дополненное,
изд-во ЦК ЛКСМУ «Молодь»,
К., 1978, 776 с., илл.**

Комуністичне виховання молоді одне з найголовніших завдань в діяльності партії. Чільне місце в цій роботі посідає вивчення історії комсомолу. В республіці ведеться значна робота по дослідженню історії комсомольських організацій областей і міст республіки. Видані нариси історії Харківської, Дніпропетровської, Донецької та інших комсомольських організацій областей, ряду вищих учбових закладів. Значним здобутком в дослідженні історії республіканської комсомольської організації є вихід до 60-річчя ВЛКСМ третього, доповненого видання книги «История Ленинского Коммунистического Союза Молодежи Украины», підготовленої Інститутом історії партії при ЦК Компартії України — філіалом Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС і Центральним Комітетом Ленінської Комуністичної Спільноти Молоді України. Перші два видання книги вийшли в світ в 1968 і 1971 роках. Третє видання значно перероблено, доповнено (розділ XI), і доведено до 1976 р. (1962—1976 рр.) (розділ XII). У рецензованій праці повніше показано боротьбу трудящої молоді за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, ширше висвітлено промову В. І. Леніна на III з'їзді РКСМ. У розділі «В боях за советскую Родину (июнь 1941—1945 гг.)» введено нові підрозділи — «Новороссийская эпопея» и «Героическая Керчь», в яких показана роль товариша Л. І. Брежнева у визволенні цих міст від фашистських окупантів.

У відповідності до загальної прийнятої періодизації історії КПРС в книзі розкрито усі етапи історії комсомольської організації республіки, показано її багатогранну діяльність. Історія комсомолу України розглядається в тісному зв'язку з історією партії, країни і ВЛКСМ. Комсомольська організація республіки постає перед читачем як активний помічник пар-

тії в комуністичному вихованні молодого покоління, в створенні нового суспільства, як невід'ємна частина ВЛКСМ.

При написанні книги авторським колективом використані твори В. І. Леніна, документи ЦК КПРС, ЦК Компартії України і ЦК ВЛКСМ, нові теоретичні висновки і положення, сформульовані в історичних рішеннях XXIV і XXV з'їздів КПРС, Конституції СРСР, в доповідях і виступах Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнева. В науковий обіг введено багато нових архівних матеріалів. Значний фактичний матеріал відображає основні напрямки діяльності комсомолу республіки.

У рецензованій книзі на конкретних історичних фактах створення революційних організацій юнацтва, їх діяльності по вихованню молоді в дусі комунізму показано визначну роль ідейно-теоретичної спадщини В. І. Леніна, втілення в життя його настанов з питань молодіжного руху на всіх етапах історії комсомолу. Книга переконливо і аргументовано показує значення заповітів вождя в практичній діяльності партії і комсомолу по вихованню молодого покоління і розкриває постійну увагу і турботу про нього соратників Володимира Ілліча і видатних діячів партії та уряду.

В усіх розділах праці показано форми і методи роботи партійних організацій по керівництву комсомолом в конкретно історичних умовах. Через всю книгу проходить основна ідея, що джерелом сили і міцності комсомолу в усіх напрямках його діяльності — організаційно-політичному зміцненні, ідейному загартовуванні молоді, трудовому і моральному її вихованні є партійне керівництво.

Заслужовують на увагу сторінки праці, присвячені досвіду інтернаціонального і патріотичного виховання молоді, боротьбі проти буржуазної ідеології, українського буржуазного націоналізму.

В книзі показана роль ЦК КП(б)У і особисто С. В. Косіора в підготовці і роботі I з'їзду комсомолу України. Автори емоційно передають ту тривожну обстановку, в якій проходив з'їзд, дають характеристику делегатам. «Делегати з'їзду — переважно бійці і командири Червоної Армії, підпільники і партизани. Більшість з них прибули на з'їзд із зброєю, щоб той же час після його закінчення відправитись на фронт» (стор. 95). Сторінки книги розкривають героїзм і мужність, проявлену комсомольцями і молоддю в роки громадянської війни.

Роки довоєнних п'ятирічок на карті нашої країни відзначені новобудовами, багато з них було на Україні. Комсомольці були в перших рядах будівників Дніпрогесу, ХТЗ, «Запоріжсталі» та інших будов. Посланці комсомолу України зводили Комсомольськ-на-Амурі, Магнітогорськ.

* Редакционная коллегия: А. И. Корниенко (председатель), Ю. В. Бабко, Ю. Н. Ельченко, А. С. Капто, В. С. Плохий, Г. Г. Шевель, В. И. Юрчук, Д. А. Яремчук. Авторский коллектив: Ю. В. Бабко (руководитель), Д. А. Яремчук (заместитель руководителя), В. Я. Бурбан, М. С. Журавлев, И. И. Коломыченко, Н. М. Моторнюк, П. С. Назимко, И. И. Николаенко, А. П. Семилетка, Б. И. Стеля, П. Т. Тронько, И. А. Федоров, П. М. Шморгун, В. И. Юрчук.

Сторінки книги розповідають про участь комсомольців в соціалістичній перебудові села.

У роки Великої Вітчизняної війни Комуністична партія була організатором і нахненником боротьби радянського народу проти фашистських загарбників. Комсомольці і радянська молодь в ті роки проявили високу комуністичну свідомість, безмежну любов до Вітчизни, самовідданість і мужність. Під керівництвом Комуністичної партії вони брали активну участь у перебудові народного господарства на воєнний лад, у створенні винищувальних батальйонів і загонів народного ополчення в прифронтових містах і селах України, підпілля і партизанських загонів. Було створено 9 підпільних обкомів, 213 міськкомів і райкомів комсомолу (стор. 390).

За героїзм і мужність в роки Великої Вітчизняної війни Радянський уряд нагородив орденами і медалями понад 3,5 млн. комсомольців, 7 тис. молодих патріотів удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу, а 60 членів ВЛКСМ — двічі Герої Радянського Союзу (стор. 466). За героїзм комсомольців Радянської України у Вітчизняній війні 26 червня 1944 р. Ленінська Комуністична Спілка Молоді України була удостоєна ордена Червоного Прапора.

Молодь післявоєнних років продовжила естафету трудового героїзму юного покоління перших п'ятирічок. У період відбудови народного господарства сотні комсомольських бригад працювали на відбудові шахт Донбасу, металургії Півдня, машинобудівних заводів Харкова та інших міст і сіл республіки.

По здійсненню соціалістичних перетворень у західних областях України значний внесок зробили комсомольські організації.

Трудова героїка юнаків і дівчат знайшла своє яскраве відображення на сторінках, що розкривають зміст і розмах в республіці руху за комуністичне ставлення до праці, оглядів технічної творчості. Комсомольці постійно знаходились на вирішальних ділянках комуністичного будівництва. За будівництво шахт Донбасу комсомол України нагороджено орденом Леніна.

Серед ставних героїчних звершень почесне місце займає трудовий подвиг освоєння цілини. За закликом партії тисячі комсомольців України працювали на цілині. Про героїку будення комсомолів по освоєнню казахських степів говорив Л. І. Брежнев: «Вважаю, що люди цілини показали себе героями. Вони витримали всі труднощі побуту першої пори і роками герпляче і стійко обжидали цю зовсім не ласкаву землю»¹.

Автори називають багато імен ушлявлених передовиків виробництва, ініціаторів

патріотичних починів, робітників, колгоспників, студентів і учнів.

У рецензованій праці знайшли відображення діяльність комсомолу по інтернаціональному та військово-патріотичному вихованню молоді, шефство над військовими частинами, робота в армії. Книга розповідає про роботу з підростаючою зміною — піонерією.

Юнаки і дівчата України, як і молодь всього Радянського Союзу, брали активну участь у створенні і роботі Всесвітньої федерації демократичної молоді, Міжнародного Союзу студентів, у Всесвітніх фестивалях молоді і студентів.

Книга закінчується промовою товариша Л. І. Брежнева на XVIII з'їзді ВЛКСМ — програмним документом діяльності Ленінського комсомолу на сучасному етапі.

Книга вийшла незначним тиражем, який не задовольняє запити. Хотілося б висловити окремі побажання, які варто врахувати в наступному виданні. Авторському колективу варто було б ширше висвітлити роботу окремих з'їздів комсомолу України (XIV, XV, XVII з'їздів ЛКСМУ), додати документи, рішення з'їздів. Цінність книги набагато вища, б коли б було дано науковий апарат, наведені дані про поповнення партійних рядів вихованцями комсомолу республіки; кількість нагороджених комсомольців і молоді України в роки Великої Вітчизняної війни і хто з них повторив подвиг О. Матросова; конкретний матеріал про змагання і взаємодопомогу молоді Гінічеського району з Махарадзевським районом Грузинської РСР, яка триває вже понад 40 років; змагання молоді братніх республік; турботу комсомолу про виховання творчої молоді.

Хоч книга за своїм змістом і викриває сучасних фальсифікаторів історії комсомолу, однак, як нам здається, було б варто дати конкретний матеріал про антинародну суть їх «концепцій» щодо історії комсомолу в роки соціалістичного будівництва, в роки Великої Вітчизняної війни і в сучасних умовах комуністичного будівництва. Не завжди досконала структура окремих розділів, коли подаються надто стислі «ліхтарики» в два-три абзаци. Не до всіх промислових підприємств, які згадуються в книзі, вказується їх сучасна назва (стор. 25, 33, 34). В цілому добре підібраний ілюстративний матеріал потребує більш чітких підтекстовок і розміщення у відповідності до тексту.

Рецензована праця є значним внеском в наукову розробку історії комсомолу України, як бойового загону ВЛКСМ. Книга буде хорошим посібником у практичній роботі науковців, викладачів, пропагандистів, молоді і всіх, хто цікавиться історією комсомолу.

В. Ю. Білан (Київ),

Л. І. Євселевський (Кременчук),

Г. С. Ціцішвілі (Тбілісі)

¹ Брежнев Л. І. Цілина, К., 1978, стор. 40.

МОЛОДЕЖЬ И ОБЩЕСТВЕННЫЙ ПРОГРЕСС.

Сборник научных трудов,
изд-во «Наукова думка»,
К., 1978, 158 с.*

Вивчення молодіжних проблем постійно привертає до себе увагу радянських суспільствознавців. Саме цьому питанню і присвячений рецензований збірник, підготовлений науковцями Інституту історії АН УРСР.

Передусім слід відзначити широту охоплення малодосліджених актуальних питань з даної проблеми, а також досить високий рівень більшості статей збірника. Його автори зібрали і проаналізували значний фактичний матеріал. Велика кількість архівних документів до наукового обігу вводиться вперше.

У статті «Деякі методологічні питання дослідження ролі молоді у сучасному суспільстві» (автор — д. і. н. П. С. Сохань), яка відкриває збірник, висвітлюються сутність, роль і місце прогресивної демократичної молоді капіталістичних країн у сучасному революційному процесі, зростання ролі соціальної активності молоді соціалістичних країн в усіх сферах суспільного життя і особливо в умовах будівництва розвинутого соціалізму. Значний інтерес викликають статті В. В. Клименкова і Н. П. Барановської, в яких розкривається участь робітничої молоді Української РСР у міжреспубліканському соціалістичному змаганні та роль газети «Молодь України» у зміцненні дружби юнаків і дівчат Радянського Союзу.

Статті С. В. Віднянського та Л. В. Меншикова присвячені висвітленню діяльності Соціалістичної спілки молоді Чехословаччини в умовах будівництва зрілого соціалізму та виникненню і розвитку Спілки молодих комуністів Куби, ролі останньої у боротьбі за нове суспільство на острові Свободи. Зокрема, багато уваги автори приділили керівній ролі марксистсько-ленінських партій у діяльності молодіжних рухів ЧССР і Куби, розвитку соціально-політичної активності чехословацької і кубинської молоді в сучасних умовах.

Цікавий і маловідомий матеріал про співробітництво молоді поріднених міст та областей пропонує читачу стаття Є. Є.

Роя. Про становище молоді в країнах Заходу, посилення в молодіжному русі демократичних тенденцій розповідається в статтях В. Б. Євтуха, О. В. Потехіна та О. В. Картунова. Авторі глибоко аналізують соціально-економічні та політичні причини, що сприяють активізації антимонопольністичних настроїв серед молодих робітників США, розвитку демократичного напрямку в діяльності молодіжних організацій Греції та молоді українського походження в США і Канаді. В статті В. В. Чуприни висвітлюються деякі питання критики новітніх концепцій буржуазної антикомуністичної пропаганди, розкривається неспроможність антикомуністів підірвати марксизм за середини, розвінчуються різного роду ідеї «політичного плюралізму», «національних моделей соціалізму» та ін.

Рецензований збірник не позбавлений певних недоліків. При загальному досить високому рівні представлених у ньому праць, окремі статті більш слабкі як у науковому, так і в методологічному плані. Зокрема, стаття А. І. Будницького, що присвячена такій цікавій темі, як формування традицій радянського народу, на жаль, має надто декларативний характер. У ній йдеться лише про важливість цих традицій у вихованні радянської молоді. Дані положення не підкріплюються конкретним матеріалом, не показано, як в сучасних умовах продовжуються і розвиваються молоддю славні традиції нашого народу. Трапляються слабкі місця і в дослідженнях В. М. Даниленка — «Зміцнення культурних зв'язків молоді Радянської України і Російської Федерації (1926—1937 рр.)» та Є. Є. Роя — «Зростання ролі молоді у розвитку інтернаціональних зв'язків між містами-побратимами (перша половина 70-х років)». Крім того, згадані вище статті перевантажені фактичним матеріалом, недостатньо продумана їх структура, а висновки мають занадто загальний характер.

Оскільки подібний збірник виходить у республіці вперше, бажано було б в ньому дати статті узагальнюючого характеру з проблем: ідеологічна боротьба і молоді, діяльність міжнародних демократичних молодіжних організацій, участь молоді в антиімперіалістичній боротьбі та ін. Це ще більше підвищило б цінність рецензованого видання і розширило б сферу використання матеріалів збірника в ідейно-виховній роботі з молоддю.

У цілому вихід у світ книжки «Молодежь и общественный прогресс» є вагомим вкладом у вивчення проблем молодіжного руху.

О. В. Петров (Луцьк)

* Редакційна колегія: П. С. Сохань (головний редактор), В. Б. Євтух (відповідальний секретар), В. І. Клоков, Ф. Є. Лось, І. М. Мельникова, А. В. Санцевич.

В. Е. Васильев.
И ДУХ НАШ МОЛОД.
РАССКАЗЫ И РАЗМЫШЛЕНИЯ
О ПЕРЕЖИТОМ,
изд-во ЦК ЛКСМУ «Молодь»,
К., 1978, 371 с.

Понад шість десятиліть відділяють нас від історичного залу «Аврори», а історія Жовтня, події тих днів, які сколихнули світ, все більше привертають увагу не лише істориків, політиків, філософів, економістів, а і мільйонів трудящих нашої планети.

Значну пізнавальну і політичну цінність для висвітлення історії Великої Жовтневої соціалістичної революції мають спогади її активних учасників. Серед творів мемуарної літератури увагу привертає книга учасника штурму Зимового палацу, члена КПРС з 1918 року В. Ю. Васильєва «И дух наш молод». Спогади охоплюють період від першої світової війни до X з'їзду партії, на якому автору пощастило слухати промову В. І. Леніна.

Без перебільшення можна сказати, що на сторінках рецензованої праці читач зримо відчуває подих самої революції. В. Ю. Васильєв ділиться своїми спогадами про історичні події, пише про багатьох товаришів по спільній революційній боротьбі, з особливою теплотою розповідає про образ В. І. Леніна, якого він багато разів бачив і слухав, про те, як під впливом більшовиків він з простого літєрського робітничого хлопця став активним, політично зрілим бійцем революції. Цьому сприяло те, що його, як і сотні інших юнаків, у ті історичні дні доля звела з такими видатними більшовиками і революціонерами, як Г. К. Орджонікідзе, С. В. Косіор, Д. З. Мануїльський, В. І. Невський, М. В. Криленко, К. О. Механшин, І. І. Газа та інші.

Чимало цікавих фактів автор наводить про те, який величезний вплив мав В. І. Ленін на робітників, солдатів, селян. Зокрема, він розповідає про те, як 12 травня 1917 року після виступу В. І. Леніна на Путиловському заводі на трибуну піднявся фронтовик, голова Павловського полкового комітету, унтер-офіцер Гнат Судаків, колишній робітник-путіловець, повний георгіївський кавалер. Він зняв усі свої нагороди, підняв їх так, щоб усім було видно, і сказав: «Ці нагороди я заслужив кров'ю, думаю, що захищаю Батьківщину. Батьківщина, вважав я, це одне. А більшовики, Ленін — інше. Віднині я піду разом з вами під прапором Леніна, а нагороди передаю у фонд більшовицької газети «Правда». До речі, того ж вечора передав свій Георгіївський хрест у фонд «Правди» і Б. Ю. Васильєв (стор. 141).

В. І. Леніну нерідко доводилося виступати у несприятливій для більшовиків обстановці. І кожного разу йому вдавалося

змінити настрої мас, повести їх за собою. Протягом свого життя В. Ю. Васильєву доводилося слухати багатьох чудових ораторів (Володарського, Невського, Свердлова, Орджонікідзе, Антонова-Овсієнка, Калініна), але виступи Леніна перевертали всі звичні уявлення про ораторське мистецтво. Ленін як ніхто умів не лише переконувати, роз'яснювати, але і розуміти, слухати. Вмить, майже безпомилково скоплював Ілліч пастрій, дух, сподівання натовпу, його найпотаємніші думи.

Як командир групи охорони, В. Ю. Васильєв був присутній на засіданнях VI з'їзду партії, знав особисто ряд делегатів. Автор з почуттям гордості за нашу ленінську партію пише: «Навряд чи яка-небудь інша партія дала людству таку блискучу плеяду високоосвічених, талановитих людей, теоретиків і практиків, вчених публіцистів, які б щасливо поєднували величезний політичний досвід, глибокі всебічні знання з умінням втілювати слово в живу правду» (стор. 227).

Автор детально спиняється на подіях 24 жовтня, коли В. І. Ленін таємно пізно вночі прибув до Смольного і взяв керівництво збройним повстанням у свої руки.

З великим інтересом читаються спогади про неперевершену лекторську майстерність В. І. Леніна. Після перемоги Великої Жовтневої революції, пригадує автор, у Петрограді протягом листопада 1917 р.—початку березня 1918 р. були організовані курси пропагандистів при ЦК партії. З лекціями перед курсантами виступали В. І. Ленін, Я. М. Свердлов, Ф. Е. Дзержинський, М. І. Подвойський, М. В. Криленко, О. М. Колонтай та інші. З великим нетерпінням чекали курсанти першу лекцію В. І. Леніна, пише В. Ю. Васильєв. А Володимир Ілліч запропонував курсантам замість лекції прочитати і обговорити лист учителя-більшовика з Вологодської губернії, який писав про організацію Радянської влади на селі, про боротьбу з куркульством, про те, як активісти об'єднують навколо себе бідноту і батраків. Лист закінчувався словами: «Дорогий Володимире Іллічу, якщо вам тяжко в боротьбі з буржуазією, зі всякого роду контрреволюцією, напишіть нам. Ми надішлемо відбірну сотню червоногвардійців, навіть на своїх конях» (стор. 331). Цей лист, порушений в ньому питання активно обговорювали всі курсанти. Кожного, хто виступав, Володимир Ілліч запитував прізвисьце, звідки родом, з якого заводу, частини, губернії. Кожне заняття В. І. Ленін присвячував певному колу питань, які детально обговорювалися за активної участі всіх курсантів.

В роки громадянської війни В. Ю. Васильєв воював на Східному фронті і брав участь у придушенні Кронштадського заколоту. І знову зустріч з Ленінім на X з'їзді партії.

Двічі—7 квітня 1917 р. у Таврійському палаці і 22 березня 1921 р. в Кремлі з де-

легатами Х з'їзду РКП(б) Васильєву пощастило бути сфотографованим разом з Леніним. Ці фото вміщено в книзі.

Завершуючи спогади, автор пише, що всюди, куди його посилала партія, він носив у своєму серці пам'ять про зустрічі з Леніним. Так було у дні радощів і особливо тяжкі для нього роки. Кожна зустріч з Іллічем «ніби всього переорювала, на довгі роки давала заряд енергії, оптимізму, нестаріючої молодості» (стор. 371).

ДНЕВНИКИ И ПИСЬМА КОМСОМОЛЬЦЕВ,

изд-во «Молодая гвардия»,
М., 1978, 366 с.

Протягом усієї своєї історії комсомол свято виконував заповіді В. І. Леніна «...поставити свою практичну діяльність так, щоб, навчаючись, організуючись, згуртовуючись, борючись, ця молодь виховувала б себе і всіх тих, хто в ній бачить вождя, щоб вона виховувала комуністів»¹.

Саме такими — справжніми комуністами, постають перед читачем автори щоденників і листів — юнаки та дівчата різних поколінь. Скромні й самовіддані, вони завжди вибирали в житті користь не для себе, все найдорожче в ньому, навіть саме життя, віддавали заради блага народу, Вітчизни. Люсік Лісінова і Уллубій Буйнакський, Володимир Молодцов і Амалія Хазанович, Ісмаїл Шіхлі і Гуля Корольова, Івар Лейманіс і Зінаїда Давидова — представники різних національностей, сини і дочки радянського народу. Вони жили і живуть, пристрасно борючись проти застою і байдужості, не уникаючи труднощів, ішли і йдуть до світлої мети, по праву ведучи за собою багатомільйонну армію молодих будівників комунізму.

Щоденники та листи, а часом і чорнові записи майбутніх оповідань являють собою значний інтерес для вивчення історії ВЛКСМ. Вони важливі не тільки самі по собі, як епізоди історії комсомолу, а й багато в чому повчальні для міжнародного молодіжного руху.

Виходу у світ збірника передувала кропітка підготовча робота по збору та систематизації матеріалів (упорядник М. Л. Катаєва), багато з яких узяті з статей, надрукованих у журналі ЦК ВЛКСМ «Юність» та в інших виданнях.

Заслугою всіх, хто готував збірник до друку, є й те, що в ньому вміщені короткі біографічні довідки про кожного з авто-

Книга В. Ю. Васильєва «И дух наш молод» — цікава, оригінальна, насичена багатьма фактами і прикладами боротьби за владу Рад, написана хорошою мовою, читається легко, захоплює. Вона стане у пригоді партійним, радянським, комсомольським працівникам, пропагандистам, учителям, молоді. Багато цікавого в ній знайдуть для себе викладачі суспільних наук, студенти.

В. Ю. Ніколаєнко (Київ)

рів щоденників та листів. Підібрано влучні і лаконічні назви, часто-густо взяті з авторських текстів. Вони розкривають прекрасні риси комсомольців.

Корисним у книзі є і те, що упорядники помістили список ряду видань про участь комсомольців у революції, в промаданській та Великій Вітчизняній війнах, у боротьбі за здійснення планів перших п'ятирічок, за відбудову народного господарства в післявоєнні роки та в період будівництва комуністичного суспільства, використали плакати відомих радянських художників В. Коновалова, Д. Моора, О. Савастюка, І. Тоїдзе, Б. Успенського та інших.

Книга розповідає про комсомольців різних років, яких пов'язує одне — життя Батьківщини, боротьба за справу рідної Комуністичної партії. Всі вони наділені спільними рисами людини бурхливої доби соціалістичного будівництва і захисту Вітчизни. Моральна чистота, мужність та героїзм, безкорисливість, самовідданість, непорушні ідейні переконання — ці риси характерні кожному з них, як і всьому радянському народові. Щиро, вимогливо, пристрасно і оптимістично роздумують вони про свою роль у житті, про те, що в ньому завжди є місце для подвигу, для благородних вчинків. Вміщені в збірнику щоденники та листи комсомольців свідчать про безмежну відданість і вірність радянської молоді справі Комуністичної партії, інтересам Вітчизни. У цьому і виявляється велике політичне та виховне значення рецензованої книги.

Багатий матеріал, яскраві приклади участі комсомольців у боротьбі за торжество соціалізму знайдуть у збірнику викладачі вузів та чителі шкіл під час вивчення історії СРСР та історії КПРС. Комітети комсомолу та первинні комсомольські організації можуть використовувати багатий фактичний матеріал щоденників та листів комсомольців у проведенні теоретичних конференцій, ленінських читань, уроків мужності та в інших політико-масових заходах. Корисною книга може бути і для лекторів, пропагандистів, агітаторів.

О. В. Кузьмінець (Київ)

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 294.

Хроніка та інформація

СЕСІЯ ЗАГАЛЬНИХ ЗБОРІВ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР

30 березня 1979 р. в м. Києві відбулася сесія загальних зборів Академії наук УРСР, на якій було підбито підсумки діяльності академії в третьому році десятої п'ятирічки, визначено завдання на 1979 рік.

У роботі сесії взяли участь товариші В. В. Щербицький, М. М. Борисенко, О. П. Ботвин, О. Ф. Ватченко, Г. І. Ващенко, О. П. Ляшко, І. З. Соколов, В. О. Сологуб, О. А. Титаренко, В. В. Федорчук, Я. П. Погребняк, завідуючий сектором Відділу науки і учбових закладів ЦК КПРС І. А. Розанов, заступники Голови Ради Міністрів УРСР, члени Президії АН УРСР, керівники ряду міністерств і відомств республіки.

Тепло зустрінутий присутніми, на зборах виступив член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький. Він спинився на досягненнях академії в різних галузях науки і народногосподарської діяльності, зазначивши здобутки і в галузі суспільних наук. Разом з тим є очевидним, що на розв'язання завдань господарського і культурного будівництва все більш відчутні соціально-економічні наслідки науково-технічної революції. Це вимагає зростаючої віддачі досліджень суспільствознавців.

Визначальним критерієм тут виступає їх націленість на розв'язання назрілих завдань соціальної практики, наукова обґрунтованість пропозицій і рекомендацій по вдосконаленню управління суспільними процесами. Ідейно-виховної роботи в трудових колективах.

Найперший обов'язок суспільствознавців, наголосив товариш В. В. Щербицький, полягає в тому, щоб переконливо розкривати велику життєву силу марксизму-ленізму, торжество його принципів у сучасних умовах, аргументовано викривати антикомуністичну спрямованість новітніх буржуазних концепцій, попереджати ідеологічні диверсії класових противників. Треба посилити боротьбу проти антирадянщини, українського буржуазного націоналізму, міжнародного сіонізму і маоїзму.

Благородна праця вчених, підкреслив товариш В. В. Щербицький, користується загальною повагою, її високо цінить Комуністична партія, весь радянський народ.

Свідченням цього є встановлення всесоюзного свята «День радянської науки».

Президент Академії наук УРСР академік Б. Є. Патон у своїй доповіді сказав, що вчені республіки, як і всі радянські люди, одностайно схвалюють внутрішню і зовнішню політику партії, прагнуть примножити свій вклад у виконання планів десятої п'ятирічки.

Доповідач відзначив, що інститути АН УРСР у минулому році завершили дослідження по 425 темах. У народне господарство країни впроваджено близько 600 робіт, експонентний ефект від їх використання становить 286,6 млн. крб.

У 1978 році продовжували розширюватися і поглиблюватися творчі зв'язки науковців УРСР з ученими Академії наук СРСР і академії братніх республік, зокрема з багатьох розділів суспільних наук, що особливо виявилось під час підготовки до 325-річчя возз'єднання України з Росією.

Президент АН УРСР спинився на досягненнях учених республіки у різних галузях знань. Важливі результати, зазначив він, одержано, зокрема, в галузі суспільних наук, які відіграють все зростаючу роль у формуванні марксистсько-ленінського світогляду радянських людей, в економічному і соціально-культурному будівництві. Новий імпульс розвитку наукових досліджень суспільствознавців дала республіканська науково-практична конференція, присвячена обговоренню книг Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва «Мала земля», «Відродження», «Цілина».

Втілюючи в життя рішення XXV з'їзду КПРС, сказав на закінчення Б. Є. Патон, вчені Академії наук УРСР ще активніше працюватимуть над розв'язанням актуальних проблем прискорення науково-технічного прогресу, більш повного використання наукових досягнень в інтересах дальшого піднесення економіки, вдосконалення суспільних відносин розвинутого соціалізму.

Учасники зборів, зокрема, академік П. Г. Костюк, академіки АН УРСР І. М. Францевич, О. Я. Усиков, С. Я. Брауде, В. В. Панасюк, О. Н. Щербань, Г. С. Писаренко, члени-корес-

понденти АН УРСР С. В. Свечников, А. В. Чекунов, В. І. Баптизмаський, Г. Х. Мацука, А. Є. Бабинець, Б. М. Малиновський говорили про необхідність зосередити увагу на магистральних напрямках розвитку науки, використання резервів підвищення ефективності праці вчених, її практичної віддачі.

Свої міркування з приводу діяльності Відділення літератури, мови й мистецтвознавства АН УРСР і його установ висловив акад. АН УРСР О. Т. Гончар. Він наголосив, зокрема, на необхідності більше уваги приділяти дослідженням взаємозв'язків культур усіх націй і народностей Радянського Союзу, ширше пропагувати сучасні досягнення наук, тісніше контактувати з армією учителів і творчими спілками республіки, бойовитіше наступати на буржуазних фальсификаторів і наклепників, більше дбати про збереження неоціненних мистецьких і культурних скарбів нашого народу.

Директор Інституту історії АН УРСР, д-р істор. наук, професор Ю. Ю. Кондуфор спинився на розвитку історичної науки в республіці, на зміцненні наукових зв'язків з ученими Москви, Білорусії, інших республік, результатом яких є створення

вже виданої монографії про дружбу і єднання українського і білоруського народів, завершення аналогічних досліджень про російсько-українські і українсько-молдавські зв'язки. Ю. Ю. Кондуфор говорив про завдання вчених-істориків у зв'язку з наближенням 40-річчя возз'єднання західноукраїнських земель у єдиній соціалістичній державі і 1500-річчя з часу заснування Києва про роботу над першим томом «Історії Києва», над новим виданням багатотомної «Історії Української РСР», а також про деякі питання організації творчої праці в науковій установі.

Виступ директора Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР, чл.-кор. АН УРСР А. М. Шлепакова був присвячений характеристиці наукових напрямів і проблематики новоствореного Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР, кроків у освоєнні прикладної проблематики, міжвідомчих зв'язків тощо.

На загальних зборах було затверджено директорів ряду академічних інститутів та односторонньо прийнято поправки до статуту Академії наук УРСР.

С. І. Пирожков (Київ),

М. П. Кодак (Київ).

ЗАСІДАННЯ У ВПШ ПРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ, ПРИСВЯЧЕНЕ 60-РІЧЧЮ ЗАСНУВАННЯ КОМІНТЕРНУ

3 квітня 1979 р. відбулося спільне засідання вчених рад Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу ІМЛ при ЦК КПРС і Вищої партійної школи при ЦК Компартії України, присвячене 60-річчю заснування Комуністичного Інтернаціоналу.

Засідання відкрив директор Інституту, чл.-кор. АН УРСР В. І. Юрчук, який відзначив, що 4 березня 1919 р., день створення III Комуністичного Інтернаціоналу, займає особливе місце серед видатних подій сучасної епохи. Натхненником і організатором Комінтерну був В. І. Ленін — визнаний вождь світового пролетаріату, міжнародного комуністичного руху. Створення і діяльність Комуністичного Інтернаціоналу справили гігантський вплив на хід світового революційного процесу, на прогрес людства. Вказуючи на всесвітньо-історичне значення Комінтерну, В. І. Юрчук підкреслив, що його створення стало поворотним пунктом в історії світового революційного руху. Комуністичний Інтернаціонал здійснив з'єднання марксизму-ленізму з робітничим рухом в міжнародному масштабі, розвинув далі, в непримиренній боротьбі з опортуністами всіх мастей,

найважливіші питання революційної теорії Маркса, Енгельса, Леніна, сприяв згуртуванню передових робітників багатьох країн в дійсно пролетарські партії, виробив ідейно-теоретичні і політичні основи їх діяльності. І нині, коли особливої актуальності набуває необхідність активної добровільної координації дій міжнародного комуністичного руху проти загального ворога, досвід Комінтерну, його уроки, ідеї, багаті традиції продовжують жити.

У доповіді «В. І. Ленін про інтернаціональний досвід стратегії і тактики Комінтерну» канд. істор. наук, ст. науковий співробітник Інституту історії партії при ЦК Компартії України В. В. Сухарев розкрив видатну роль В. І. Леніна в створенні і діяльності Комуністичного Інтернаціоналу. Володимир Ілліч, відзначив доповідач, розробив ідейно-теоретичні питання міжнародного комуністичного, робітничого і національно-визвольного руху, науково обґрунтував закономірності розвитку світової соціалістичної революції в нову історичну епоху, розкрив роль і взаємозв'язки різних загонів світового революційного процесу, наголосив на необхідності їх тісної взаємодії, визначив най-

важливіші стратегічні напрями діяльності міжнародного комуністичного руху. Розробка В. І. Леніним цих проблем була органічно пов'язана з конкретною практикою міжнародного революційного руху, з діяльністю комуністичних партій і Комінтерну.

Вказуючи на загострення ідеологічної боротьби навколо ленінської теоретичної спадщини, доповідач наголосив на важливості висновку XXV з'їзду КПРС про те, що в сучасних умовах марксизм-ленінізм — це єдина надійна основа для розробки вірної стратегії і тактики революційної боротьби. Вірна ленінським інтернаціональним заповітам, КПРС послідовно виступає за єдність та згуртованість на принциповій основі комуністичного руху, за тісне співробітництво всіх братніх партій в боротьбі за міцний мир, демократію та соціалізм.

У доповіді д-ра істор. наук, проф. кафедри міжнародного комуністичного, робітничого і національно-визвольного руху ВІІШ при ЦК Компартії України Ю. А. Боева «Історичні традиції Комінтерну і

актуальні питання стратегії і тактики комуністичних та робітничих партій на сучасному етапі» були відзначені успіхи світового комуністичного руху — найвпливовішої політичної сили сучасності. В сучасних умовах, підкреслив промовець, першочергового значення набуває така теоретична проблема як загальні закономірності і різноманітність форм соціалістичної революції і соціалістичного будівництва. Опора на ці закономірності в поєднанні з творчим підходом і врахуванням конкретних умов кожної країни була і залишається невід'ємною рисою діяльності комуністів, які рішуче виступають проти різних теорій національної виключності, протиставлення власних інтересів загальним, національним — інтернаціональним.

У доповіді показано значення революційного досвіду для розвитку і зміцнення сучасного світового комуністичного руху на принципах марксизму-ленінізму і пролетарського інтернаціоналізму.

В. Л. Савельєв (Київ)

«ІСТОРІОГРАФІЧНА СЕРЕДА» У ВІДДІЛЕННІ ІСТОРІЇ АН СРСР

4 квітня 1979 р. у Москві відбулася організована Науковою радою «Історія історичної науки» при Відділенні історії АН СРСР «історіографічна середа», у якій взяли участь провідні вчені країни. Вступним словом засідання відкрила голова Ради акад. М. В. Нечкіна. Вона, зокрема, відзначила, що хоч рецензування і є важливою ланкою наукової діяльності істориків, досі воно ще не було об'єктом ґрунтовного обговорення.

Доц. Московського університету В. О. Муравйов виступив на засіданні з доповіддю «Рецензія як історіографічний факт та джерело», у якій зробив короткий огляд історії наукового рецензування. В. О. Муравйов визначив рецензію як жанр наукової публіцистики, покликаний всебічно аналізувати історичні твори або збірники однотипних праць чи документів. Він виділив серед рецензій три типи: 1) критичні статті; 2) власне рецензії; 3) бібліографічні замітки. Значну увагу В. О. Муравйов приділив морально-етичному питанню створення рецензій. Доповідач відзначив, що для радянських істориків зразками є рецензії В. І. Леніна. Доповідь В. О. Муравйова викликала жваву дискусію.

Д-р істор. наук В. А. Дяков (Інститут слов'янознавства і балканістики АН СРСР) у своєму виступі спинився на критичних статтях і рецензіях з воєнної історії. Він порушив також питання про ви-

вчення відгуків на кандидатські й докторські дисертації.

Д-р істор. наук М. Є. Плотникова (Томський університет) докладно спинилася на поєднанні історичного та історіографічного аналізу в рецензії, а також на питанні об'єктивності рецензента.

Про науково-практичне значення доповіді В. О. Муравйова йшлося у виступі д-ра істор. наук О. І. Співаковського (Інститут наукової інформації з суспільних наук АН СРСР). Особливо важливе значення, підкреслив він, має сучасна рецензія. Для розвитку цього жанру необхідно серйозно займатися бібліографією рецензій, вивчати відповідні бюлетені. О. І. Співаковський звернув увагу на те, що в наукових журналах існують розділи «Критика та бібліографія». На його думку, не варто вважати бібліографічні замітки рецензіями.

На таких же позиціях стоїть і д-р істор. наук Є. В. Гутнова (Інститут загальної історії АН СРСР). Анотації та бібліографічні замітки, підкреслила вона, не слід вважати рецензіями. Для останніх найважливішим має бути науково-аргументаційний характер.

Р. Є. Кантор (журнал «Вопросы истории») зауважив, що працівники періодичної преси високо оцінюють рецензію як вид публікацій, але важливо, підкреслив він при цьому, щоб у ній була наукова критика.

Про дослідницький характер кращих рецензій говорив у своєму виступі канд. істор. наук Ф. Б. Белелюбський (Інститут Далекого Сходу АН СРСР). Вони відзначаються, підкреслив виступаючий, динамічністю, оперативністю. Д-р істор. наук М. А. Заборов (Інститут міжнародного робітничого руху АН СРСР) констатував, що вже сама поява рецензії є критерієм наукового рівня праці. На праці, що не заслуговують на увагу, здебільшого не пишуть і рецензій. Він рішуче виступив проти апологетичних, захвалювальних рецензій.

Доц. Латвійського університету С. А. Левітан відзначив, що цікаво було б проаналізувати рецензії зарубіжних авторів на книги радянських видавництв, а також рецензії істориків на художні твори історичної тематики.

Про різнобічну оцінку поняття «рецензія» академіком М. В. Нечкіною говорив у своєму виступі д-р істор. наук А. В. Санцевич (Інститут історії АН УРСР). Він, зокрема, підкреслив, що, на жаль, досить часто замість аналітичних рецензій з'являються анотації. Справжня рецензія має бути науково-об'єктивною, написаною з позицій комуністичної партійності. А. В. Санцевич не погодився з доповідачем у тому, що рецензія завжди є одночасною, синхронною з рецензованою працею. Досить часто рецензії з'являються через три-чотири проміжки часу після виходу в світ рецензованої праці. Доцільніше говорити про те, що аналітична рецензія йде в авангарді історіографічного дослідження.

Д-р істор. наук О. І. Зевелев (Інститут іноземних мов ім. М. Тореца, Москва) не погодився з тим, що рецензія належить до історіографічного дослідження. Д-р істор. наук К. М. Тарновський (Інститут історії СРСР АН СРСР) запропонував продовжити роботу над порушеною проблематикою, але стосовно різних

періодів, враховуючи опубліковані й неопубліковані рецензії. Він вважає, що слід відмовитися від жорсткості формулювань при рецензуванні.

Д-р істор. наук В. А. Дунаєвський (вчений секретар Наукової ради «Історія історичної науки») запропонував при визначенні наукової рецензії у центрі уваги ставити оцінку, яка в ній дається рецензованій праці.

Д-р істор. наук Л. М. Спірін (Інститут марксизму-ленінізму при ЦК КПРС) у своєму виступі підкреслив, що дійовість праць істориків залежить від узагальнення ними сучасного історичного досвіду. В цій справі великі завдання покладено, зокрема, на Інститут марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Близько третини свого робочого часу співробітники Інституту витрачають на рецензування творів ленінської тематики, спогадів тощо. Отже, роль рецензії в історіографічному дослідженні є значною. Л. М. Спірін вважає, що до рецензій не слід висувати занадто жорсткі вимоги.

Із заключним словом на засіданні виступила акад. М. В. Нечкіна, яка підкреслила, що основною рисою якісної рецензії повинна бути аргументована оцінка твору. Анотація, зауважила вона при цьому, також є корисною. Для створення творчої атмосфери серед науковців велике значення, підкреслила М. В. Нечкіна, має піднесення якості рецензій, уникнення жорсткості та тенденційності формулювань.

Наукова рада «Історія історичної науки» при Відділенні історії АН СРСР, проводячи свої «середні», зміцнює таким чином ділові зв'язки між історіографами країни, дає своєрідну методологічну «зарядку» науковим кадрам.

Л. В. Чивець (Київ)

СТВОРЕННЯ ВІДДІЛУ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ІНСТИТУТІ ІСТОРІЇ АН УРСР

У березні 1979 р. Президія Академії наук Української РСР розглянула питання про розвиток історико-краєзнавчих досліджень. Було відзначено, зокрема, що протягом останніх років у республіці проведено значну роботу по підготовці і виданню 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР».

Ця узагальнююча праця — результат тривалої копіткої роботи партійних і радянських працівників, учених науково-дослідних установ, викладачів вищих навчальних закладів, співробітників архівів і музеїв, учителів шкіл та істориків-краєзнав-

ців. Як відомо, видання дістало загальну схвальну оцінку наукової громадськості, а пруні працівників, які брали найактивнішу участь у його підготовці, присуджено Державну премію СРСР за 1976 рік.

Згідно з рішенням ЦК Компартії України ряд томів цієї праці вже вийшов російською мовою. Нині готуються до друку ще кілька томів.

Плідну роботу по підготовці і виданню книг та брошур з історії фабрик і заводів, шахт, колгоспів і радгоспів, по створенню й організації на громадських засадах музеїв і музейних кімнат, збереженню

пам'яток історії та культури проводять науковці, письменники, журналісти, краєзнавці, широкі кола громадськості, окремі відомства, організації та установи. Багатогранна за напрямками й різноманітна за змістом і формами робота не завжди скоординована належним чином. Відсутній науково-методичний осередок, який би займався розробкою теоретичних питань, аналізом стану справ на місцях, підготовкою науково обґрунтованих рекомендацій щодо розвитку і поліпшення різних напрямів історичного краєзнавства.

Президія АН УРСР схвалила створення в Інституті історії АН УРСР структурного відділу історико-краєзнавчих досліджень, завідувачим якого затверджено віце-президента АН УРСР, акад. АН УРСР П. Т. Тронька.

Історичне краєзнавство, що є складовою частиною радянської історичної науки, по-

кликане відігравати важливу роль у розв'язанні відповідальних завдань, поставлених Комуністичною партією по вихованню свідомих будівників нового суспільства.

Основними науковими напрямками відділу визначено: дослідження методологічних і теоретичних питань історичного краєзнавства; науково-методичне керівництво підготовкою праць з історії міст і сіл, фабрик і заводів, колгоспів і радгоспів Української РСР; розробка наукових принципів вивчення пам'яток історії та культури; наукове узагальнення досвіду діяльності історичних та історико-краєзнавчих музеїв; розробка наукових рекомендацій щодо видання історико-краєзнавчої і туристської літератури.

Є. М. Скляренко (Київ)

ТЕМИ ДИСЕРТАЦІЙ І МОНОГРАФІЙ

2 квітня 1979 р. президія Республіканської Ради по координації науково-дослідної роботи в галузі історії КПРС і партійного будівництва розглянула і схвалила теми кандидатських дисертацій і монографій.

КАНДИДАТСЬКІ ДИСЕРТАЦІЇ

Буравченкова С. Б. (Київ) — Боротьба більшовиків України проти ідеології і політики українських соціал-демократів (березень 1917 — січень 1920 рр.).

Ратников Ю. П. (Воршиловград) — Агітаційно-пропагандистська робота більшовицьких організацій Донецько-Криворізького басейну (березень 1917 — квітень 1918 рр.).

Харабуга В. В. (Сімферополь) — Боротьба партії більшовиків за здійснення політики «воєнного комунізму» (1919—1921 рр. На матеріалах України).

Бжезовський М. В. (Київ) — Діяльність Комуністичної партії по морально-політичній підготовці радянського народу до захисту соціалістичної Вітчизни (1933 — червень 1941 рр. На матеріалах Української РСР).

Новохатько Л. М. (Полтава) — Комуністична партія — організатор братерського співробітництва України і Російської Федерації в створенні фундаменту соціалістичної економіки (1926—1932 рр.).

Осауленко П. І. (Київ) — Діяльність Комуністичної партії України по розвитку транспорту в період соціалістичної реконструкції народного господарства (1926—1937 рр.).

Звягін Ю. І. (Київ) — Діяльність партійної організації Києва по мобілізації тру-

дящих на відбудову міста в 1943—1950 рр.

Лозицький В. С. (Київ) — Партійно-радянська преса України — активний помічник партії в мобілізації трудящих на розгром німецько-фашистських загарбників в роки Великої Вітчизняної війни (1941—1945 рр.).

Грущенко Н. І. (Київ) — Діяльність КПРС по добору, розстановці і вихованню керівних кадрів сільського господарства України. (1945—1950 рр.).

Ландовський О. Ф. (Ужгород) — Діяльність Компартії України по підготовці і вихованню радянської інтелігенції в Закарпатті. (1944—1958 рр.).

Семенко М. О. (Київ) — Роль партійної преси в розвитку соціалістичного змагання на селі. (1952—1961 рр. На матеріалах Української РСР).

Вежичанін Ф. З. (Дніпропетровськ) — Місцева партійна преса як засіб підвищення громадсько-політичної активності трудових колективів промислових підприємств України (1971—1975 рр.).

Берашевич В. Д. (Київ) — Діяльність партійних організацій України по дальшому розвитку металургійної промисловості (1971—1975 рр.).

Боева С. Ю. (Київ) — Співробітництво КПРС і ПОРП в здійсненні Програми миру (1971—1976 рр.).

Кися Я. І. (Львів) — Діяльність Комуністичної партії по дальшому зміцненню культурного співробітництва з європейськими країнами соціалістичної співдружності (На матеріалах УРСР. 1971—1975 рр.).

Лабур В. О. (Київ) — КПРС — організатор соціалістичного змагання суміжних колективів (1970—1978 рр. На матеріалах Української РСР).

Лісіна С. Г. (Харків) — Парти́йне керівництво діяльності профспілок по розвитку трудової і суспільно-політичної активності трудящих (1971—1975 рр. На матеріалах промислових підприємств України).

Марушак М. Й. (Львів) — Діяльність партійних організацій України по підготовці інженерних кадрів для промисловості в період між ХХІІ і ХХІІІ з'їздами КПРС.

Паламарчук Н. І. (Київ) — Діяльність КПРС по зміцненню творчого співробітництва технічних вузів з виробництвом (1971—1975 рр. На матеріалах партійних організацій Української РСР).

Полохало С. Ю. (Київ) — Діяльність КПРС по поліпшенню культурно- побутових умов життя трудивників села (Досвід партійних організацій України. 1971—1975 рр.).

Щітка В. М. (Київ) — Солідарність КПРС, радянського народу з в'єтнамським народом в його боротьбі проти імпералістичної агресії США (1964—1973 рр.).

Трофанчук Г. І. (Київ) — Діяльність Компартії України по підвищенню ролі робітничого класу в прискоренні інтенсифікації сільськогосподарського виробництва (1971—1975 рр.).

Дашевська Є. Г. (Київ) — Діяльність сільських партійних організацій по вихованню молоді на революційних, бойових і трудових традиціях (1971—1975 рр. На матеріалах України).

Дзьоба О. М. (Львів) — Діяльність Комуністичної партії України по формуванню наукового світогляду молоді (1971—1975 рр.).

Морозов В. В. (Харків) — Діяльність Комуністичної партії по морально-політичній підготовці радянської молоді до захисту соціалістичної Вітчизни (1966—1971 рр. На матеріалах Української РСР).

Нерус В. Т. (Київ) — Парти́йне керівництво ідейно-політичною роботою комсомолу України (1943—1945 рр.).

Параскевич В. К. (Одеса) — Діяльність Комуністичної партії по дальшому розвитку оборонно-масової роботи серед молоді (1967—1979 рр. На матеріалах УРСР).

Палкін В. А. (Донецьк) — Комсомол — активний помічник партії по керівництву піонерським рухом (1922—1941 рр. На матеріалах України).

Плиско Л. М. (Харків) — Роль засобів масової інформації і пропаганди в ідейно-політичному вихованні учнів загальноосвітньої школи (1971—1975 рр.).

Стоян Т. А. (Київ) — Парти́йне керівництво діяльністю комсомолу по патріотичному і інтернаціональному вихованню робітничої молоді (1946—1952 рр. На матеріалах Української РСР).

Теплицький Ю. М. (Ворошиловград) — Парти́йне керівництво комсомолом в роки громадянської війни (На матеріалах України).

Чайченко А. П. (Запоріжжя) — Керівництво КПРС моральним вихованням студентської молоді (1971—1975 рр. На матеріалах України).

Шаповалов Г. І. (Дніпропетровськ) — Діяльність Компартії України по вихованню робітничої молоді на революційних, бойових і трудових традиціях (1971—1975 рр.).

Яремчук В. Д. (Київ) — Комсомол — помічник КПРС в ідейно-політичному вихованні учнів загальноосвітніх шкіл в роки десятої п'ятирічки (На матеріалах Української РСР).

Боровська І. Н. (Кам'янець-Подільський) — Підвищення ролі партійних організацій колгоспів України в здійсненні аграрної політики КПРС (1966—1970 рр.).

Козуб В. П. (Харків) — Організаційне і ідейно-політичне зміцнення сільських партійних організацій на основі рішень ХХV з'їзду КПРС (На матеріалах партійних організацій України).

Найденко В. Ю. (Київ) — Діяльність Комуністичної партії України по добору, розстановці і вихованню партійних і радянських кадрів (1971—1975 рр.).

Олійник М. П. (Київ) — Удосконалення контролю первинних партійних організацій за діяльністю адміністрації на основі рішень ХХIV з'їзду КПРС. (З досвіду партійних організацій невиробничої сфери України. 1971—1976 рр.).

Сокур В. В. (Київ) — Діяльність Компартії України по підвищенню ефективності засобів масової інформації і пропаганди в роки восьмої п'ятирічки.

Маліновська В. В. (Харків) — Історіографія історії комсомолу України (друга половина 30-х років — 70-ті роки).

МОНОГРАФІЇ

Колективна монографія (Київ) — Комуністична партія — партія пролетарського інтернаціоналізму. До 80-річчя ІІ з'їзду РСДРП.

Колективна монографія (Запоріжжя) — Парти́йне керівництво комуністичним вихованням учнів загальноосвітніх шкіл (На матеріалах Української РСР).

Полохало В. І. (Київ) — Більшовики України в боротьбі за залучення середніх верств міського населення на бік робітничого класу у 1917 році.

Решодько П. Ф. (Ворошиловград) — Боротьба більшовиків за здійснення ленінської аграрної програми на Україні в період підготовки і перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції (березень 1917 — лютий 1918 рр.).

Цвилюк С. А. (Одеса) — Преса іноземних комуністичних груп РКП(б) в боротьбі за перемогу Великого Жовтня і захист його завоювань (1917—1920 рр.).

Давидова Н. Д. (Київ) — Діяльність КПРС по перетворенню в життя ленінських принципів управління народним господарством (1965—1979 рр.).

Прохорова І. А. (Київ) — Діяльність КПРС по здійсненню програми соціального розвитку (З досвіду роботи партійних організацій УРСР. 1971—1979 рр.).

Художній редактор *Б. В. Сушко*

Технічний редактор *Н. Є. Любич*

Коректор *Є. І. Міхнова*

Здано до набору 7.04.79. Підп. до друку 13.06.79. БФ 01271. Формат 70×108/16. Вис. друк. Ум. друк. арк. 14,0. Обл.-вид. арк. 15,0. Тираж 4990 пр. Зам. К-65.

Видавництво «Наукова думка», 252601, Київ, МСП, вул. Репіна, 3.
Друкарня видавництва «Київська правда», 252030, Київ-30, вул. Леніна, 19.

«УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ», № 6 (219), 1979, июнь. (На украинском языке).
Научный журнал Института истории Академии наук Украинской ССР, Института истории партии при ЦК Компартии Украины — филиала Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. Основан в 1957 г. Выходит 12 раз в год. Адрес редакции: 252001, Киев-1, ул. Кирова, 4. Типография издательства «Київська правда», 252030, Киев-30, ул. Леніна, 19.